szombat
1997. március
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer
•
Szerkesztőbizottság:
Kardos G. György
Itamár Jáoz-Keszt
Szabolcsi Miklós
Turán Tamás

Főszerkesztő:
Szántó T. Gábor
•
A megjelenést támogatják:
Soros Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Alap,
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztálya,
Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány
•
A címlapon és mellékletünkben Ilovszky Béla fotói
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-248384
•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
1997. február 16-án.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
1365 Budapest, Pf. 66
Telefon:
111-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 111-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Készült Rózsa Gábor nyomdájában

Tervezés és nyomdai előkészítés:
Corrigenda Bt.

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

3 „Magyar zsidó – zsidó magyar"? *(Ungvári Tamás)*
7 Viszontválasz Ungvári Tamásnak *(Novák Attila)*
9 Rabbiképző Intézet – új főigazgató?
10 A jó ízlés határán túl – Reagálás a Szombat 1997/2. számában Törvényszegés pályázat után címmel megjelent írásra
10 Az ízléstől független tények
12 Jóvátétel – Lassú víz sem mos partot
13 Az egy százalékról egymás közt – A legtöbb kilében mindenki csak a markát tartja

VILÁG

16 Fél évszázados svájci–magyar huzakodás – Elsikkasztott örökség *(V.E.)*
19 Hódolat Katalóniából
20 Levél Kovnóból

IZRAEL

21 3.2 milliárd bevétel: A privatizáció finise *(Yehuda Lahav)*
22 Egy nap a háromezer éves Betarban *(Bacskai Sándor)*

HAGYOMÁNY

25 Pinhas Sadeh: Zsidó népmesék – Purim

TÖRTÉNELEM

26 Nézz vissza haraggal?

A Szombat melléklete: Diaszpóra(és)művészet

28 B. Turán Róbert: Gondolatok a „Diaszpóra(és)művészet" című kiállítás elé
30 Szegő György: Diaszpóra (és) művészet
37 Thury Levente: A magyar-zsidó szimbiózis vizuális nyomai
41 Szántó T. Gábor: Szétszóratottak összegyűjtése

KULTÚRA

43 Deirdre Levinson: 1985. április 19-e *(Kiss Marianne fordítása)*
44 Rapai Ágnes németül
45 Félközelben – Az izraeli filmhétről *(Varga Balázs)*
48 Programok

Summary

The Hungarian Jewish Heritage Fund which in accordance with the statutes – never observed – of the Paris Peace Treaty should provide restitution to the Jewish community for the Jewish properties which remained unclaimed after 1945 has still not been set up. The budget has earmarked HUF 4 billion worth of compensation coupons for Holocaust survivors which can be exchanged for a monthly annuity of about HUF 3 to 6 thousand, depending on age. The real estate properties are still under discussion, but to date the government has not disclosed anything about the art works that it promised to this fund.

In his letter to the editors of *Szombat*, **Dr. József Korn**, president and **Gusztáv Zoltai**, the managing derector of the Budapest Jewish Community has dismissed the allegations of unlawfulness published in our February issue. According to Mr. Korn there was no need to announce a competition for the new building of the Jewish School – funded from the state budget – since the law does not specifically prescribe this. In our reply we have quoted from earlier statements made by leaders of the Jewish Community which stated differently.

In his report **Emil Várai** reviews the negotiations over the Swiss deposits of the Hungarian victims of the Holocaust. From the quoted documents and statements it becomes painfully clear that the Socialist Hungarian state considered its own right to decide how much will be given to the survivors from the money received from Switzerland.

Sándor Bacskai recently visited *Betar*, one of the religious Zionists' ultra-modern settlements on the West Bank. Its inhabitants, suffused with idealism, maintain relatively tension-free relations with the Palestinians in the region. Our Israeli correspondent, **Yehuda Lahav**, offers an overview of privatization in Israel.

Our 16 page supplement presents the art exhibition, *Diaspora(and)Art*, opening in March in the Jewish Museum. The supplements includes four essays on the main theme of the exhibition, as well as the reproduction of several paintings from the exhibit.

Olvasóink írják

„Emlékhely és névoszlop"

Amióta Kőbányai János szerkesztésében újra megjelenik a Múlt és Jövő, és Komoróczy Géza megjelentette a kétkötetes Zsidó Budapest-et, nincsenek ajándékozási gondjaim. Izraeltől Amerikáig minden barátom könyvespolcán ott sorakoznak a Kőbányai és Komoróczy által szerkesztett könyvek, folyóiratok.

Lapozom a Zsidó Budapest-et. A 612. oldalon, Zsidó élet ma Budapesten cím alatt ez áll: „1988. január 1.: Megalakult a M. Tud. Akadémia Judaisztikai Kutatócsoportja." Majd a 613. oldalon: „1988 végén megjelent a Múlt és Jövő antológia, majd 1989-ben a hajdan, a két világháború között, Patai József idején korszakos jelentőségű zsidó kulturális folyóirat új folyamának 1. füzete."

A kutatócsoportot Komoróczy hozta létre, a Múlt és Jövő-t Kőbányai. Kettejük nevéhez fűződik az a két fontos esemény, mely a Zsidó Budapest szerint jelzi, hogy változások történtek a magyar zsidóság életében.

Ezek után váratlanul ért és szomorúan érintett az a három cikk, mely a Múlt és Jövő körüli vitáról az ÉS-ben megjelent.

A Holocaust-emlékkönyv, melyet a Tedisz, a Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség adott ki a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából, közli Tatár Györgynek, a judaisztika másik jelentős személyiségének szép tanulmányát. A tanulmányt a szerző Komoróczy Gézának ajánlja, címe Az edények széttörése. Arról szól, hogy 1961-ben, az Eichmann-per idején maroknyi öregember Martin Bubert ünnepelte meghitt körben abból az alkalomból, hogy 36 évi munka után Buber befejezte a zsidó Biblia anyanyelvére, németre fordítását. „Anyanyelvünkön, németül ünnepeltek, közös múltjuk sírkövének immár csak számukra kibetűzhető nyelvén."

Tanulmányát Tatár egy kérdéssel zárja: vajon kinek szól ez a fordítás?

„...ez a fordítás annak a két – még nem létező – olvasónak szól, akik miközben együtt olvassák az Ézsaiás 56,5-öt, ugyanazt olvassák és ugyanazt értik. Ezen a helyen Izrael Istene beszél azokhoz, akik utódok lehetősége nélkül pusztulnak el. Így hangzik:

»Adok nekik házamban és falaimban emlékhelyet és névoszlopot / Jobbat fiaknál és leányoknál, világörök nevet adok nekik, mely ki nem vágatik.« Annál a szónál, hogy »emlékhelyet és névoszlopot«, mindketten tudni fogják, hogy az így fordított héber szó: jad vasém, az örökre elpusztítottak jeruzsálemi emlékhelyének a neve. E feltevés szerint e két együttolvasónak »szól« ez a fordítás."

Komoróczy és Kőbányai az a két *már létező olvasó*, nem zsidó és zsidó, akik az „emlékhelyet és névoszlopot" szavaknál tudják, hogy az így fordított héber szó jad vasém. Azt kívánom, hogy a viszálykodás helyét – ahogyan azt oly sok bibliai példa bizonyítja – a megértés, a kölcsönös megbecsülés váltsa fel.

Virág Teréz

Egy százalék a Szombatnak

A mellékelt levelet a Mazsike elnökének két héttel ezelőtt küldtem el, melyre választ még nem kaptam. Gondolom a levélben jelzett probléma nemcsak engem foglalkoztat, ezért talán még nem késő, ha a *Szombat*ban is napvilágot lát.

Kérem, ha másként nem megy, az újságon keresztül kapjak választ arra, hogy adóm és az esetleges többi felajánló adójának 1%-a eljut-e a *Szombat* számlájára, és ha igen, milyen módon.

Budapest, 1997. 02. 16.

Üdvözlettel:
Bodrogi Pálné
Budapest VIII., Rákóczi út 59.

Tisztelt Elnök Úr!

A *Szombat* lelkes olvasója vagyok, szervezetük sokrétű tevékenysége közül számomra ez a lap a leginkább támogatásra méltó. Személyi jövedelemadóm 1%-át ezért a *Szombat* javára szeretném felajánlani.

Kérem Elnök Úr szíves tájékoztatását arról, hogy a Mazsike adószámára nyilatkozatban felajánlott 1%-ot megkaphatja-e a Szombat.

Budapest, 1997. 01. 30.

Szíves válaszát várom.

Hajósné dr. Vértes Antónia, a Mazsike gazdasági vezetője úgy tájékoztatott bennünket, hogy amennyiben a felajánlók értesítik szerkesztőségünket támogatásukról az összeg pontos megjelölésével, úgy a személyi jövedelemadókból átutalt egy százalékokat a Mazsike folyóiratunk rendelkezésére bocsátja.

A testvér miért nem?

Csodálattal tölt el az az erőfeszítés, amit a kormányzat(ok) tesznek, hogy az elorozott zsidó vagyon visszakerüljön Szovjetunióból, Svájcból. Lassan kiderül, hogy a meggyilkolt zsidók vagyonából profitált egész Európa, az arany eljutott Portugáliától Svédországig. Megnyugtató, hogy biztosítják a jogos tulajdonosokat, örökösöket, hogy az ötvenéves száműzetésből több esélyük van (lesz?) visszakapni vagyonukat, mintha azokat – szabályos nyugta ellenében – jogszabályok alapján hazai bank vette örökös kényszerletétbe. Azokért kárpótlás gyanánt minimális

(Folytatás a 10. oldalon)

Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat*-előfizetését 1997-re!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet – belföldre 1650 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással) –, nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombat*ot.

Címünk: Szombat szerkesztősége
1065 Budapest, Révay u. 16.

levágandó

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1997-re, 1650 Ft-ért. Az előfizetési díjat az önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név: .....

Cím: .....

.....

UNGVÁRI TAMÁS

„Magyar zsidó – zsidó magyar"?

A *Szombat* hasábjain különös vita bontakozott ki a kisebbségek védelméről. Az előkelő tárgy persze nem tévesztheti meg senkit. A *Szombat* című közlöny, némi szeméremmel, a zsidó identitás problémáit feszegeti. Elébb egy olvasólevélben jelentkezett eddig jórészt ismeretlen szerzője, majd nagyobb tanulmányban hirdetett igét.[1] A gyakorlott folyóirat-olvasót az, hogy a korábbi vitázóktól a szerkesztőség külön közleményben elhatárolódott, jelzi, hogy nem idegen tőlük a szerző álláspontja. A *Zsákutcák* című dolgozat tenorja sem hagy kétséget afelől, hogy itt a zsidó identitás új prófétájára leltek. Ezra és Nehémiás utóda széles ecsettel fest, kevés bizonyítékot sorol. Munkája voltaképpen a második világháború után lehetséges zsidó magatartásformák bírálata, elsősorban az ún. radikális baloldaliságé. Zsákutcák, hirdeti a fortélyos dolgozat ezekről a stratégiákról.

Szerzőnk[2] szemében fél évszázad magyar zsidó története nem más mint a befejezetlen és befejezhetetlen asszimiláció kudarctörténete. A post-holocaust fantom-zsidója itt frissen elkárhozott új Ahasvérusként bolyong, akit nem azért ítéltek örökös pokoljárásra, mert másokat, hanem azért, mert önmagát képtelen szeretni. Ahasvérus ezúttal az autonóm kultúráját elvesztett zsidó, aki csak a fel-felbukkanó antiszemitizmus ingerére szolidáris hittestvéreivel. Zsidó tudatuk elsorvadásának tünete egyébként az is – hangzik a furcsa érvelés – hogy sebeiket emberjogi mozgalmak támogatásával gyógyítják, bizonnyal hiába, mert túlérzékenységük paranoiaként süt át megnyilvánulásaikon. Kisebbségvédelmi buzgalmuk sikertelenül univerzalizálja a zsidó sebeket.

Zsákutcának ennyi is elég lenne. Szerzőnk azonban végteleníti a zsidó bűnöket. A holocaustot túlélt nemzedéket leírja. Született azonban egy új generáció s ezt „nem a vészkorszak traumája mozgatja, sőt úgy érzi, hogy az Auschwitz metaforát túlfeszítették, így az mára már használhatatlanná vált". A politikailag sokszínű fiatal zsidóság: „Alapvető feladatnak nem homályos társadalmi utópiák képviseletét, hanem a zsidó tradíció és történelem megismerését tartják, s – bár nem kritikátlanul – szimpatizálnak a zsidó állammal."

Nem mondom, hogy a *Zsákutcák* olvastán könnyen fejtettem meg a szerző álláspontját. Igyekeztem megérteni önostorozó hevületét, nem vettem figyelembe, hogy a zsidó magatartásminták bírálata igencsak egybehangzik a radikális populizmus megannyi érvével. Publicisztikai lendületének eredőjét mégis egy látszatra ártatlan s idézőjeles beszúrása világította meg. A *Zsákutcák* azt állítja, hogy a politikai korrektség nyelvén zsidó magyarokról beszélünk. Ekkor jutott eszembe George Barany korszakos tanulmánya, a „Magyar zsidó vagy zsidó magyar?"[3] A jelző és a jelzett szó megcserélésében korántsem csak hangsúlyátvetés történik. A sorrend ugyanis azt dönti el, vajon a zsidóság olyan származás, melyhez képest a nemzeti hovatartozás esetleges, vagy a nemzetbe születés adott, amelyen belül a kulturális, vagy vallási választás lehetséges. Az ember magyarnak születik és zsidóvá lesz, vagy zsidónak születik s a magyarságot választja?

A dilemmában a magyar zsidóság történelmének periódusai vetítődnek vissza. A zsidóság zöme idegenként vándorolt be s a magyarságot választotta, míg az asszimiláció befejeztével már ugyanolyan magyarnak született, mint a többi bevándorolt őshonos.

Az antiszemitizmus pontosan ezt kérdőjelezi meg: hetedíziglen vitatja a származást. A múlt században feltámadt modern politikai antiszemitizmus nagy részben származástan, mely a születési jogot törzsi genealógia szerint fogja fel. Elsősorban a nemzethez való tartozást vitatja el, s az asszimiláció lehetőségét.

Meglepően egybecseng ezzel az új, (vagy nagyon is régi) módi zsidó identitástudat. Mindkettő az asszimiláció rombolásából indul ki. Ez hallik ki a *Zsákutcák* szerzőjének cikkéből is, amidőn így ír: „Az asszimiláció miatt a zsidókból »zsidó származású magyarok« heterogén csoportjai maradtak, akiknek zsidóságuk csak akkor válik problémává, amikor lezsidózzák őket."

A szerző a „miatt" szó helyett nyilván azt akarta mondani, hogy „folytán", „következtében", „nyomán" vagy „okán". De itt nem stílusproblémáról vitatkozunk. Hanem az asszimiláció megítéléséről. A magyar zsidók csoportjainak patológiáját itt az asszimiláltság burkolt megkérdőjelezése ihlette.

Nem véletlenül bírálja szerzőnk a holocaust-nemzedék magatartásmintáit. Az európai zsidóság pusztulásának okai között a szétszóratást kárhoztatja több asszimiláció-ellenes elmélet, mely erőteljesen tiltakozik a diaszpóra élmény felértékelése ellen.[4] Amikor a *Zsákutcák* szerzője temetni készül a sebeit felmutató, a holocaust-élményhez láncolt megválthatatlan nemzedékeket, akkor gondolkodásmódjában benne bujkál az a kimondott-kimondatlan vád, hogy a katasztrófáról maguk az áldozatok is tehetnek: az „idegen" kultúrához történt hasonulás és beolvadás vakká tette őket a veszéllyel szemben.

Minden jel arra mutat tehát, hogy szerzőnk, valóságos indítékait homályban hagyva, egy friss disszimiláció tanát hirdeti meg. A disszimiláció ideológiája azonban annyira ismert, hogy eszméinek eredete felől kevés kétségünk maradhat. Hiszen nem véletlenül küzd annyira a zsidó sérelmek „univerzalizálása" ellen, nem véletlenül azonosítja azokat ködös utópiákkal. Eszménye a holocaust-tradíciótól elszakadt és depolitizált ifjúság, mely túllépett a tegnapi krematóriumon s környezetének hátat fordítva mélyül el zsidó tanokban, miközben mérsékelten kedveli Izraelt.

Kíváncsi lennék, ugyan miféle zsidó tanokat és hagyományokat tanulmányoz ez az ifjúság, ha abból kivették, mert túlfeszítettnek érezték a Soá élményét. A Soá-élmény s annak feldolgozása nélkül ugyanis nincs zsidó kultúra. A szakirodalom – s itt elegendő Dominique LaCaprára és a francia Pierre Vidal-Naquetre utalni[5] a holocaust-élményt és annak feldolgozását a zsidó hagyomány centrális és kitéphetetlen részének fogja fel. Történetesen a holocaust szellemi feldolgozása, az emlékezet s felejtés drámájának megértése a zsidó magyarság életerejének bizonyítéka, elég itt csak arra a szerepre gondolni, amit immár a nemzetközi közvéleményben is képvisel Kertész Imre, Konrád György, Kardos G. György munkássága.[6]

Az emlékezet életben tartása s feldol-

gozása azonban nemcsak a zsidó közösségek dolga, hanem a nemzet történelmi egészségügyének létérdeke. *A feledésnek, a felelősségáthárításnak is születtek mechanizmusai, amelyek nemegyszer veszedelmesebbek, mint a túlérzékenység.*[7] A holocaust a zsidóság tragédiáján túl az európai történelem szakítópontja, melyben nemcsak a gonosz diadalmaskodott. Feltárta például egy addig nem ismert emberi szolidaritás teljes mélységét, sugallja Jürgen Habermas.[8] Metaforája már csak azért sem túlfeszíthető, mert mint Heller Ágnes mondja, az maga az Abszolút metafora,[9] vagy ahogyan George Steiner érvel mellette, megőrzésében és megfejtésében rejlik minden zsidó identitás esélye.[10]

A holocaust-élmény világtörténelmi szerepét s továbbá helyét a zsidó identitástudatban kétfajta revizionizmus támadja. Az egyik a zsidókéval egyenértékű szenvedést keres, rendszerint a Gulágot állítja szembe Auschwitzcal.[11] A másik revizionizmus izraeli eredetű: a zsidó nép hazáját nem a holocaust fizetségének tartja, hanem egy eredendő honfoglalás restaurációjának, a hajdani kiűzetés jóvátételének. Ez a posztcionista álláspont természetszerűleg lép fel „az emlékezés politikája"[12] ellen, mert a zsidó identitást nem a diaszpóra évszázadainak reformjaiból, hanem az ősi jussból, vagy a modern izraeli öntudatból eredezteti.[13]

Ez a revizionizmus előszeretettel emlegeti a holocaustélmény trivializálását. A trivializálás és a megszenteltség álláspontjai között azonban széles a megye, érvel Saul Friedlander a Soá és a giccs összefüggéseinek jeles kutatója.[14] A holocaust-élménynek azonban csak egyetlen oldalát látni, mint azt a *Zsákutcák* szerzője teszi, maga is trivializálás. Szerinte ugyanis ama vesztett identitású heterogén csoportok, akiket ő a maradvány zsidósággal azonosít, bármiféle csoportkülönbség említését „a népirtáshoz vezető út első állomásának" nyilvánítják, „ami lehetetlen tette az ezekről a különbségekről folytatható értelmes vitát". Az 1944-es tapasztalat indokolatlan félelmeket keltett s ez túlreakciót okozott. A neoliberálisok és baloldaliak „mindenféle kisebbségi probléma megítélésénél ott *lebegtették* egy lehetséges Auschwitz képét, amely így – a maga borzalmánál fogva – mindenféle párbeszéd lehetőségét megszüntette, s az eredetileg nem szélső jobboldali véleményeket is *bezárta* a »barnainges« táborba".

A fenti véleménnyel kapcsolatban megkímélem az olvasót retorikus kérdésektől. Bővebb hivatkozások híján fennakadva sem kérdezem meg, ugyan kik lebegtették minduntalan Auschwitz rémképét, azt sem, hogy milyen politikai, vagy társadalmi csoportosulás az, amelyik eredeti jóhiszeműségét és józanságát Auschwitz emlegetésétől hirtelen elveszíti és a barnaingesek táboráig fut.

A hamisítás már azzal kezdődik, hogy itt kisebbségi kérdésnek álcázzák a zsidó– és roma-kérdést, ugyanis más fenyegetett kisebbségről én nem tudok. De továbbá: miért kisebbség a magyar zsidóság? Hamvába hullt az a balul kezdett kísérlet, amelyik a maradvány zsidóságot akár nemzetiségként, akár kisebbségként óhajtotta elkülöníteni s számára a törvény külön védelmét biztosítani. A kisebbségvédelem tárgyalásának ürügye arra jó csupán, hogy újra szőnyegre kerüljön a „magyar zsidó – zsidó magyar" vita. A honi vallásos zsidó közösség hivatalossága egyszer már nyíltan megfogalmazta: „A magyarországi zsidóság a zsidó nép része, olyan része, amely Magyarországon él és túlnyomó többsége a jövőben is itt kíván élni – már amennyiben erre lehetősége lesz."[15] Ez az álláspont azóta „elfelejtődött". Most, ha leplezetten is, újra kísért.

Ideológiájának foszlányai a *Zsákutcák* cikkből bőséggel feltalálhatóak. Aki a magyar zsidóságban nem a magyar, hanem a zsidó nép részét látja, vagy aki a többkultúrájúságot nemzetnek fordítja le, annak szemében minden zsidó magyar reménytelen küzdelmet folytat elfogadtatásáért egy gazdanéppel. Akkor is, ha csatába száll a kisebbségvédelemért s akkor is, ha önmagát nem tekinti kisebbségnek.

A *Zsákutcák* szerzőjének minden univerzalista (emberjogi) megoldás gyanús, csak az önálló kulturális identitásnak van becsülete. Úgy rémlik, mintha minden univerzalista vita eleve mint a zsidó fájdalom kivetítése lepleződnék le. A minduntalan leleplező zsidó érzékenység és túlreagálás, véli szerzőnk, még a jóhiszemű jobboldali csoportokat is irritálja. „Az 1944-ből fakadó tapasztalat önvédelmi reakciója... főleg akkor, ha alaptalanul vádaskodik, éppen szándékával ellentétes hatást ér el: az antiszemitizmust *gerjeszti tovább.*"

„Főleg akkor?" S ha nem alaptalanul vádaskodik, akkor hogyan?

Szegény Pap Károly. Szegény Tábor Béla.[16] A harmincas-negyvenes évektől ők voltak azok, akik úgy gondolták, hogy a zsidó önvizsgálat mintegy a megpróbáltatások elébe mehet. A történelem vihara ugyan, meglehet, elsodorhatja a zsidóságot, ám a háború utáni megmaradtak ismét felülemelkedhetnek a történelmen, vagy vissza a zsidó szellemiség örökkévalóságába, vélte Kecskeméti György még 1940-ben is.[17]

Az asszimilációs alku egyoldali felmondásának idején ez a gondolkodásmód érthető volt. Történelmileg az asszimiláció azon az egyezségen nyugodott, hogy polgári egyenjogúsításukért cserébe a zsidók „megjavulnak". Kiemelik magukat a középkori talmudizmusból, polgárosulnak, betagozódnak.

A jogfosztott zsidóság egyes képviselői – tudatosan, vagy önkéntelenül – a maguk részéről szerették volna fenntartani az alkut. Ha még jobbak leszünk, ha közülünk egyesek földmívesnek is szegődnek, akkor újra befogadtok.

Az önreformért adott jog azonban a felvilágosodás ama nagyívű programja volt, amely éppenséggel a második világháború kitörésével zárult le s mutatta ki egyben visszáját is. Az emberjogi megfontolások s e jogok új nemzetközi törvényekbe foglalása a *feltétel nélküli* jussok közé iktatta a kisebbségekét, a vallási csoportosulásokét, az etnikai, vagy kulturális közösségek választási lehetőségeit.

E feltétel nélküli jogok egyszersmind lezárták a *történelmi* asszimilációt és akkulturációt, ha ugyan azt Auschwitz nem zárta volna le. Elfogyott az európai zsidó népvándorlás tartaléka is, ezzel az asszimiláció indoka. A nemzethez való tartozás pedig immáron nem alku tárgya, hanem jog, fellebbezhetetlen bármely ősiség igényével.

A *Zsákutcák* szerzője azonban átírja az asszimiláció múltját. Megismétli azt a tételt, hogy a magyarországi zsidóság a *történelmi nemzet*hez próbált volna, sikertelenül, asszimilálódni. Az asszimilációs alkut, meglehet, a történelmi nemzet képviselői, a rendek kötötték, ám nemcsak az addig jogfosztott zsidóság kedvére. Az emancipációs törekvések a történelmi nemzetnek politikai nemzetté történő átalakításában játszottak kiemelt szerepet. A polgárosulás zsinórmértéke volt az emancipáció, recapció és asszimiláció egy-egy stációja. Miként mindenütt Európában, a polgárosodás és az emancipáció karöltve járt s egyik a másik feltétele volt. A történelmi nemzet maga is azzal írt új nemzeti történelmet, hogy megszüntette kiváltságait. Az asszimilációt nemzeti feladattá emelte, melynek közös célja a jogegyenlőségen nyugvó polgárosulás volt.

A polgárosulás polgárok nélkül, a szabadelvűség széles támogatás híján egy ingatag, a kölcsönös önmegváltásra épülő, a nyílt érdekérvényesítést visszafojtó tár-

sadalomépítést indított útjára. A polgárosulás inkább az eszmékben virágzott, centrumából hiányzott az öntudatos polgárság étosza. Asher Cohen ezt úgy fogalmazta meg, hogy a beolvadók egy vákuumhoz asszimilálódtak, hiszen nem alakulhattak ki azok a magatartásminták, amelyek a gazdanemzet és a jövevények egymásra találásának koreográfiáját kirajzolhatták volna.[18] Mindennek ellenére kibontakozott valaminő élő lélekcsere a kölcsönös illúziók táptalaján. Tragikus vége visszamenőleg nem kérdőjelezheti meg az egykori zsidó-magyar szimbiózist. Kiss Józsefet tűzre lehetett vetni, de szelleme, mely Arany János balladai géniuszát és Reb Mayer Litvák örökségét egyesítette, máig eleven.

Az asszimiláció kétarcú történelmi folyamat volt, s két kultúra találkozásának drámáját is kibontakoztatta. Folyamatát durván szakította meg a Trianon utáni hivatalos antiszemitizmus, a polgári jogfosztottság, majd a holocaust. De örökségét nem emésztették meg a lángok. S ez az örökség mindmáig hat, abban is, hogy elsajátítása éppoly fontos része az identitástudatnak, mint a szent könyvek olvasása. Az asszimilációs érzület mindmáig felforrósodik. „A magyarországi helyzetet – állapította meg *István Deák* –, az teszi oly lenyűgözővé, hogy bár a magyar zsidó viszonyban rendkívül nagy a hullámzás, hol szívélyes, hol meg rettenetes tragédiák terhelik, ennek ellenére a zsidóság túlnyomó része híve az asszimilációnak, mi több, sokan meglepően jól asszimilálódtak is."[19]

Az asszimilációs folyamatot ugyanakkor ne szépítsük. Mivel egész Európában feltételekhez kötötték a zsidóság egyenjogúsítását, kimondva kimondatlanul elmaradottságáért és különbözőségéért a zsidóságot felelőssé tették önmaga állapotáért. S az adományozó nagylelkűségétől s a politikai-nemzeti környülállásoktól függött, hol húzzák meg az asszimilációs határt, mikor s ki a jó zsidó és jó hazafi, s mikor átnevelhetetlen talmudista. A modern antiszemitizmus egyik forrása éppen az emancipáció kegyúri jellegéből eredt. Ki a zsidó s hogyan viselkedjék, azt a többségi politikai elit manipulatív ösztönei határozták meg. Mindennek ellenére korántsem elfogadható az a kriptocionista nézet, amely szerint az asszimiláció az antiszemitizmus „unokatestvére", s a diaszpórában élő zsidóság jelenléte váltja ki.[20] Az asszimiláció kezdeti ellenzői, a felvilágosodás ellenfelei ugyanezt hirdették. A hajdani pozsonyi főrabbi, a Hatam Szófer néven ismeretes Mózes már 1819-ben abból eredeztette az antiszemitizmust, hogy a zsidók elvegyülnek a népek között: „ve-hu ha-matil sinah benam leveneinu" – ez okozza a gyűlöletet köztünk és köztük.[21]

Az alkuban a zsidóság hivatalos képviselete kettős hibát követett el. Türelmetlen volt a kulturális autonómia hirdetőivel s túlbuzgott az asszimilációban. Röviden és durván úgy fogalmazhatnánk, hogy a maguk részéről ragaszkodtak az alkuhoz, tekintet nélkül a másik fél magatartására. Bizonyították és túlbizonyították hűségüket és lojalitásukat, még a zsidótörvények árnyékában is.[22]

Őszintén hitték, hogy zsidó magatartásminták és viselkedési formák *gerjeszthetik az antiszemitizmust.*

Az antiszemitizmust azonban, paradox módon, leginkább a zsidóság asszimilációs vágya és igyekezete gerjeszti. A kulturális autonómia képviselői nemegyszer rokonszenvet ébresztettek a radikális nemzetféltőkben. Németh László rajongott Pap Károlyért, míg Ignotust kiátkozta és megvetette.[23]

„Az asszimiláció kétarcú történelmi folyamat volt, s két kultúra találkozásának drámáját is kibontakoztatta. Folyamatát durván szakította meg a Trianon utáni hivatalos antiszemitizmus, a polgári jogfosztottság, majd a holocaust. De örökségét nem emésztették meg a lángok."

Az antiszemitizmus persze legkevésbé a zsidók vagy azok, akiket annak tekintenek gerjeszthetik. Az antiszemitizmus diffúz, folytonosan alakváltó szemlélet, mely nézeteinek terjesztése a legváltozatosabb ürügyeket keresi. Az antiszemitizmushoz még zsidó se kell, elég a nemzeti elzárkózás ideológiája, példa erre a mai Japán, ahol a legtöbb zsidóellenes mű kerül piacra. A bűnbakképző antiszemitizmus hőkereső rakétája egyébként is menet közben irányt változtat, ha érdekei úgy kívánják: nem lehetséges olyan magatartásminta, szellemi attitűd, érvrendszer, kommunikációs készlet és stratégia, melyet ki ne kezdene. Az antiszemitizmust hajdanán a zsidóságnak a modernizációban vállalt szerepe ingerelte. Manapság, ahogyan Szilágyi Ákos megfigyelte, sajátos transzferencia érvényesül abban, hogy a legtöbb modernizációs törekvés mögé, történelmi fantom-fájdalomtól indíttatva, odamitologizálja a zsidóság világhatalmát. Így satanizálják a Világbankot, a Nemzetközi Valuta-alapot, a Soros Alapítványt.[24]

Az antiszemitizmus megítélésében a zsidó kulturális elzárkózás hívei hasonló mitizálással kísérleteznek. A *Zsákutcák* szerzője az antiszemitizmust végül is a befejezhetetlen asszimiláció következményének látja. Az univerzális zsidó csakis tévedhet, míg a hagyománykereső zsidó azzal lép túl a holocaust-élményen, hogy saját identitását, saját kultúráját választja. Ez azonban nem is olyan friss eszme: mindössze visszfénye a kulturális autonomizmus ideológiájának, melyet széles filozófiai-történelmi alapvetéssel az 1941-ben tragikusan elpusztult Simon Dubnow dolgozott ki.[25]

A hitegyleti hivatalosság kisebbségi kezdeményezésének politikája megbukott. Új alakban támad fel viszont most egy kulturális disszimiláció meghirdetésében.

Ez a kulturális disszimiláció a *Zsákutcák* szerzőjének rejtett üzenete. Kódrendszerében a radikális népi populizmus érvrendszere köszön vissza. Az is elkülönülő csoportnak látja a zsidóságot s nem olyan magyarnak, aki történetesen zsidó. Kisebbségvédelmi megfontolásnak álcázva az érvényes zsidó stratégiák közül csak egyet ment fel: a disszimilált, poszt-holocaust, tradicionális identitást kereső, kulturális autonómiára berendezkedő zsidóét.

A kulturális többnyelvűségnek elkötelezett zsidó magyarok a holocaust-élményt jobban, kiegyensúlyozottabban dolgozták fel, mint a kulturális autonómia hívei, akik tagadják a Soá középponti szerepét az önazonosság feltalálásában. Az asszimilált zsidóság azért kísérletezett a fájdalom univerzalizálásával, szublimálásával és transzponálásával, mert ez a módszer nyithat utat az egész társadalommal s a világgal folytatott dialógusra. A holocaust-élmény feldolgozásának, mint azt Saul Friedlander hangsúlyozza, a „transzferencia" egyetemesen elfogadott módja.[26] A Freud majd Adorno elméletei nyomán kialakított átvitel és megszüntetés (Durcharbeitung és Verleugnung) a múlt feldolgozásának komoly esélye.[27]

Az univerzalitást azonban éppen ezért látja téveszmének a *Zsákutcák* szerzője. Azzal vádolja az egyetemes jogi garanciákat követelőket, hogy a túlérzékenységnek és a paranoiának nyitnak utat. Holott ez éppen fordítva igaz. A túlérzékeny

egyik hatásos gyógymódja az univerzalitás, a kulturális többnyelvűség.

A magyarországi rendszerváltás ismét felszínre hozta a *történelmi* és a *politikai* nemzet vitáját. A bal- és jobboldal e törésvonal mentén vált szét, legalábbis retorikájában. A baloldal nem vállalja nyíltan a politikai nemzet polgárosulási programjának következményeit, míg a jobboldal jelszavakkal takarja el, hogy nem idegen tőle a rendiség többségi nemzetfogalma. Kiürült a közép, nem született olyan politikai erő, amelyik eszméit (legyen az konzervatív, vagy modernizációs program) megalkuvás nélkül hirdetné. A félig vállalt hitek s a pragmatikus hatalmi politika „kommunikációs leltára" valamely tartalmatlan „newspeak", orwelli beszéd, átkódolt jel- és hívó szó, melyben minden mást jelent, mint valóságos tartalma. A közélet totemek hívószavaitól hangos s a tabuk végtelen sorából sarjadzanak azok a jelek, melyek csak sokszoros közvetettséggel és többértelműséggel vallanak rá a jelölt fogalmakra. A dolgok színe mindig más, mint a visszája. Ezeknek a fogalmaknak kulcsait hallgatólagos egyezség forgatja, a zárak titkát mindenki ismeri, mindenki belehallja a maga értelmezését abba, mi a „baloldali", vagy a „keresztény-nemzeti", a „vállalás", az „identitás", a „tizenöt millió", a „konzervatív" vagy a „magyarok világszövetsége". A kompromittált fogalmi jelrendszer viszont különösen kedvez a politikai antiszemitizmusnak, hiszen annak anyanyelve a rosszhiszemű kétértelműség, a ráutalásos beszéd.

A kommunikáció mélystruktúrájába beszivárgott s ott oldódni nem képes antiszemitizmus elmeszesítette a „bodypolitic", a politikai test ereit. A *Zsákutcák* szerzője persze tagadja az ilyen átkódolt közbeszéd veszedelmeit, s úgy érzi, hogy ebből a fluidumból illő lenne kicentrifugálni a baloldali és a jobboldali antiszemitizmust. A liberálisok, úgymond, ügyet sem vetnek az antikolonialista, vagy „antiklerikális Izrael-ellenességre", míg Csoóri egyetlen szösszenetétől tüzet okádtak.

Csoóri „szösszenete", meglehet, néhány sor volt, de elevenbe talált. Az Antall-korszak restaurációs félelmeinek adott tápot és igazolást, miként Csurka híres dolgozata is. Mindketten felmondták a magyar-zsidó kulturális szimbiózis esélyeit. Modernizációellenes indulatuk ismét bűnbakra lelt, a magyar fejlődés eltorzulásának okait a tegnapi paktumban (a befogadásban) keresték s ezzel közvetve ugyan, de megsértették az egyetemes magyar kulturális örökséget. Ezért indult fel bírálatára Mészöly Ungváry Rudolfig a keresztény értelmiség is. Csoóri nem a zsidóságot általában támadta, hanem az asszimiláció sikerét és lehetőségét, visszafelé kérdőjelezte meg a zsidó-magyar történelmet.[28]

A hivatalos zsidóság csakugyan reagálni szokott az antijudaizmus olyan jelenségeire, mint a „klerikális Izrael-ellenesség". Ezzel szemben még az „érintettséget" is elutasította, amikor a hírhedt augusztusi Csurka-dolgozat nyíltan támadta az asszimilációs zsidóságot.[29] Itt ismét *egybeértek és összecsengenek a kétoldali revizionizmusok: a radikális jobboldalé és az új zsidó kulturális autonómiát (vagy a régit) keresőké. Találkoznak az asszimiláció tagadásában.*

Ez a tagadás a valódi zsákutca. A zsidó kulturális autonómia keresése éppúgy nem kaphat politikai felhangokat, mint tagadása. A zsidó magyarságnak éppoly esélye nyíljék kulturális eszményei megfogalmazására, mint az autonómia identitásának. Az esélyegyenlőség mindaddig érvényes, ameddig valamely politikai diszkrimináció a szabad választást megakadályozza.

A *Zsákutcák* című cikk szerzőjét Novák Attilának hívják. A *Szombat*ban megjelent korábbi cikkét nagy elismeréssel idézte a nem éppen elfogulatlanságáról híres jobboldali hetilap.

Jegyzetek

[1] Olvasóink írják: *Pótvizsga*, in *Szombat*, 8. évf. 8:2 és 48.

[2] Novák Attila: „Zsákutcák." in *Szombat*, 8. évf. 8: 3–6.

[3] George Barany: „Magyar Jew or Jewish Magyar – to the Question of Jewish Assimilation in Hungary." In *Canadian American Slavic Studies* vol. 8 (1974)

[4] Todd M. Engelman: „The Legitimization of the Diaspora Experience in Recent Jewish Historiography." in *Modern Judaism*, vol. 11. no. 2. (May 1991: 195–211.)

[5] Dominick LaCapra: *Representing the Holocaust – History, Theory, Trauma*, Cornell, Ithaca, 1994. – Pierre Vidal-Naquet: *Les Juifs, la mémoire et le present*, Éditions la Decouverte, Paris, 1995.

[6] Konrád György: „Se bosszú, se megbocsátás." in Kritika, 1995–10: 15–20. – Richard S. Esbenshade: „Remembering to Forget: Memory, Hostory, National Identity in Post-War East-Central Europe." In: *Representations*, Winter 1995 Vol. 49. 72–97. – Tony Judit: „The Past is another Country: Myth and Memory in Postwar Europe, *„Daedalus"* 21, No. 4 (Fall 1992): 83–118. – Randolph Braham: „Antiszemitizmus és holocaustértelmezés a posztkommunista társadalmakban." In *Múlt és Jövő*, 1992–4: 95–104.

[7] István Rév: „Amnesia: The Revised Framework of Hungarian History." in *Budapest Review of Books* 4. no. 1 1944.

[8] Jürgen Habermas: *Eine Art Schadenabwicklung*, Frankfurt, 1987. 163.

[9] Heller Ágnes: „Lehet-e verset írni a holocaust után." in *Múlt és Jövő*, 1990/1 42–47.

[10] George Steiner: „The Long Life of Metaphor – A Theological–Metaphysical Approach to the *Shoah."* in Asher Cohen–Joav Gelber–Charlotte Wardi (szerk.): *Comprehending the Holocaust – Historical and Literary Research.* Peter Lang, Frankfurt–New York, 1988: 45–61.

[11] Vö. Michael R. Marrus: *The Holocaust in History*, New York, 1987. – *Historikerstreit: Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nazionalsozialistischen Judenvernichtung.* Piper, München, 1992.

[12] Vö. Amos Elon: „Az emlékezés politikája", *Szombat* 1995/2 28–31. Eredetileg: *The New York Review of Books*, 1993. okt. 7.

[13] Bőséges szakirodalmát ismerteti Saul Friedlander: *Memory, History, and the Extermination of the Jews of Europe*, Indiana, 1993, 42–64.

[14] Saul Fredlander: *Refkections of Nazism – A Essay on Kitsch and Death.* Indiana, 1993. – vö. még Braun Róbert: „Az emlékezet kanonizálása és a történelem banalizálása..." in ua. *Holocaust, emlékezés, történelem*, Bp., 1995. 217–242.

[15] Dr. Feldmájer Péter levele dr. Szabad Györgyhöz in *Szombat*, 1992–7. 4.

[16] Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök.* Kosmos, Budapest, 1935. – Tábor Béla: *A zsidóság két útja.* Budapest, 1990.

[17] Kecskeméti György: „A zsidóság mai problémái." in *Ararát*, 1940, 97–101.

[18] Aher Cohen: Jewish Assimilation in Hungary in: Bela Vago, ed. Jewish Assimilation in Modern Times (Vestview Press, Colorado, 1981, 75–76.)

[19] Deák István: „Az antiszemitizmus veszélye Magyarországon." in *Szombat*, 1991/3: 11.

[20] Vö. Izrael egykori vallásügyi miniszterének felszólalását a „A magyar-zsidó együttélés és annak Közép-Európai háttere" budapesti konferenciáján. L. *Szombat*, 1991–9. 32.

[21] Hatam Sofer: *Ele divrei ha-brit.* Altona, 1819. Idézi Amos Funkenstein: „The Dialectics of Assimilation." In *Jewixh Social Studies* vol. 1. no. 2.: 6.

[22] Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció – A budapesti Zsidó Tanács.* Bp. 1990. – Eltérő véleményt fogalmaz meg István Deák: „A Fatal Compromise? The Debate over Collaboration and Resistance in Hungary." in *East European Politics and Societies* vol. 9. no. 2 (Spring 1995) 299–234. – Rövidített szövege magyarul in *Századvég*, I/1, 1994 tavasz, 138–151.

[23] L. Ungvári Tamás: „A liberális egyezség: asszimiláció." in *Világosság*, 35. évf./5–6 (1994. május–június), 159-174.

[24] Szilágyi Ákos: „Ki a »zsidó«?" In *Szombat*, 1995/521.

[25] Dubnow autonomizmusáról l. Karády Viktor: „Asszimiláció és társadalmi krízis – A magyar-zsidó társadalomtörténet konjunkturális vizsgálatához." in *Világosság*, 34. évf. no. 3. (1993) 33.

[26] Saul Friedlander: „Trauma, Memory, and Transference." In Geoffrey H. Hartman (ed.) *Holocaust Remembrance – The Shapes of Memory.* Balckwell, Oxford, 1994. 252–264. – Saul Friedlander: „A Soáh az emlékezet és a történelem között" – *Múlt és Jövő*, 1991/3.: 5–12. – Karády Viktor: „A Soáh a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon." in Kovács M. Mária et al. *Zsidóság, identitás, történelem*, Budapest, 1992.: 23–49.

[27] Theodor W. Adorno: In *Eingriffe*, Suhrkamp, Frankfurt, 1966, 125–147.

[28] Csoóri Sándor: „Nappali Hold." in *Hitel* no. 18. (1990. szeptember 5.) – V. Domokos György: „Kisebbség és zsarnokság". *Népszabadság*, 1990. ápr. 29. – Vö. Ungvári Tamás: „A parvenü és a pária – kulturális antiszemitizmus arcai." in *Világosság*, 1991 – 7–8.: 492–509.

[29] L. Feldmájer Péter nyilatkozatát Csurka István augusztusi cikkére in *Népszabadság*, 1992. aug. 29. – vö. Thomas Tucker: „Political transition and the »Jewish« Question in Hungary Today." In *Ethnic and Racial Studies*, vol. 19, no. 2 (1996. ápr.): 290–316.

Viszontválasz Ungvári Tamásnak

Örülnöm kellene, hiszen végre komoly és fontos problémákról alakult ki vita, olyanokról, amelyeknek életszaga van. Ami örömömnek némileg gátat szab, az az a fajta rekapituláció, amelyben a szerző részesíti írásomat.

Ungvári cikkének több hibája is van. Az egyik az, hogy olyan állításokat és érveket, sőt – szinte történetfilozófiát – tulajdonít nekem, melyeket én sohasem mondtam és állítottam. Nem bíráltam az „egyetemes jogi garanciákat" követelőket s nem vontam kétségbe az emancipáció egyenlősítő törvényeit sem. Egyáltalán, a zsidó problematika *jogi* vonatkozásaival nem foglalkoztam. Mindössze – s erre később még visszatérek – az asszimiláció egyes problémáira és egy nagyon is komoly csoportpszichológiai problémára hívtam fel a figyelmet.

A szerző másik balfogása, hogy bibliográfiai utalásokkal, az akadémiai világ jól csengő neveinek felsorolásával próbálja meg helyettesíteni az érveket. Sok tétel hangzik el és a bizonyítás így szól: George Steiner ezt mondja vagy X. Y. azt mondja. Mivel itt nem egzakt diszciplínáról, hanem nagyon is képlékeny és érzelmekkel is átitatott identitásvitáról van szó, az érvektől elszakadt és a „bevett autoritásokra" való állandó *hivatkozás* azt mutatja, hogy a szerző, bizonyítás helyett e jól hangzó nevekbe veti örök bizodalmát.

Arról nem is szólva, hogy George Steiner vagy Saul Friedlander nem a zsidó identitás és a holocaust-értelmezés „tudományának" megfellebbezhetetlen tekintélye, mivel ilyen tudomány nem létezik. Az úgynevezett „szakirodalomnak" ők csupán egy politikailag és ideológiailag is igen jól behatárolható szeletét jelentik.

Az Ungvári-féle bibliográfiával egyébként is súlyos problémák vannak: olyan állításokat tulajdonít különféle személyeknek, amiket ők sohasem mondtak. A Mazsihisz elnöke 1992-es Népszabadság-beli interjújában nem a disszimiláció nézőpontjából utasította el az „érintettséget" s – Debreczeni József nyomán – komplett náci alapvetésnek nevezte a Csurka-tanulmányt.[1] George Barany – tanulmányában – megérti az önazonosságukért aggódók problémáit.[2]

Ungvári forráskezelése tehát szakmai szempontból komoly kételyeket ébreszt.

Dicséretes egyébként a szerző azon ügybuzgalma, hogy megfeleljen a Szombat című „közlöny" hébertudást is pártoló kényes ízlésének. Csak zárójelben jegyezném meg, hogy a Funkenstein írásból izzadságos munkával átmásolt, így az angol írásmód szerint közölt héber szöveget a jeles szerzőnek, az eredetit megnézve, valamelyik magyar írásmód szerint kellett volna leírnia. Bár kiforrott és egységes magyar ortográfiai rendszer nincs, Ungvári utánanézhetett volna egy-két klasszikus vagy modern héber szöveg magyar átírásának.[3]

Végül határozottan vissza kell utasítanom a szerző azon szándékát, hogy személyemet egy általa jobboldalinak nevezett (valójában szélsőjobboldali) lap dicsérő soraival minősítse. Ez önmagában ugyanis – írásom tartalmára nézve – semmilyen következtetéssel nem bír. A „jobboldaliság" ugyanis, hasonlóan a „baloldaliság"-hoz: nem értékkategória. Ungvári – akinek szemléletébe mélyen beivódott az elmúlt évtizedek bipoláris („baloldali kontra jobboldali", „kommunista kontra fasiszta", „haladó kontra reakciós", „párttitkár kontra plébános": szóval metafizikai jó kontra metafizikai gonosz) gondolkozása – kifejezetten tisztességtelen eszközökkel él akkor, amikor a vita menetébe külső, magát az érveket nem érintő szempontokat hoz be. Az „akit az ellenségem dicsér: az ellenség" típusú érvelés Ungvári vitamorálját minősíti.

De félretéve a személyes szurka-piszkát: mi az, amiben én és Ungvári nem értünk egyet?

1. Ungvári Tamás a „zsidó-magyar", „magyar-zsidó" terminológiai ellentétére építi írását. Nos, én ennek a terminológiai „ellentétnek" nem tulajdonítok olyan nagy jelentőséget (ezért is tettem idézőjelbe a „zsidó származású magyarok" kifejezést), bár – azt elismerem – tényleg van köztük jelentésbeli és különféle érzékenységeket érintő különbség. Ám e kifejezések használatával sem oldódik meg minden.[4] Hadd hozzak fel ennek érzékeltetésére néhány példát.

Ami „zsidó-magyar" szempontból nyereség, az „magyar-zsidó" szempontból veszteség is lehet.

A jiddis vagy a héber nyelv elfelejtése, a vallási szokások ignorálása lehet, hogy Ungvári nézőpontjából *a* siker, a társadalmi betagozódás jele, de zsidó szempontból nem az. S az értékek eltűnése, egy olyan modern állam számára is szegényedést jelent, mely büszke állampolgárai eltérő kulturális és vallási gyökereire.

A zsidó-magyar asszimiláció végpontján ráadásul nem az „univerzális emberiben" való feloldódás, hanem partikuláris biográfiai adatok maradnak. A tradíciótól gondosan megtisztított zsidó azonosságtudat végpontja a „zsidó motívumok" kutatása a tudományban és a „Who is who in the Jewish World" típusú üres leszármazástan.

2. Ami a kétfajta revizionizmus összeérését érintő sanda megjegyzést illeti: azért az nem mindegy, hogy az asszimilációt milyen szempontból, mondjuk, társadalmi, kulturális, antiszemita vagy cionista szempontból bírálják: diszkriminálni és gyilkolni akarnak vagy a zsidó azonosságtudatot szeretnék megerősíteni.

A múlt század végén és e század elején magyar antiszemiták (Istóczy Győző és Egan Lajos) vetették fel – persze fajvédelmi okokból – a zsidó állam kérdését. Theodor Herzl – egészen más indítékokból – 1896-ban kiadta híres „Judenstaat"-ját, melyben szintén egy önálló zsidó politikai entitás mellett teszi le a voksát.[5] Vajon ez azt jelentené, hogy Herzl antiszemita volt? Nyilván nem, csak az következhet ebből, hogy Istóczy és Herzl is érzékelte annak a zsidó asszimilációnak a törékeny voltát, melyről a többi politikai és ideológiai irányzat nem vett tudomást. Ennyi és nem több volt a közös bennük.[6]

A cionizmus és a különféle népi vagy narodnyik mozgalmak érvkészlete, fogalomhasználata tényleg sokban hasonlít egymáshoz, hiszen a cionizmus – eredetileg – a közép-kelet-európai zsidóság emancipatórikus *nemzeti* mozgalma volt. De a nemzeti retorika súlyos társadalmi problémákat is kifejezett. S ezeket a más nyelven kifejezhetetlen problémákat sem a szociáldemokraták, sem

a kommunisták, de a polgári liberálisok sem tudták megoldani.

3. Más. Ungvári azt írja: „...milyen politikai, vagy társadalmi csoportosulás az, amelyik eredeti jóhiszeműségét és józanságát Auschwitz felemlegetésével hirtelen elveszti és a barnaingesek táboráig fut." Nos, Ungvári Tamás itt megfeledkezik arról, hogy az antiszemitizmus vádja korunkban súlyos vád – gondoljunk csak Svájcra –, olyan, amelynek komoly következményei is lehetnek. A II. világháború után a zsidó panaszok hangoztatása – és ez a soa után előrelépés – befogadóra talál a demokratikus nyugati közvéleményben. De ez a közvélemény az alaptalan és paranoiából fakadó panaszt is meghallja. A józan gondolkodóban ez a reakció visszatetszést kelt, s adott esetben a politikai mező szélsőjobboldalára tolhatja.

Az antiszemitizmus megítélésében Ungvári sokszor önmagának is ellentmond, ilyen szempontból szövege korántsem koherens. Egymással szöges ellentétben álló téziseket fogalmaz meg. Az egyik szerint az antiszemitizmust „leginkább a zsidóság asszimilációs vágya és igyekezete gerjeszti", aztán pár sorral lejjebb megjegyzi: „Az antiszemitizmust persze legkevésbé a zsidók vagy azok, akiket annak tekintenek, gerjeszthetik..." Melyik állítás az igaz, az első vagy a második? De a tiszta logika egyébként sem a szerző sajátja. Egy helyen a zsidókat és a romákat kisebbségnek nevezi („ugyanis más fenyegetett kisebbségről én nem tudok"), majd feltesz a kérdést: „De továbbá miért kisebbség a magyar zsidóság?"

S itt megint kibújik a szög a zsákból. Ungvári a kulturális és politikai kisebbség fogalmát teljesen összekeveri. Számára itt is – és ez közvetíthetetlen generációs tapasztalat – a zsidóság bármely szempontú entitásként való felfogása – nem véletlen, hogy a szerző *fenyegetett* kisebbségekről ír – *jogvesztéssel* jár.

4. Ungvári szerint én kétségbe vontam a holocaustnak a zsidó azonosságtudatban betöltött központi szerepét. Nos, én ilyet nem írtam: pusztán a holocaust-frazeológia aktuálpolitikai használatáról elmélkedtem. A magyar zsidók nagy része, *sajnos* tényleg centrális jelentőséget tulajdonít a vészkorszaknak. S az ok nem a történés nagyságában és brutalitásában rejlik, hanem az „univerzális" tudatlanságban: abban, hogy a többség nem ismeri saját hagyományának, történelmének és kultúrájának zsidó gyökereit (melyet én nem az asszimilációs teljesítménnyel azonosítok), a zsidó államról pedig a többség alig vesz tudomást. A holocaust az elkülönítők szándékainak következménye, ezért csak olyan negatív identitást alapozhat meg, amelynek az autonóm emberi választáshoz nem sok köze van. Az elkülönítést mások végezték, de szempontjaikat az áldozatok utódai magukra vették. Ezért is vált a holocaust egy olyan mentsvárrá, amely még utoljára jelenthetett valami közösségi „élményt".

A vészkorszak univerzalizálhatósága és az ebből fakadó dialógus lehetősége számomra kérdéses. Nem véletlen az, hogy a holocaust-élmény abszolutizálói többségükben zsidó és nem zsidó túlélők, valamint német bűnbánók.

Az izraeli „revizionizmus" kérdéséhez. A holocaust elsősorban asszimilációban csalódott emberek százezreinek bevándorlásához „járult" hozzá, de itt sem automatikus módon. Ezen felül a vészkorszak miatt jogos erkölcsi nyomás is nehezedett a nagyhatalmakra, de a zsidó állam nemzetközi elismerése elsősorban a cionizmus természetének politikai és nem eszmei dimenzióját érintette.

A cionizmus tekintetében Ungvári egyébként teljes fogalomzavarban szenved. A cionizmus eredetileg a közép-kelet-európai zsidóság emancipatórikus *politikai* mozgalma volt, mely e sokat szenvedett közösségnek kívánt nemzeti otthont teremteni. Később a cionizmus sok eszmét szívott magába: kialakult bal- és jobboldali változata, s megjelentek az erec jiszraeli micvák/parancsolatok betartásának fontosságát hangsúlyozó vallásos cionisták is. A cionizmus eszméi tehát jóval holocaust előttiek.

A posztcionizmus egy, az utóbbi másfél évtizedben Izraelben megjelenő publicisztikai és történetírói irányzat, mely áramlat tagjai (pl. Jehuda Elkana írása: Ha'arec 1988. március 2.) és az izraeli „revizionista" történésznemzedék (Benny Morris és társai) nem azért revizionisták, mert tagadták a holocaust jelentőségét, hanem azért, mert az izraeli történetírás és politikai közélet bevett toposzait támadták meg.[7] Mint minden ilyen történetírói és publicisztikai áramlat (akár egyetértünk vele, akár nem), rendelkezik azzal az előnnyel, hogy mindenkit önvizsgálatra késztet és pontosítja azokat a tényeket (vagy tényeknek nevezett eseményeket), melyeket a hivatalos közfelfogás mint jól feltárt „igazságokat" a vitrinbe zárva és bálványként imádna.

Az izraeli „posztcionisták" és „revizionisták" a holocaust aktuálpolitikai felhasználása ellen szólaltak fel. S a pár évtizeddel ezelőtti izraeli helyzethez hasonlít a holocaustról szóló közbeszéd magyarországi „alkalmazása": az emlékezés olykor hisztérikus politikája – sokszor manipulatív aktuálpolitikai szándékokkal – illetéktelen helyekre kér bebocsáttatást. Ez a frazeológia – ha másra nem, arra mindenképpen alkalmas, hogy – különösebb érvelés nélkül – diszkreditálja a vitapartnert.

5. Amit Ungvári a holocaust-élmény revizionizmusok okozta megtámadásáról beszél, az egyszerűen nem pontosan fedi a valóságot. Ungvári elfelejti megemlíteni a francia revizionizmus (Faurisson és társai) és a német „Historikerstreit" történészei közti különbséget (e csoportokon belül is több irányzat van), amely igen jelentős. Az első „társulat" tagjai antiszemita történelemhamisítók, ők egyszerűen tagadják a holocaust *tényét*, de az Emst Nolte-féle álláspont (amelyből azért kihallik a német magyarázkodás) több állítása is megfontolásra késztette a korszak kutatóit.[8]

S itt meg kell jegyeznem, hogy sem Ungváritól, sem mástól nem vitatom el azt a jogát, hogy annak vallja magát, aminek akarja. A teljes asszimiláció (ha ugyan ez egyáltalán lehetséges), a „középutas" integráció és a szintén lehetetlen teljes elkülönülés között számtalan egyéni és kollektív út létezik. De ha el is fogadjuk az asszimilációt tényét, még nem jelenti azt, hogy maradéktalanul egyet is értünk vele. S fordítva is így van: a szerzőnek is el kell fogadnia mások választását és jóhiszeműségét. Szövegében mintha erre látnék is jeleket, főleg akkor, amikor a zsidó vezetőknek az asszimilációs alku során elkövetett hibáiról ír. Jó lett volna, ha cikke mondanivalóját és hangnemét nem torzította volna el a vitapartnert lehengerelni – és nem meggyőzni -, az olvasóközönséget viszont elkápráztatni akaró olcsó polemikus arrogancia.

Novák Attila

Jegyzetek

[1] „A Csurka-ügy nem a mi ügyünk. Úgy gondolom, hogy Csurka úrral nekünk már nincs mit beszélnünk: átlendült arra a partra, ahol nem kell kapcsolatot tartanunk..." In: Népszabadság 1992. augusztus 29. (50. évf. 204. sz. 4. l.). Interjú dr. Feldmájer Péterrel.

[2] Barany: „A feladat annál is sürgetőbb, mivel az országok és a nemzetek egymástól kölcsönösen is függeni kezdenek egy technológiai irányultságú világban... és mindannyiuknak meg kell tanulniuk

azt, hogy hogyan alkalmazkodjanak (illeszkedjenek be, mármint ebbe az új világrendbe – N. A.) anélkül, hogy identitásukat elveszítenék".
In: „Magyar Jew or Jewish Magyar–to the Question of Jewish Assimilation in Hungary". In: Canadian American Slavic Studies vol. 8 (1974). p. 44.

[3] A mondat magyar átírása: „vehu ha-matil szina benam levenénu." Azaz: „Ez okozza a gyűlöletet köztük és köztünk." Az angol és a magyar ortográfia közötti különbségek: ami az angolban s, az a magyarban sz, az ei=e vagy é, a szóvégi h „eltűnik" stb. Egyébként Hatam Szófér (Ungvári 22. jegyzetével szemben) sohasem írt „Éle Divré ha-Brit" címen könyvet. A nagy rabbinak ugyanis életében (1763–1839) egyetlen könyve sem jelent meg. Az „Ezek a Szövetség szavai" címen magyarítható mű responsumgyűjtemény, melyben Hatam Szóférnak két vagy három responsuma jelent meg. A kiadás helyét és idejét Ungvári pontosan adja meg.
Lásd többek között Jacob Katz írását: „Chátám Szófér életrajzához." In: Századok 1992/1. pp. 80–112. Ez az elírás nem egészen Ungvári hibája, hiszen az adatot Amos Funkenstein szövegéből vette.

[4] Régebben e két kifejezés közti különbségnek Ungvári sem tulajdonított oly nagy jelentőséget: „...Azt hiszem azonban, hogy az asszimilációval kapcsolatosan a zsidó-magyar, magyar zsidókban is élnek még téveszmék..." Ungvári Tamás: Gyökerek. In: Szombat 1993. március 3. (V. évf. 3. sz. 11.l.)

[5] Ez a példa annyira kézenfekvő, hogy sokan felfigyeltek rá. Többek között erről ír Zeke Gyula is: „A magyar zsidóság a politikában 1895–1919." 2. rész. In: Szombat, 1995. március. (VII. évf. 3. sz. 26–33. l.)
Lásd még Gerő András írását: „Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor." In: Zsidóság, identitás, történelem. Budapest, 1992. pp. 9–21.

[6] Erre korábbi cikkében Ungvári is utalt: „Az antiszemita és a cionista nem az asszimiláció lehetetlenségéből indul ki, inkább abból, hogy felfogja és megérti: a beolvadás az önazonosság teljes feladását jelenti ott, ahol bármely asszimilációs kényszer és nyomás, bizalmatlanság s az integráció feltételeinek önkényes megváltoztatása egyáltalán felmerülhet..." Ungvári Tamás: „A liberális egyezség: asszimiláció." In: Világosság 1994. május–június. 35. évf. no. 3. p. 164. Ungvári tehát itt – bár egészen más érvrendszert használva –, mintha megértené az identitás kérdésének a fontosságát.

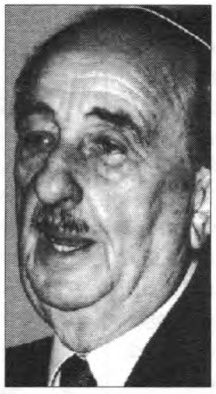
[7] Elkana szövegét közölte a Szombat is: 1993. április (V. évf. 4. sz. 3. és 33. l.) Az izraeli „revizionisták" könyvei mindig egy-egy általuk és a közvélemény által is kényesnek ítélt történeti kérdéssel foglalkoztak. Lásd Simha Flapan: The Birth of Israel. Myths and realities. New York, 1987. Avi Shlaim: Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestina, Oxford, 1988. Ilan Pappe: Britain and the Arab–Israeli Conflict, 1948–1951. New York, 1988. Benny Morris: The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1948. Cambridge, 1987.
Valamint: Ian Black–Benny Morris: Israel's secret wars. A history of Israel's Intelligence Services. New York, 1992. Azonkívül a Tel-Avivban kiadott *History and Memory* c. periodika különszámot szentelt a „revizionista" történetírás problémájának. Vol. 7. No. 1. Spring/Summer 1995.

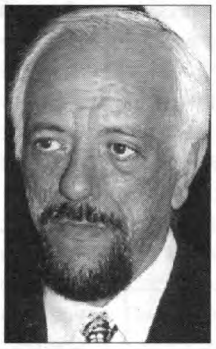
[8] Ernst Nolte: Marxismus, Faschismus, Kalter Krieg. Vortrage und Aufsatze 1964–1976. Stuttgart, 1977. Uő.: Das Vergehen der Vergangenheit. Antwort an meine Kritiker im sog. Historikerstreit. Berlin–Frankfurt a. M. 1987 stb.

Rabbiképző Intézet – új főigazgató?

Rögös az út

A magyarországi zsidóság intézményi életében jelentős változás várható: **dr. Schweitzer József** professzor, az *Országos Rabbiképző Intézet* főigazgatója nyugdíjba vonul, és a tervek szerint a következő tanévben e funkciót már **dr. Schőner Alfréd** gyakorolja, akinek a Mazsihisz elöljárósága öt évre bizalmat szavazott e tisztség betöltésére. Schőner Alfréd, aki 1989 előtt a Dohány utcai zsinagóga főrabbija volt, s a rendszerváltás előtti utolsó parlamenti ciklusban országgyűlési képviselő, 1989-ben alijázott és a tel-avivi egyetemen tanított művészettörténetet – e tárgyban szerezte korábban tudományos fokozatát is. Egy esztendővel ezelőtt tért vissza Magyarországra, hogy a – hivatalosan a rabbiképző kebelében működő, a konzervatív *Midreset Jerusalajim* szervezet által támogatott – Pedagógium igazgatói tisztét betöltse. Hazai zsidó körökben már akkor azt várták tőle, hogy a Rabbiképző Intézet vezetését is átvegye (amire a Mazsihisztől fölkérést is kapott), erre azonban nem került sor – a hivatalos magyarázat szerint azért, mert nagy óraszámban kellett volna tanítania az intézetben, amit az izraeli munkáltató nem hagyott jóvá. A változás elmaradását a Mazsihisz vezetősége akkor az Új Életben közzétett levelében üdvözölte, kérvén Schweitzer professzort, hogy ne csak egy évig, de még sokáig lássa el a főigazgatói munkakört.

A feltételek most mégis megváltoztak – az eddigi főigazgató véglegesen elhatározta, hogy nyugdíjba vonul. A Mazsihisz ezért a főigazgatói tiszt betöltésére pályázatot tett közzé a *New York-i Figyelő* című lapban. A pályázatot Schweitzer József, **Feldmájer Péter,** a Mazsihisz elnöke és **Zoltai Gusztáv,** a Mazsihisz ügyvezető igazgatója „jegyezték". A vezetőség nem sokkal ezután azonban meggondolta magát, mert a *Szombat*-ban is közzétenni szándékozott azonos szövegű pályázatot az utolsó pillanatban visszavonta. Miután a tisztség betöltésére más jelölt közeltávol nem mutatkozott, a pályáztatásnak feltehetőleg presztízs-okai is voltak: ha az egyetlen szóba jöhető jelöltnek folyamodnia kell arra a posztra, melynek betöltésére egyszer már fölkérték, ez arra utal, hogy egy kicsit „megfuttatják": ne érezze, hogy fejedelmi menetben vonulhat be az intézetbe. Félő volt azonban, hogy ez a reménybeli főigazgató érzékenységét sérti, ami komoly bonyodalmakat okozhatott volna. Ezért **Olti Ferenc** elöljárósági tag azt javasolta, hogy először tárgyaljanak Schőner Alfréddal, és pályázatot csak akkor írjanak ki, ha a megbeszélések nem vezetnek eredményre. Az elöljárósági meghallgatás során Schőner Alfréd vázolta terveit a rabbiképző jövőjéről, melyet a testület megfelelőnek talált, így a pályázat kiírásától eltekintett.

Ahogy a reménybeli főigazgató érzékenységét ily módon sikerült tiszteletben tartani, úgy törekszik a hitközség a leköszönő rektor visszavonulását is „kipárnázni". Ezért feltehetőleg elfogadják azon igényét, hogy megtarthassa az intézetben lévő igazgatói szobáját, valamint hogy továbbra is ő lehessen az intézet zsinagógájának rabbija – olyannyira, hogy hírek szerint még a Rabbiképző Intézet növendékei is más templomban tartják ezentúl tananyagban előírt szentbeszédüket.

Schweitzer professzor érvelése szerint ezek a kedvezmények őt – mint az országos főrabbi tisztségének birtokosát – megilletik. Miután e titulus Magyarországon évtizedeken át nem létezett, további nagy érzékenységet igénylő feladat lesz majd a két tisztséggel együttjáró feladatkörök és a „kóved" elhatárolása – eddig ugyanis a Rabbiképző Intézet főigazgatója volt a magyaror-

ország zsidóság elsőszámú szellemi reprezentánsa. Az országos főrabbi tisztségét az ő „személyére szabták". A rangsorrend, a hivatalos képviselet kérdése, az intézet termeihez, felszereléseihez való hozzáférés mind igen tapintatos megközelítést igényel majd – elsősorban az új főigazgató részéről.

A New York-i lapban megjelent pályázati hirdetés még „a rektor speciális feladatai" között említette „az intézet templomában a rabbifunkciók ellátását". A hitközségről szerzett, nem hivatalos információink szerint azonban a vezetőség a Schőner Alfréd által megjelölt kicsiny – használaton kívüli! – imaházban sem kívánja engedélyezni számára rabbifunkciók gyakorlását. Talán attól tartanak, hogy ez már akadályozná őt sokirányú pedagógiai feladatainak ellátásában; talán ez az elutasítás is a kényes egyensúly fenntartásának része: nem akarják, hogy a hazatérő egyszerre „rohammal foglalja el" az összes fontos pozíciót.

Amennyiben Schőner Alfréd – akár átmenetileg is – templom nélkül marad, az mindenképp sajnálatos lesz: az ő neve feltehetőleg még mindig összehozna egy *kilét*. Fájdalmas lenne, ha ez valakinek fájna.

(Folytatás a 2. oldalról)

értékben kárpótlási jegy dukált. Ez is csak akkor, ha az örökös „kötelesrészre jogosult" kategóriába tartozott.

A párizsi békeszerződés és a – törvényerőre emelt – 600/1945 miniszterelnöki rendelet alapján az örökös nélkül maradt vagyonok – töredék részben – a zsidó szervezetekhez kerülnek, melyről jelenleg tárgyalások folynak. Ha a megállapodásból törvény lesz, hiába jelentkezik a jogi nyelven „nem kötelesrészre jogosult örökös", pl. testvér a vagyontárgyért, mert azt örökös nélküli tulajdonként – átalányban – átadták a zsidó közösségnek. Vajon ki jogosította fel a magyar törvényalkotást, hogy a hatályos törvényeket – beleértve a békeszerződést is – úgy értelmezze, hogy a testvér nem örökös, ugyanakkor a zsidó közösségek olyan örökös nélkül maradt vagyonok alapján – ha töredékrészben is – kapjanak bármit is, ahol a polgári törvénykönyv alapján van jogosult?

Endrődi László
1112 Menyecske u. 27.

A jó ízlés határán túl

Reagálás a Szombat 1997/2. számában Törvényszegés pályázat után címmel megjelent írásra

Az egész cikkre, úgy ahogy van az a régi vicc illik, mely szerint Moszkvában Mercedeseket osztogatnak, de aztán kiderül, hogy nem Moszkvában, hanem Kijevben, nem Mercedeseket, hanem Moszkvicsokat és nem osztogatnak, hanem fosztogatnak.

Az irományszinte minden mondata helytelen információt közöl. Sokoldalas tanulmányban lehetne csak részletesen cáfolni az összehordott adatokat, de most csak a lényegesebbekre szorítkozunk.

1. A címben szereplő és a cikkben vezérfonalként végigvonuló törvényszegés egyszerűen nem igaz, mivel erre az iskolaépítésre nem vonatkozik a közbeszerzési törvény.

Lehet dobálózni paragrafusokkal, cikkelyekkel, milliókkal, de a szerző ismeretei az 1995. évi XL. törvényről (az ún. közbeszerzésiről) igen sok kívánnivalót sejtetnek. Ez viszont nem akadályozza abban, hogy véleményt mondjon.

Nagyon tetszetős az igazság bajnokának a póza, népszerű dolog korrupciót sejtetni a nagyobb beruházások körül. Ám az ilyen támadásokkal előre számolva a BZSH vezetése úgy döntött, hogy quasi közbeszerzésszerűen jár el az építkezés ügyében annak érdekében, hogy az ellendrukkerek, a másképpen érdekeltek, a kedvezményezett hibakeresők stb. ne támadhassák az építtetőt.

Az ízléstől független tények

A fenti levél egész tartalmára jellemző cikkem címének elferdítése, Kom BZSH-elnök úr és Zoltai ügyvezető igazgató úr által történt önkényes felcserélése, és ezzel értelmének megváltoztatása. A *Szombat* múlt havi számában a pontos cím: *Törvényszegés után pályázat?* (Én csak feltettem a kérdést, hogy a pályázatot törvénysértés előzte-e meg, míg a levélírók szerint törvényszegés követi a pályázatot. Ha nem két hitközségi funkcionáriussal vitáznék, ezt úgy értékelném, hogy elszólták magukat.)

Nagyobb baj, hogy hónapokon át, amióta a háború utáni legnagyobb zsidó beruházás előkészületeivel foglalkozom, mindvégig hallgatással, az elhallgattatás kísérletével, félrevezetéssel találkoztam. Mindezek következtében is, bár az egymilliárd-hatszázhatmillió forintból bőven kitelhetett volna megfelelő telekre, az iskolát a szükségesnél kisebb alapterületű, már meglevő hitközségi ingatlanon húzzák fel. Mivel Zoltai Gusztáv korábbi állításaival ellentétben tervpályázat nem volt, kétséges az is, hogy a legjobb elképzelés szerint épül-e meg az iskola. A néhány hete meghirdetett kivitelezési pályázat is megkérdőjelezhető többek között azért, mert hozzá nem értők zsűrizik a pályázókat, így arra sincs garancia, hogy az iskola a legtakarékosabban, a legjobb minőségben épül-e meg.

2. A pályázatokról

A szerző figyelmét elkerülte, hogy eddig csak az ún. építési engedélyezési terv készült, melynek pályázatán három gazdasági társaság vett részt. Az engedélyezési terv annak érdekében készül, hogy az építési hatóság és a közművállalatok előzetesen elbírálhassák azt. Ez az engedélyezési terv módosítható, ha a kivitelezési tervben attól a megrendelő el kíván térni.

Most került kiírásra az ún. lebonyolítói pályázat, melynek a beadási határideje körüli kérdésfeltevés is a szerző tájékozatlanságát bizonyítja. A lebonyolító feladata lesz, hogy pályázatot hirdessen a kiviteli tervek elkészítésére, és pályáztassa a kivitelezőket. Ezért nem láthatta Berend Rózsa igazgatónő az iskola terveit. Egyébként pedig az engedélyezési tervet többször látta az igazgatónő mielőtt beadásra került volna az önkormányzathoz.

3. Egyéb ún. hitközségi beruházások *(felvetés a műből)*

A Centrál Szálló és a Révay utcai Bálint Közösségi Ház cseréje, illetve a Révay utcai ingatlan felújítása tekintetében nem a hitközség volt az építtető.

A hitközség készen, felújítva kapta birtokba az ingatlant, a szerződésnek megfelelően. A számlák ellenértéke nem a hitközséget terhelte, azokat a megrendelő fizette ki. Való igaz, hogy az építtető (megrendelő) megbízottja lebonyolítóként a Kreatív 2000 Kft. volt.

A Kreatív 2000 Kft., a Zuglói Önkormányzat helyesen tette, hogy nem adott semmiféle felvilágosítást a cikk szerzőjének. Egyrészt valószínűleg üzleti titok tárgyát képezik a részletek, másrészt az államigazgatási eljárási törvény szerint egy sajtótermék nem érdekelt fél konkrét építési hatósági ügyben, tehát nem kötelességszerű az informálása.

4. Megerősítve érezheti magát a hitközség, hogy jól végzi a munkáját.

A szerző felsorolja az ún. lebonyolító feladatait és kötelmeit azzal, hogy nem lehet sem személyi, sem gazdasági összefüggés az építtető képviseletében eljáró lebonyolító és a kivitelező között.

Egyetértünk.

Azért tesszük, amit teszünk, hogy ez ne így legyen. Nem kívánunk „független" szakértőket felkérni, hanem egy anyagilag és erkölcsileg is felelős gazdasági társaságot kívánunk, ellenérték fejében, megbízni e feladattal. Úgy gondoljuk, nem szükséges tovább taglalni a tárgyi tévedések sorát és összevetni a feltételezésekkel anélkül, hogy magunk is feltételezésekre ragadtatnánk magunkat az értelmi szerzők, súgók, szakértők érdekeltsége tekintetében.

A BZSH vezetőségének csak egyféle érdeke van: a tiszta, befolyásmentes, egyéni anyagi érdekektől mentes eljárás. Nyilvánvaló, hogy az építőipari beruházások terén is érdekcsoportok mozognak, de mindent meg kívánunk tenni annak érdekében, hogy személyek, érdekcsoportok és személyi kapcsolatok „kijárói" ne kerülhessenek előnyös helyzetbe e (már eddig is) sokat támadott beruházás tekintetében.

A fentiek erkölcsi vonatkozásainak összegezése

Törvényszegéssel vádolni természetes vagy jogi személyt lehet, de ha nem igaz, akkor becsületsértés. Mindezt nagy nyilvánosság előtt elkövetni, bűncselekmény.

Tudatlannak lenni nem bűn csak kellemetlen. Rosszul tájékozottnak lenni egyéni probléma. Ezt nyilvánosságra hozni – minősíti a cikk (?) íróját.

Ha és amennyiben nem ismerjük a zsidó vallás e tárgyban kötelező eljárását, magánvaddal élnénk és jelentős kártérítést követelnénk a BZSH javára.

Az iskolaépítés – mondhatni – meghatározó jelentőségű közösségünk jövője szempontjából.

Ha a cikk erre akarta felhívni a figyelmet, akár fontosnak is tekinthetjük. De hát szerkesztő urak! A szónak (és ki tudhatná ezt jobban önöknél) súlya van. Butaságot írni felesleges, hazudni pedig nem szabad!

Budapest, 1997. február 17.

Zoltai Gusztáv ***Dr. Korn József***

Megjegyzésem levelük első pontjához: 1996. szeptember 11-én, az iskolaépítésről először nyilatkozó Zoltai ügyvezető igazgató ezt mondta: *„...mivel ez olyan állami pénzből épül, amit nagyon szigorúan ellenőriz majd az Állami Számvevőszék, ezért mindent hivatalosan, a törvényeknek megfelelően csinálunk, nyilvános pályázaton..."* E kijelentés és a pályáztatás tényének későbbi ismételt megerősítése nyomán joggal feltételezhettük, hogy a közbeszerzési törvény alá eső beruházásról van szó. Ezt a tényt maga az 1995/XL törvény erősíti, amelynek 1. pontja – hogy csak a mi ügyünkre vonatkozó részét idézzem – kimondja: *„...az a szervezet, amelynek fizetési kötelezettségéért a kormány kezességet vállalt... az így szerzett pénzforrásból történt beszerzésekre a törvény szabályait kell alkalmazni..."* A törvény második pontja megmagyarázza, hogy beszerzés alatt árubeszerzéseket, építési beruházásokat és szolgáltatások megrendeléseit kell érteni. És ha a hitközségben ugyancsak önkényesen hirtelen átminősítették a beruházást, akkor vajon miért a *Közbeszerzési Értesítő*ben tették közzé pályázatukat, amelyben csak az idézett törvény alá tartozók felhívásai jelennek meg.

A második pontban tájékozatlannak címkéznek az urak, mert feltettem a kérdést: ha a beruházás teljes körű lebonyolítására a pályázat három különböző időpontban jelenik meg, s az ajánlattétel határideje 40 nap, akkor melyik hirdetés a meghatározó? Amelyik azt mondja, hogy február 25.? Vagy a március 4.? Esetleg a március 20.? Sértegetés helyett hasznosabb lett volna a hiteles dátumot megadni!

A harmadik pontban sem a kérdésemre válaszoltak. Azt tudakoltam ugyanis, hogy kik voltak a *Centrál Szálloda* és a *Révay utcai épület* cseréjében tanácsadóként közreműködő nemzetközi jogászbizottság tagjai, akikre egy régebbi nyilakozatában hivatkozott az ügyvezető igazgató. (*Szombat*, 1993. 8. szám, 4. oldal.)

A levél negyedik pontjában olvasható: *„...nem szükséges tovább taglalni a tárgyi tévedések sorát..."* Véleményünk szerint talán mégis érdemes lett volna! Mert ha tévedhetünk is – lévén a hitközség elzárta előlünk az információt, ezért hírforrásaink csak közvetettek voltak –, állításainkat visszautasítva sem jelzik követhetően: hol és miben értettük félre az összefüggéseket. Amíg nem cáfolják hitelt érdemlően állításainkat, addig az általunk megvilágított tényeket tekintjük továbbra is relevánsnak.

Ami Korn és Zoltai urak levelének befejező mondatát illeti, olvasóink döntésére bízzuk: vajon ki írt butaságot, s ugyan ki hazudott?

Várai Emil

JÓVÁTÉTEL

Lassú víz sem mos partot

Nem sok előrehaladás történt a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány ügyében azóta, hogy januárban utoljára adtunk hírt az alapítvány által szétosztandó 4 milliárdnyi kárpótlási jegy felhasználásának módjáról. (*A járadék több mint 4 milliárd* – Szombat, 1997. január). Az alapítvány még mindig nem állt föl, noha a kormány – a parlament (egyébként ehhez nem is szükséges) fölhatalmazását bírva – már létrehozhatta volna. Erre azonban valószínűleg csak akkor kerül majd sor, ha az Országgyűlés megszavazza az 1996 novembere óta tárgyalásra váró T/3456. számú törvényjavaslatot *„a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról"*. E törvényjavaslat csak a már sokszor emlegetett 4 milliárd forintnyi kárpótlási jegy szétosztásának elveiről rendelkezik – januári cikkünkben leírtuk ennek részleteit. Az egyetlen újdonság, hogy a javaslat szerint jogutód nélkül megszűnne az 1947-ben fölállított *Zsidó Helyreállítási Alap*, amelynek fennmaradását pedig a zsidó szervezetek pártolták – mintegy emlékeztetőül a magyar állam egyetemes felelősségére és arra, hogy minden örökös nélkül maradt vagyontárgy a zsidóság e képviseleti szervét illeti és nem a magyar államot. Ugyancsak kifogást váltott ki zsidó részről a tárgyalásra váró törvényjavaslat azon pontja is, amely az alapítvány illetékességébe tartozó, ezután föllelt értéktárgyak, vagyonok ügyét egy külön törvényben kívánja rendezni. „Ha ezeket tényleg a közalapítványnak szánják, miért nem rendelkeznek róla most?" – hangzik az ellenvetés. **dr. Feldmájer Péter** Mazsihisz-elnök tájékoztatása szerint a zsidó szervezetek ebbéli véleményüket tudomására hozták az **Akar László** pénzügyminisztériumi államtitkár vezette kormányküldöttségnek, amely azonban ezt nem vette figyelembe. Előbbiek ezek után az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának és az egyes képviselőknek juttatták el észrevételeiket és feltehetőleg azon igyekeznek majd, hogy valamelyik képviselő révén módosító indítványt is előterjesszenek a részletes vitában.

A közalapítvány vagyonának fedezetéül szolgáló ingatlanok és műkincsek dolgában is csekély előrehaladás mutatkozik. Előbbiek kapcsán beszámoltunk arról (*Jóvátétel: a hosszú célegyenes* – Szombat, 1996. december), hogy a kormány a szovjet hadsereg által egykor használt ingatlanokat javasolta tárgyalási alapként, amit a zsidó tárgyalófél elutasított. Az elzárkózást látva a kormány most új javaslattal állt elő. Az öt tételből álló újabb listát áttekintve a zsidó tárgyalófél úgy találta, hogy az tárgyalási alapnak elfogadható, és részletes információkat kért az abban felsorolt értékekről. Információink szerint ezen ingatlanok összértéke körülbelül *egymilliárd forint*.

Ami a közalapítványnak juttatandó műkincseket illeti, a kormány állítólag elkészített már egy ajánlati listát, ám a zsidó szervezetek képviselői közül ezt még senki sem látta. *Egyáltalán nem világos a műkincsjuttatás célja* – hangoztatta kételyeit dr. Feldmájer Péter. – *Az alap céljainak az felelne meg, ha ezek értékesíthető műtárgyak volnának.*

Ugyancsak hiányzik a minimális egyetértés a két tárgyalófél között az „induló vagyon" kifejezés értelmezésében – tájékoztatott **dr. Szeszlér Tibor,** aki a felállítandó kuratóriumban a *B'nai B'rith* szervezetet képviseli. Feltehető, hogy a kormány értelmezésében e kifejezés az alapítványnak egyszer s mindenkorra juttatandó vagyontömeget jelenti. A zsidó tárgyalófél számára viszont mindez csupán az „első lépcső". Az alapító okirat szövege erre nem ad egyértelmű választ, minden bizonnyal nem véletlenül.

Ami az alapítvány működését illeti, a napilapokban a Mazsihisz már megjelentetett egy hirdetést a titkárság vezetőjének személyéről, ám a titkárság létszámáról, működési rendjéről dr. Feldmájer Péter még nem tudott felvilágosítást nyújtani. Kis előrelépés, hogy a kormány kiküldte a felkérő leveleket a kuratórium tagjainak, amelyet azok jóváhagyólag vissza is küldtek. A Mazsihisz mellett másodhegedűsi szerepet játszó többi zsidó szervezet részéről fölmerült az igény, hogy a kuratórium székhelye ne a hitközség központjában legyen és az alapítvány apparátusa is független legyen a Mazsihisz hivatali gépezetétől. E javaslatra ellenvetés nem érkezett, amiből dr. Szeszlér Tibor konszenzust vél kiolvasni. Kérdés, mennyire csökkenti ez a Mazsihisz túlsúlyát, amely a kormánnyal folytatott tárgyalásairól a többi zsidó szervezetet változatlanul utólag tájékoztatja (éppúgy, mint a WJRO vezetői a magyar zsidóság képviselőit).

*

A jóvátétel másik „fejezete" a deportálásban, munkaszolgálatban vagy magyar hatóságok kezétől elpusztult áldozatok utáni kárpótlás. Az *„életüktől és szabadságuktól politikai okokból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról"* szóló törvény értelmében *egymillió forint készpénzben részesültek azoknak hozzátartozói, akik 1945 után lettek justizmord áldozatai. Az 1945 előtt legyilkolt zsidók hozzátartozói azonban elpusztított rokonaik után még nem kaptak semmit.* Az Alkotmánybíróság e mulasztást pótolni rendeli, így e törvény módosítása napirenden van. Ennek értelmében az áldozatok hozzátartozói (szülő, gyerek, testvér, házastárs) is folyamodhatnak majd jóvátételért. (E körbe tartoznak a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoltak is.) Az ügy technikai feltételei (beadási határidő, a halál igazolásának módja, várakozási idő) még nem egyértelműek – és főként: nem ismeretes a kárpótlás összege. A parlament ugyanis először megvárja majd, amíg benyújtják az igényeket, és csak ezután dönt az erre fordítandó összeg nagyságáról. Dr. Feldmájer Péter – hangoztatva a törvény feletti elvi elégedettségét – itt is mintegy 30 ezer igénylőre számít. Ám ha e szám közel is jár a valósághoz, alighanem az igénylők nagyobb része több elpusztított hozzátartozója után is kér majd kárpótlást – amire a törvény lehetőséget nyújt. A Mazsihisz elnöke – a fent említett egymilliót alapul véve – minden elpusztított rokon után 3-400 ezer forint juttatását tartaná méltányosnak (több évre elosztva), 100 ezer forint előleg gyors kifizetése mellett. Ismerve a kormány és a zsidó szervezetek pénzbeni javaslatai közötti szokásos nagyságrendi differenciát, előbbi javaslata valószínűleg legalább egy nullával kevesebbet fog tartalmazni. (Akar László államtitkár lapunk megkeresésére azt üzente, hogy *e téma nyilvánosság előtti boncolgatását „most nem tartja időszerűnek".*)

Az egy százalékról egymás közt

A legtöbb kilében mindenki csak a markát tartja

Kéthavonta a zsidóság dolgairól beszélgetünk a Szombat hasábjain. Mintha csak egy széderasztalt ülnénk körül: a nagykőrösi születésű Feldmájer Sándor (F. S.), a balatonfüredi Olti Ferenc (O. F.), az egri Székely Gábor (Sz. G.) és a karcagi Kertész Péter (K. P.). Az olvasóra bízzuk, döntse el, ki az okos, a gonosz, az együgyű és aki még kérdezni sem tud.

K. P.: Legutóbbi beszélgetésünk szerkesztett változatát – miközben Székely úrnak a rabbi szerepével kapcsolatos megállapítását az ellenkezőjére változtatták (Bocs! – *a szerk.*) – a szerkesztők nem fogadták kitörő lelkesedéssel, miközben el tudom képzelni, hogy egyik-másik olvasó sem indulna tűzbe értünk. De, gondolom, nem is azért vállalkoztunk erre az önmutogatásra, hogy bebizonyítsuk, mi vagyunk a legtökösebb zsidó gyerekek. Már csak azért sem, mert legutóbb éppen arra a következtetésre jutottunk, hogy sajnálatos módon a zsidó közösségek vezetői sem dúslakodnak a karizmában. Aktuális bizonyság erre az a lehetőség, hogy a személyi jövedelemadó egy százaléka átutalható az egyházaknak is, amellyel kapcsolatban berkeinkből se pró, se kontra nem hangzott el észrevétel. (Január 29-én a hitközség nyilatkozatot adott ki, hogy nem kíván élni a személyi jövedelemadó 1 százalékának igénybevételének lehetőségével. (A szerk.)

Most akkor jó ez nekünk vagy nem jó? Tudniillik szerintem a dolog nem arról szól, hogy végső soron mennyi pénzt hozhat ez a hitközség konyhájára, aminek a további sorsáról úgyse nagyon szerezhetünk tudomást.

F. S.: Az egyházak, s ez vonatkozik a miénkre is, attól félnek, hogy ebből kiderülhet, mekkora támogatottságot élveznek. Bár az állam kinyilvánította, hogy ez nem így van, de valójában mindenki ettől tart.

O. F.: Azt azért nem mondanám, hogy a zsidó felekezet részéről reflexió nem történt. Emlékezetem szerint, amikor ez szóba került másfél-két évvel ezelőtt, elég dühödt nyilatkozat látott napvilágot a hitközség részéről az egy százalék ellen. Pontosan abból az alapelvből kiindulva, hogy ez már megint egyfajta megbélyegzésre adhatna okot és ezért senki nem fogja felvállalni ilyen értelemben a zsidóságát.

K. P.: Ezt most nem értem. Ha valaki az adója egy százalékát a hitközségnek szánja, akkor ebből kiderül, hogy az illető zsidó?

O. F.: Így van. Egyébként nekem személy szerint nem az egésznek az elvisége jelent gondot, hanem a végrehajthatatlansága. El tudom képzelni, hogy nagyon sokan azért nem fognak vagy fogunk ilyen egy százalékot felajánlani, mert se pozitív, se negatív értelemben nem vennénk jónéven, ha mondjuk az általunk egyébként preferált szervezetnek a vezetősége tudomást szerezne arról, hogy milyenek a jövedelmi viszonyaink. Másrészt százezerszámra fognak színre lépni az aspiráló intézmények, szervezetek. Ismerve az adóapparátus jelenlegi informatikai színvonalát, ennek átfuttatása szinte megoldhatatlan.

F. S.: Szerintem a törvény meghatározta a lehetséges támogatottak körét...

Sz. G.: Százezres nagyságrendre lehet számítani.

F. S.: Az is baj, hogy több kérés közül kell majd választani. Mert mi van akkor, ha az iskolában, ahová a gyerekünk jár, azt mondják, apuka, tessék minket támogatni.

Sz. G.: Ez az egy százalék nagyon jó ötlet. Vagyis hogy ne az állami dotációból meg különféle pénzosztásokból tartsák fenn magukat a zsidó és nem zsidó szervezetek. Nagyon kevés olyan szervezet van, amit dotálnék. Engem már „megtámadott" két, egymástól teljesen független szervezet. Mind a kettőnek azt mondtam: nekem a hitközség számlájára kell ezt a pénzt utalnom. Mert a legfontosabbnak azt tartom, hogy a hitközség fennmaradjon. Márpedig a hitközséget nem állami pénzen, nem a vagyon felélésébőI, hanem tagjainak a hozzájárulásából kellene fenntartani. Egy akkora hitközséget, amit mi magyar zsidók fenn tudunk tartani. Pillanatnyilag erről szó nincs, még a közelében sem járunk. De meg vagyok róla győződve, hogy hosszú távon ez lesz a megoldás.

O. F.: Azzal én is egyetértek, hogy egy ilyen szabályozás a pluralista társadalomban nagyon jó dolog, és ez végül is csökkenti az állam elosztó szerepét. A végrehajtásban azonban olyan buktatók lesznek, ami az egésznek a hatását pontosan az ellenkezőjére változtatja.

K. P.: A magyarországi katolikus egyház, de még a Vatikán is kategorikusan elutasította az egy százalékot. Arra hivatkoztak, hogy az ő híveik szegények. S különben is ez előbb-utóbb befolyással lenne az egyházak állami támogatására. Igaz-e ez – bár nekünk nincs Vatikánunk – a zsidóság esetében is, vagy illene valamilyen külön véleményt kinyilvánítani?

Sz. G.: Hallottam Feldmájer Péter nyilatkozatát a rádióban. Azt mondta:

tart attól, hogy így nyilvántartásba kerülnek a zsidók. Meggyőződésem, hogy emögött minden egyház esetében az a félelem húzódik meg, hogy az állami támogatást – ha most nem is – idővel csökkenteni fogják.

F. S.: Állami támogatásért mindig lehet lobbizni. De hogy lehet 20 ezer ember támogatását elnyerni...

O. F.: Úgy, hogy jól kell csinálni a dolgot. Engem már négy zsidó szervezet keresett meg és mind közel áll a szívemhez. Megfontolandó lenne – bár úgy tűnik, kivitelezhetetlen az adott személyi konstellációk mellett –, hogy a zsidó szervezetek, beleértve a hitközséget is, hozzanak létre egy alapítványt, amely egy számlán próbálná összeszedni ezeket a pénzeket, és akkor már csak abban kellene megegyezni, hogy a befolyt összeget milyen arányban osszák el egymás között.

Sz. G.: Ezt meg lehetne csinálni, ha a zsidó szervezetek négy éve nem azon vitatkoznának, hogy melyek a közalapítvány céljai és ki kerüljön a kuratóriumába.

K. P.: Emlékeztetnék arra, amit a katolikusok kinyilvánítottak, hogy az ő híveik szegények...

O. F.: Náluk már csak a zsidók szegényebbek.

Sz. G.: Nem hiszem, ez bonyolultabb kérdés. A pesti zsidóság a magyar viszonyokhoz, a zsidóság lélekszámához és a feladatokhoz képest elég jelentős anyagiakkal rendelkezik. Az egy másik dolog, hogy nagyon kevés olyan zsidó van, aki adakozik. Ez abból ered, hogy a jobbmódúak nem tartanak ott a tőkefelhalmozásban, amikor adományozni szokás vagy tudnának. Ehhez évek kellenek. Azonban ezt el kell kezdeni és itt az ideje, hogy elkezdjük. Azért gondolom, hogy szegényebbek a többi egyházbeliek, mert nem olyan szorosak a kötődések, mint nálunk.

F. S.: Az tételesen nem igaz, hogy a zsidók jobbmódúak, mint mások. Ugyanazt reprezentáljuk, mint a magyar populáció. Szerintem a Székely mintavétele rossz, én ismerek Pesten és vidéken jó néhány elmondhatatlanul szegény zsidót.

O. F.: Maradjunk abban, amiről a múltkor beszéltünk, hogy a zsidóságban a legalsóbb, az úgynevezett lumpen-réteg nincs jelen.

K. P.: Ha már szóba került az egyházak állami támogatása: nem nehéz megjövendölni, hogy ennek meg vannak számlálva az évei, ha egyszer az állam és az egyházak végre különváltak egymástól. Tartok azonban attól, hogy a finanszírozás leállása és az önfenntartás lehetősége nem egy időben jelentkezik majd. Akkor pedig miből lesznek fenntarthatók a zsinagógák, a temetők, a hit– és zsidó közösségi élet megannyi intézménye?

Sz. G.: Azt az egy vagy két zsinagógát, ahol néhány év múlva is lesz minján, a pesti zsidóság gond nélkül fenntartja. Manapság még azt sem lehet mondani, hogy péntek esténként néhány száz ember van a templomokban. Szombat délelőtt pedig egy kézen össze lehet számolni a pesti zsinagógákban a minjánok számát. Hétköznap meg nem tud az ember elmenni jahrzeitre, mert alig van hova. Összesen három-négy templomban van reggelenként minján. Délutáni istentiszteletről nem is tudok...

K. P.: A hitközséget, mint intézményt, akkor is működtetni kell.

O. F.: Bár közhelyes, amit mondok, de ebből a szempontból a zsidóság az összes többi felekezethez képest nagyon szerencsétlen helyzetben van, mert a többi felekezetnek praktikusan nem voltak vérveszteségei, míg nálunk ennek a mértéke elérte a 90 százalékot. Miközben a fenntartható intézmények mennyisége és anyagi igénye nem szignifikánsan kisebb. Tehát valamiféle zsidó-specifikus pozitív diszkriminációra a finanszírozást illetően minden bizonnyal szükség lesz. Azzal viszont egyetértek, hogy igazából az az egyház működőképes és annak van létalapja, amelyik önfenntartó. E tekintetben ma még a szükséges minimumot sem tesszük meg annak érdekében, hogy a saját közösségünkben a zsinagóga elfogadható legyen. Nekem több kísérletem volt erre vonatkozóan, s ilyen értelemben ebben a körben meg a másik körben is áruló vagyok. A Mazsihisz elnökségi tagjaként ismételten megkíséreltem, hogy az úgymond polgári zsidóság képviselőit bevonjuk a hitközség bizonyos tevékenységeibe, például az oktatási ügyekbe. Olyan dühödt ellenállást váltottam ki, hogy magam sem értettem, miért baj az, ha mondjuk komoly oktatási szakemberek részt vesznek egy bizottságban, amely a hitközség oktatási stratégiájával foglalkozik.

K. P.: Látják-e lehetőségét annak, hogy a túlnyomó többségében nem templomba járók is egyfajta hitközségi – nevezzük inkább így: zsidóságfenntartó – adót fizessenek. S ha igen, kiken múlik ez: rajtuk, másképpen zsidókon, ha úgy tetszik, a magyar identitásukat is vállaló zsidókon vagy kizárólag a Síp utcai nobilitáson?

F. S.: Annyiban a Síp utcán múlik, hogy nincs karizmatikus vezető. Mert ha nemcsak három-négy, hanem a jelenlegi tizenvalahány zsinagóga úgy felerősödne, hogy megszűnne mindenhol a minján-gond, s eljárna valamennyi templomba száz olyan hitsorsosunk, akinek a baráti körébe tartozik még száz zsidó, az esetben kétszázan már fenn tudnának tartani egy zsinagógát. Vagyis minden azon múlik, mennyire sikerül kiépíteni a templomok körül egy támogató réteget.

O. F.: A megoldás az lehet, ha egy 50 fős templomkörzetben található egy gazdag zsidó, kiterjedt üzleti kapcsolatokkal. Ha ő szívügyének tekinti a hitélet fenntartását, s egy adott szituációban elmondja az üzleti partnerének, aki ugyan nem jár templomba, hogy omlik a zsinagógában a vakolat, segítsél ki bennünket, aligha talál visszautasításra.

F. S.: Nagykőrösön öt évvel ezelőtt a testvéreimmel és az idős zsidókkal, minden hitközségi támogatás nélkül elkezdtük rendbe hozni a templomot.

Sz. G.: Keszthelyen is ez történt.

F. S.: A templom ma is jó állapotban van, kivéve az ablakokat, amelyeket szétlövöldöztek közben. Egy budapesti fiatalember, akinek az édesanyját Nagykőrösön temették el, évente egyszer eljön és egy alkalommal azt mondta, ő a színes üvegezést, ami több százezer forintos tétel, megcsináltatja. Nyilván ennél nagyobb kört is meg lehet mozgatni. Jelenleg az a baj, hogy a legtöbb kilében mindenki csak a markát tartja, Óbudától Miskolcig.

O. F.: Kulcskérdéshez jutottunk. Gondoljatok bele, hogy az a kis kile, amit a Lauderben létrehoztatok, mire

lenne képes. Ha itt adódik egy feladat, nem hinném, hogy rövid időn belül több milliót ne tudnátok összeszedni.

Sz. G.: Nem tudom, még nem próbáltuk. De amit mondandó vagyok: háború előtt az úgynevezett háromnapos zsidók támogatták főleg a hitéletet, akik nem jártak templomba. Manapság öt-hatezer ember van a Dohány templomban Kol Nidrén vagy Ros HaSana első estéjén, és senki nem nyúl a zsebébe, mert ez már nem szokás. Ebben a zsidó vezetőknek vannak elévülhetetlen bűneik.

F. S.: Ebbe azért belejátszik a rendszerváltás előtti negyven év is...

Sz. G.: Jó, nem bánom, de ha lenne néhány olyan ember, akiket a hitközség a bizalmába fogadna, s nem elriasztana mindenkit, akkor volnának olyan karizmatikus egyéniségek, akik sokat tudnának segíteni.

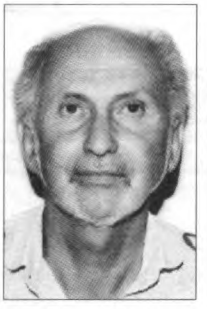
F. S.: Van egy-két olyan figura Pesten, akiket be kellett volna szippantani a vezetőségbe. De valamiért, valószínűleg a hatalom megosztásának veszélyétől tartva, ez ismételten nem történt meg. Tekintet nélkül arra, hogy ezeknek a nagypolgár zsidóknak a tekintélye és baráti köre olyan kiterjedt, amit normális körülmények között ne nélkülözhetnénk. Szerintem a háború előtti állapotokra hivatkozni nem szerencsés, mert – akárcsak most Ausztriában – mindenkinek be kellett vallani egy vallást, s oda volt kötelező adózni.

Sz. G.: De nemcsak az adót fizették be a hitközségnek, hanem templomokat építettek, temetőket hoztak rendbe és így tovább. Egyébként nem nagyon van olyan zsidó, aki nem tartozik a hitközség vezetéséhez és mégis hajlandó lenne nagyobb áldozatra. Való igaz, az elmúlt 40 évben nem ezt tanultuk, nem ezt láttuk otthon, és aki egyszercsak meggazdagodik, annak eszébe se jut a zsidó közösség, s ha mégis, belekerül egy spirálba, abból igyekszik minél előbb kiszabadulni. Amíg nem lehet fölnézni egy hitközségi vagy egy templomi vezetésre, addig nem is lehet számítani az ilyen emberekre. Jelenleg nincs kire fölnézni, se a hitközségi vezetőkre, se a rabbikra, s ebből kifolyólag nincs pénz.

F. S.: Ha az új vezetőség 1990-ben elhatározza, hogy a Gábor által említett embereket megkísérlik – nevezzük így – önadózóként bevonni a zsidóság életébe akkor az elmúlt hat év alatt sikerülhetett volna olyan helyzetet teremteni, hogy most nem kongatnánk a vészharangot.

O. F.: Szinte hallom a megjegyzést a hitközség oldaláról, hogy mi nyitottak vagyunk minden hittestvérünk felé, de senki nem jön. Ez az alapállás, miközben persze, hogy nem jönnek a zsidók a hitközségbe, miért is jönnének? A korszerű, finom módszerek idegenek a jelenlegi hierarchiától, és úgy érzem, hogy egyszerűen nem értik meg ezek az urak, hogy itt valami egészen másról van szó. Van egy másik zsidó társadalom, amelytől a hivatalos zsidóság önmagát zárja el. A másik is elzárkózik, de legalább az egyik kaput ki kellene nyitni. Ugyanakkor mindannyian látjuk, mit művel az Oberländer Baruch. Egyszerűen fantasztikus! Idejött egy szakállas, ortodox zsidó, megtanulta ott kint, mi az a PR, rendkívüli vehemenciával és ügyesen kiépítette a saját információs hálózatát és amit a fejébe vesz, azt meg tudja csinálni.

F. S.: Számos zsidó értelmiségit maga köré vonzott egy kis templomba.

K. P.: Nyilvánvaló, hogy a magyar zsidó jövő – vagy: zsidó magyar jövő – nem kis mértékben múlik a magát hithűnek valló kisebbség és a nem templomba járók népes táborának egymáshoz való közeledésétől. Van-e ennek valamilyen már érzékelhető megnyilvánulása vagy túl vagyunk a 24. órán, s a párbeszéd lehetősége eleve reménytelen?

Sz. G.: Ennél sokkal rosszabb a helyzet, mert két zsidóságról kell beszélni. A hagyományos zsidóság lassan teljesen kiveszőben van, s meg nem mondom, két év múlva például ki fog vágni. Vagy ha a Herczog Laci véletlenül beteg, akkor mi lesz a fiúgyerekekkel? Mi van a mikvével és így tovább. Ez a dolog egyik része. A másik, ami valamiért nem tud betömi Magyarországra a reform zsidóság gondolata. Nem ebben a körben, akik itt ülünk, mert minket úgy neveltek, hogy soha nem fogjuk tudni elviselni, hogy mondjuk női rabbink legyen vagy nőt is felhívjanak a Tórához. De a magyarországi 80 ezer zsidó között kellene lenni több tízezer olyan zsidónak, aki számára ez vonzó lehet. Tudomásom szerint működik egy reformközösség, néhány tucatnyi érdeklődővel. Számomra ezért a magyar zsidóság jövője eléggé kilátástalannak tűnik.

O. F.: Én ennél azért optimistább vagyok, mivel ahogy szoktuk mondani, mi az örök nép fiai vagyunk. A zsidóság története az örök veszteségek története és mindezek ellenére nem tudunk olyan szörnyű nagy történelmi hibákat elkövetni, hogy megsemmisüljünk.

F. S.: Hál' istennek, ellenünk sem tudnak olyan történelmi hibákat elkövetni...

K. P.: Nem semmisülünk meg, csak éppen nem funkcionálunk zsidóként?

O. F.: Ez a mi problémánk. De ha itt négyen, meg a másik húsz nem teszünk ellene, hát Istenem, attól még a zsidóság úgy en bloc tovább fog létezni. Szerintem a párbeszéd nem reménytelen, ha leül az ember a második zsidósághoz tartozók közül bárkivel beszélgetni, mindegyiknek megvan a maga szempontja, motiválhatósága.

Sz. G.: Ha nincs közösség, ha nincs templom, az emberek nem olvassák a szövegeket, nem imádkoznak, ezt nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. A magyar zsidóságnak egyetlen lehetősége van, ha felzárkózik a nyugati zsidósághoz, s egymás mellett él a reform és a nem reform zsidóság. De külső segítség nélkül ez megoldhatatlan.

F. S.: Van egy csomó gyerek, aki zsidó óvodába, iskolába jár, Oberländernek már óvodája is van, ezeknek a gyerekeknek, feltételezzük, a tíz százaléka a szó igazi értelmében zsidó lesz. De ha csak egy tucatnyian hagyják el az iskolát évente, ők csodákra lesznek majd képesek. Ezért remélem, hogy még mindig lesz itt zsidóság, amikor már nem is gondolnánk.

K. P.: Ámen.

A Svájci Nemzeti Bank

FÉL ÉVSZÁZADOS SVÁJCI–MAGYAR HUZAKODÁS

Elsikkasztott örökség

Bernben, 1996 decemberében, a külügyminisztérium sajtótájékoztatóján egy **Bohrer** nevű gazdaságtörténész ismertette hazája és az európai kommunista országok háború utáni kereskedelmi kapcsolatairól készített tanulmányát, amelyben egyes államok esetében jelentős helyet kapott a kantonok bankjaiban elhelyezett, majd elárvult betétek ügye. Vaskos jelentését eljuttatták a diplomáciai képviseletekre, többek között a magyar nagykövetségre. A magyar érintettség jelentős, mert 1949–1975 között a magyar–svájci gazdasági tárgyalásokon rendszeresen előkerült a Magyarországon államosított svájci tulajdonokért a kártalanítás kérdése, ugyanis a budapesti pénzügyi politika urai a magyarországi betétesek kinti értékeit akarták megszerezni, hogy abból teljesítsék a svájci követeléseket.

A dokumentum ugyan alapvető kérdésekre továbbra sem ad választ – például: az eddig közzétett és egymástól eltérő számok közül melyik az a hiteles összeg, amelyért a háború óta nem jelentkeztek tulajdonosaik, kik ezek a személyek? –, mégis, a szőfek titkaival való manipulációkról több olyan információt tartalmaz, amelyeket eddig nem ismertünk.

A Bohrer-jelentés Magyarországról szóló fejezetéből közlünk részleteket.

„A magyar áldozatok uratlan vagyona 15 millió svájci frankot tesz ki...”

1949 júliusában, majd pontosan egy évre rá, amikor a magyar–svájci kereskedelmi tárgyalásokon a svájciak ismét felvetették polgáraik üzemeinek, más javainak, majd ingatlanainak államosítását, illetve azok kárpótlását, szinte ellentételezésként a Magyar Nemzeti Bank elnöke ismertette a magyar kormány javaslatát: *„A magyar állampolgárok Svájcban található vagyoni értékeit, akiknek utolsó lakóhelye Magyarországon volt és örökösök nélkül hunytak el, és akiknek vagyoni értékeire 1945. január 20., a magyarországi fegyverszünet dátuma óta nem jelentettek be igényt, a magyar állam tulajdonának tekintsék. Ezeket a magyar állam követeléseként igényelt aktívaként a magyar kormánynak kell átadni...”*

A svájciak elismerték, hogy a náluk uratlanul maradt magyar hagyatékok örököse a magyar állam, de hivatkoztak arra is, hogy bizonyos személyek elárvult letétei a *Zsidó Helyreállítási Alapot* illetik meg. E figyelmeztetés hatására a későbbi években, évtizedekben a magyar delegáció nem a párizsi békeszerződésben megnevezett helyreállítási alapra, hanem az állításuk szerint ugyanezt a funkciót betöltő, a valóságban nemlétező intézményekre hivatkoztak, amelyek majd a zsidó örökséget megkapják.

Bohrer megemlíti, hogy 1950-ben szóba került a Svájci Nemzeti Bankban a Magyar Nemzeti Bank háborúból származó 5000 kilogramm aranykészletére vonatkozó szabályozás. Az azonban nem derül ki, többé említés sem esik róla, hogy mi volt a „háborúból származó” aranytömeg, miként szabályozták, és mi lett a sorsa. A svájci Szövetségi Tanács, vagyis a kormány a két delegáció megállapodását a kereskedelmi forgalomról tudomásul vette, de *„az ismeretlen vagyonokról szóló jegyzőkönyvi bekezdés nyilvánosságra hozatalától eltekintett...”*.

Ennek ellenére kiszivárgott, hogy a tárgyalásokon foglalkoztak az elárvult betétekkel, s két New York-i lap, a *Morning Journal* és a *Jewish Weekly* megírta, hogy egy magyar delegáció a meggyilkolt magyar zsidók Svájcban található vagyonának kiadását követelte. Nem sokkal a tárgyalások után **Charles**

H. Owsleg, az USA berni nagykövetségének munkatársa felkereste a külügyminisztériumot, és annak a félelmének adott hangot, hogy Svájc ugyanolyan engedményeket tesz a betétükért nem jelentkező magyarok vagyonával, mint tette azt Lengyelországnak, s egyben bejelentette, hogy az amerikai, angol, francia megítélés szerint *„a magyar áldozatok uratlan vagyona 15 millió svájci frankot tesz ki".* Bohrer leírja, hogy évekkel később az izraeli nagykövetség első titkára, **Shetil** is a külügyminisztérium nemzetközi jogi osztálya vezetőjénél interveniált, mert *„a svájciak egyezkedése a lengyelekkel és a magyarokkal a keleti államok azon törvényeit erősíti, amelyek megfosztják a náci áldozatok Izraelben élő rokonait örökségüktől".*

A nyilasok is vittek pénzt Svájcba?

A hidegháborús ötvenes években a két ország között gyér volt a kereskedelem (a háború alatt Magyarország ötödik volt Svájc export-import partnereinek sorában), és nem merült fel a kölcsönös követelés kérdése sem. Az olvadás 1963-ban kezdődött, és az év végén a Magyar Nemzeti Bank, a Pénzügyminisztérium és a Külkereskedelmi Kamara vezetőiből álló delegáció már a következő jegyzéket adta át svájci tárgyalópartnereinek: *„A magyar örökösök érdekében az illetékes svájci szerv bocsássa a nála bejelentett személyekre vonatkozó adatokat, kiknek utolsó lakhelye Magyarországon volt, az illetékes magyar hivatal rendelkezésére. A magyarországi illetékes hatóság feladata, hogy a túlélő magyar jogutódok segítségére legyen az öröklési igényük érvényesítésekor felmerülő nyelvi és szakmai nehézségekben és a szükséges bizonyítékok beszerzésében."* Az álszent sorok után a diktatúra valódi hangja: *„A magyar állam feladata eldönteni, hogy fordítja-e és milyen formában az örökös nélküli vagyont a nemzetiszocialista uralom áldozatainak támogatására."* Ugyanebben a jegyzékben esik először szó egy bizonyos alapról, amelybe a svájci bankok elhelyezték az örökös nélküli javakat. Erről az alapról a magyar jegyzék kijelenti, hogy ellentétben áll az érvényes svájci joggal, amely elismeri minden állam, jelen esetben a magyar állam igényét a Svájcban található, örökös nélkül elhunytak vagyonára.

1964 februárjában ismét találkozott két küldöttség, amikor a svájciak elmondták, hogy felszólították a bankokat, pénzintézeteket, biztosítótársaságokat, jelentsék be az állami svájci pénzintézeti központnak azokat a letéteket, életbiztosításokat, amelyekért a háború óta nem jelentkeznek. A magyar delegáció vezetője pedig azt közölte, hogy az öröklésre jogosultak felkutatására egy állami szervet hoznak létre. Továbbá érdeklődtek az utolsó háborús magyar kormány, tehát *a Szálasi-kabinet által részben összerabolt, részben az államkasszából Nyugatra vitt pénzek svájci sorsáról, illetve jogi személyek vagyonáról.* Ezt az eddig soha nem hallott tényt olvasva a Bohrer-jelentésben, felmerül a gyanú: lehetséges, hogy a nácikhoz hasonlóan a nyilasok is helyeztek el Svájcban zsidóktól rabolt értékeket?

A nemlétező alap örököl

A megélénkülő magyar–svájci tárgyalásokkal és növekvő árucsere-forgalommal járó 1960-as évek első felében az Alpok országában egymás között vitáztak a különböző érdekű szervek és szervezetek az elhagyott javak kiadásáról. A külkereskedelemben és a magyarországi államosításokért fizetendő kártérítésben érdekeltek az 1950-es megállapodás betartását sürgették, míg a külügyminisztérium illetékese így fogalmazott: *„Az örökös nélküli vagyon kiadása a keleti államoknak nem talál majd megértésre a nyilvánosság előtt, és nemcsak a parlamentben vált ki heves reakciót, hanem diplomáciai síkon is..."* Ellenérvként viszont az hangzott el, hogy: *„A kártalanítási összegre vonatkozó mindenkori magyar javaslat messzemenően függ az örökösök nélküli vagyonokból történő svájci ellenszolgáltatástól..."*

A legjelentősebb információ a Bohrer-jelentésből, hogy a vagyonkezelők ▶

A 320 ezer miért 280 ezer?

Közel egy éve foglalkozom a svájci bankbetétekkel, de információt, tényeket csak külföldi hírforrásokból szerezhettem. Erre kényszerültem, mert a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank elzárkózott a válaszadástól. Megváltozott a helyzet azzal, hogy február közepén a Külügyminisztérium nemzetközi jogi főosztályának helyettes vezetője, **dr. Fekszi Márta** készségesen állt rendelkezésemre. Először azt akartam megtudni, hogy mi lett azzal a 460 500 frankkal, amiről a berni történész, Peter Hung nagy feltűnést keltő, a Neue Zürcher Zeitung tavaly október 23-i számában megjelent cikkében hozott nyilvánosságra, s amiről a Bohrer-jelentés is megemlékezik.

– Hol ez a pénz? Még kint van vagy már valamikor megérkezett?

– Nem kaptunk egy fillért sem! Ez a 460 500 frank valóban szerepel a Bohrer-jelentésben, de az összegről hivatalosan sohasem tettek említést a svájciak; az adatot csak Svájcban hozták nyilvánosságra. Valós azonban az 1973-as, a második vagyonjogi megállapodásban szereplő 320 ezer frank, amit magyarországi elhelyezők úgynevezett alvó számláiról emeltek le és számítottak be a magyarországi államosításokért a svájciakat megillető 1 800 000 frankos kártalanításba.

– Akkor a svájciak nem közölték, hogy ennek a pénznek kik voltak az eredeti tulajdonosaik. Néhány hete azonban kaptak egy listát 33 névvel. Most mi következik?

– A Bohrer-jelentés előtt bő egy héttel, a berni magyar nagykövet átadta azt a diplomáciai jegyzéket, amelyben a magyar kormány hivatalosan feltett néhány kérdést. Az egyik a sohasem látott névsor után tudakozódott. Válaszként megkaptuk a 33 nevet, problémánk csupán az, hogy a nevük mellett szereplő összeg nem éri el a 320 ezer frankot, a végösszeg csupán 280 ezer. A bankok már régebben felállítottak az elárvult betétekből álló 10 milliós alapot, tehát rákérdeztünk, hogy ebből mennyi származik Magyarországról, s hogyan számították ki a 320 ezer frankot. Erre nem jött válasz, azt azonban tudomásul vették, hogy a magyar kormány fenntartja jogát egy későbbi igénybejelentésre.

Január végén **Pataki István** külügy-minisztériumi államtitkár tárgyalt Bernben, ahol megismételte fenti kérdéseinket. A svájci fél ígéretet tett, hogy ha találnak további magyar ▶

jelentették a Svájci Bankszövetségnek: *„Bár még kilenc trezor felülvizsgálata hátravan, 1964 decemberéig 460 500 frank Magyarországról származó betétet regisztráltak. Az 53 betét között volt 100 000 és 119 000 frank értékű is."*

E felmérés után a két ország közötti tárgyalások svájci vezetője, **Emanuel Diez** közölte külügyminisztériuma nemzetközi jogi osztályával, hogy nem kerülhető el a magyaroknak adandó felvilágosítás az örökségekről. Banki indiszkréció vagy magyar felderítés következtében Budapesten is tudomást szereztek a – ha nem is pontos – listáról. A berni magyar nagykövetség követtanácsosa megjelent a svájci külügyminisztériumban, ahol kijelentette: *„Várakozásaink szerint a magyar követelés jelentős. Követeléseink eszközként szolgálnak tartozásaink kiegyenlítéséhez..."* Svájc kártalanítási igénye akkor ötmillió frank volt.

1965 áprilisában a budapesti tárgyalásokra a svájciak elhozták a Magyarországról örökségüket a bankoknál firtatók listáját. Azt végül mégsem adták át a magyaroknak. Itthon viszont bizonyára elfekszik a Nemzeti Bank, a Pénzügyminisztérium vagy a Külkereskedelmi Minisztérium archívumát átvett Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium irattárában az *a legalább 150 nevet* tartalmazó jegyzék, amelynek eredetijét a magyar tárgyalófél 1965 novemberében Locamóban adta át mint betéttel rendelkező honfitársaink névsorát. Bohrer jelentése szerint két személyt később azonosítottak. Az egyik **Halász Eugen** volt, akinek a Creditanstaltnál néhány száz frankját és aranyérmeit találták meg, **Winterberg Rudolf** pedig 77 000 frankkal rendelkezett a Bankgesellschaftnál.

A locarnói tárgyalások jegyzőkönyvében fennmaradt a magyar delegáció hazug nyilatkozata: *„Államunk nemcsak az utódok nélkül elhunyt személyek jogos örököse, hanem a Magyarországon élő örökösök megbízott és törvényes képviselője. E feladata ellátása során köteles követelni a magyar érdekeltek jogainak érvényesítéséhez szükséges adatok tudomására hozatalát. A magyar állam, ha ismeretlen vagyont örökölne, azt az Országos Rehabilitációs Alap rendelkezésére bocsátja. Az alap már megkapta a fasizmus örökös nélkül elhunyt áldozatainak hagyatékát."*

Hogyan „növekszik" a 460 500 frank 325 000-re?

A negyedszázados alkudozás szégyenteljes és a nemzetközi jogot sértő befejezéséről csak hevenyészve ír Bohrer. Beszámol ugyan az 1971. augusztus 24-én a svájciakat megillető *1,4 millió* svájci frankról szóló kártérítés előzményeiről. A felek megállapodtak abban, hogy a svájciak a valóságban *1,8 milliót* kapnak, de a *400 ezer* frankot az örökös nélküli mártírok betétjeiből fizetik ki! Ezt a tényt egy bizalmas jegyzőkönyvben rögzítették.

Került a mártírok pénzéből a szocialista Magyarország nemzeti bankjába is. A titokzatos svájci alap 1964-es jelentése szerint *460 500 frankért* nem jelentkeztek még tulajdonosaik. Ez az összeg az átutalás évére, 1973-ra lecsökkent *325 000-re*. A józan ész szerint a majdnem tíz év alatt a kamattal növelni kellett volna az összeget, de a svájciak közölték, hogy időközben megtaláltak néhány örököst, s a pénzt banki kezelési költségek és a gyámhivatali díjak (?) is apasztották. E pénz sorsáról Bohrert idézzük: *„Azt, hogy a magyar kormány ígéretét betartotta-e, és az átutalt frankokat az Országos Rehabilitációs Alap rendelkezésére bocsátotta-e, csak a magyar archívumokból lehetne megválaszolni. A svájci szövetségi levéltár aktáiból nem derült ki, hogy a 325 000 frank ellenértékét, melyet a náci áldozatok pénzéből való elszámolásként az örökös nélküli vagyoni alapból megkapott a Magyar Nemzeti Bank, magyar valutában a fent megnevezett jóvátételi alapba befizette-e."*

Magyarországon mindenki tudja a választ: nem létező alapba nem fizethettek be egyetlen fillért sem.

V. E.

számlákat, azokat egyenként is, azonnal rendelkezésünkre bocsátják. Ez nem lehet a teljes lista!

– És ha nem találnak? Be kell émi a 320 vagy 280 ezer frankkal?

– Tovább fogunk konzultálni, mert nem lehetett a holocaust áldozatául esett magyar betéteseknek csak ennyi a pénze, hiszen köztudott, hogy nagyon sok tehetős ember tartotta kint vagyonát. Lehetetlen, hogy olyan jelentéktelen összegeket menekítettek ki, mint amilyenek a listákon szerepelnek. A harminchárom tétel fele ezer frankon aluli, de szerepel egy hetvenegy (!) frankos is, csupán egyetlen jelentős – eléri a hatvanezret. Ez nem lehet a teljes lista! Valahol még kell lenni számláknak! A magyar kormány és a külügyminisztérium mindent megtesz felkutatásuk érdekében, s folyamatosan igényli majd a svájciaktól a listát, ha újabb nevekre bukkannak. Az azonban csak hátráltatja munkánkat, ha elárasztanak olyan levelekkel, amelyben csupán az áll, hogy „apám rengeteg pénzt helyezett el, kérem kutassák fel..."

– A svájci külügyminisztérium átadta a lengyeleknek 60 egykori betétes nevét, akkori lakhelyének címét és az elhelyezett pénz értékét, s ez a névsor megjelent az újságokban. Ennek következtében a valós örökösök kényelmetlen zaklatásnak lettek kitéve, s jelentkeztek ál-jogosultak is. A magyarországi 33-at azonban olyan csend veszi körül, hogy a potenciális örökösök sem tudnak róla... Mikor lesz ebben változás?

– Lengyelországban nincs adatvédelmi törvény, mint nálunk. Mi a listát elküldtük a Pénzügyminisztériumba azzal a kéréssel, hogy jelöljék ki azt a személyt, aki az örökösök felderítését végzi majd, s az eljárás kialakításához kértük az Igazságügyminisztérium segítségét.

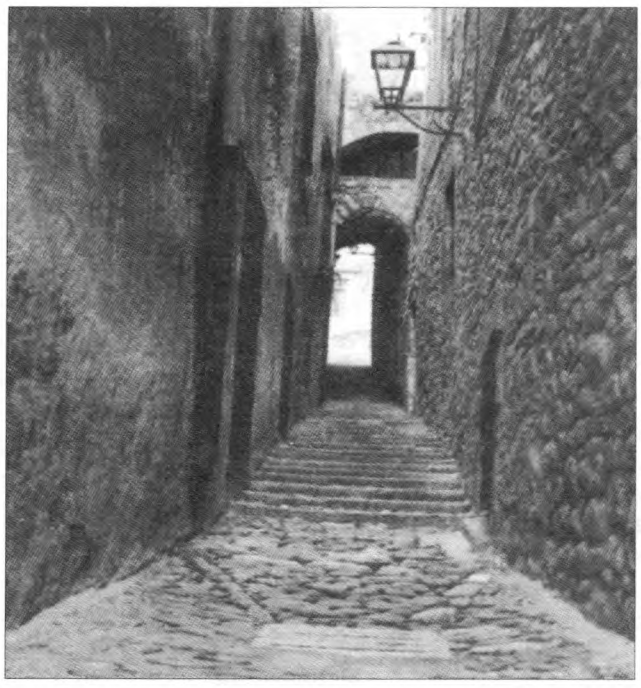
– Ez azonos lesz azokkal a hagyatéki eljárásokkal, amelyeknél ismeretlen az örökös?

– Minden bizonnyal.

– Visszatérnék a Bohrer-jelentéshez, mely megemlíti, hogy az 1950-es magyar–svájci tárgyalásokon szóba került 5000 kilogramm Magyarországról származó arany. Ezzel nem foglalkoznak?

– A Nemzeti Bank egyik elnökhelyettesének átküldtük a Bohrer-jelentést, s külön felhívtuk figyelmét erre a részre. A bankban is roppantul meglepődtek, s megkezdték ennek a dokumentációnak a felkutatását. Ha nem találják, akkor a svájciaktól kérjük, hogy az aranyról szóló, Bohrer által felfedett dokumentációt teljességében juttassák el, s azt is tudassák, hogy mi lett a nemesfém sorsa...

Várai Emil

Girona: az egykori zsidónegyed egyik utcája

Hódolat Katalóniából

Girona városa mintegy félúton fekszik Barcelona és spanyol–francia határ között. A széles körutakkal, modern lakóházakkal övezett város központjában található az óváros, szűk, girbe-gurba utácskákkal, elegáns éttermekkel és az egyetem épületeivel. A város különlegessége *azonban a Centre Bonastruc ca Porta Institut d'Estudios Nahmanides*, a középkori kabbalista nevét viselő zsidó tudományos intézet.

Az épület udvarát Dávid-csillagos mozaik borítja, körös-körül csodás virágok és buja növények. Kilenc amerikai újságíróval együtt a spanyol Idegenforgalmi Minisztérium meghívására érkeztünk. A minisztérium mindent elkövet, hogy közkinccsé tegye az ország roppant gazdag zsidó örökségét, és elősegítse mindazoknak a zsidóknak a látogatását, akik szeretnének megismerkedni hajdanvolt spanyolországi hitsorsosaik történelmével.

Madrid, Toledo és Segovia után érkeztünk Gironába, és egyértelmű, hogy ez a város messze megelőzi Kasztíliát abban, ahogy az odalátogatóknak bemutatja a térség zsidó történelmét. Toledóban fiatal idegenvezetőnk végigvezetett bennünket a város zsidó és nem zsidó nevezetességein, de alig-alig fűzött magyarázatot a látottakhoz. Segoviában láthattuk azt a termet, ahol Torquemada jelentést tett Izabella királynőnek az inkvizíció „működésének" eredményeiről, de kérdéseinkre az idegenvezető, aki nemrég hagyta el a főiskolát, nemigen tudott válaszolni.

Gironában egészen más a helyzet. Idegenvezetőnk **Assumpció Hosta i Rebés,** a Nachmanides-központ vezetője, már többször ellátogatott Izraelbe és megtanult héberül. Minden kertelés nélkül beszél mindarról a jóról – és rosszról –, ami városában a zsidóknak osztályrészül jutott. Kérdésemre, hogy Katalónia miért érdeklődik jobban a zsidó örökség iránt, Hosta asszony magyarázatképp elmondta, hogy Spanyolország egyesítése Ferdinánd és Izabella uralkodása alatt egészen mást jelentett itt, mint azokban az országrészekben, melyet ő „Mély-Spanyolországnak" nevez.

– Számunkra ez katasztrófa volt – egy nemzet eltűnését jelentette – magyarázza, s hozzáfűzi, hogy a spanyolországi zsidók számára tragikus 1492. év Katalónia önállóságának végét is jelentette.

A zsidó történelem iránti érdeklődés a katalán nemzeti öntudat kifejezésének egyik módja. Hosta asszony Franco halála után, 1975-ben kezdett érdeklődni a spanyol zsidók történelme iránt, abban az időben, amikor a katalánok – akik a spanyol polgárháború alatt a köztársaságot támogatták Franco ellenében és a Caudillo uralma alatt elnyomatásban éltek – ismét foglalkozni kezdtek saját nemzeti identitásukkal.

Hosta asszony egyetemi tanára az a **Joaquim Nadal i Farreras** volt, aki ma Girona polgármestere, és a térség zsidó örökségének megőrzésén fáradozik.

– Azt próbáljuk elmagyarázni, hogy – noha az ország civilizációja alapvetően katolikus, a lakosság mintegy tíz százaléka zsidó volt, akik fontos szerepet játszottak a város gazdaságában és kultúrájában. ...Mi is kisebbségben élünk... és ez meghatározza szemléletmódunkat – magyarázza Nadal.

Sylvia Planas, az archívum igazgatója, megmutatja a város zsidó közösségének fennmaradt írásos emlékeit, melyek többsége, bár héber betűkkel íródott, nem héber és nem ladino, hanem katalán nyelvű. Az egyik okmány felsorolja a zsinagóga tagjait és azt is, mennyivel járultak hozzá az intézmény fenntartásához. Egy másikon egy gyerek ismerkedik a héber betűkkel: rajta, héber ákombákommal az „Adonáj" szó olvasható. Egy harmadik pedig egy gironai kereskedő levele, aki a közeli, de már francia területen lévő Perpignanban telepedett le, mivel abban bízott, a spanyol király talán megbánja a zsidók elűzését és visszatérhet.

Sylvia Planas nem zsidó. Az egyetemen is tanít, és diákjainak nem győzi hangsúlyozni, hogy „a zsidók katalánok voltak. A zsidó történelem egyben katalán történelem is."

A város történeti múzeumában kiállították néhány héber feliratú sírkövet. Pár métemyire a múzeumtól található az ún. Arab fürdő épülete. Az épületet aligha használhatták a mórok, akik az országnak ebben a részében nem telepedtek meg. Sokkal valószínűbb, hogy zsidók által épített fürdőről van szó.

Gironától északra, jóval közelebb a francia határhoz, fekszik Besalu városa, ahol Spanyolország egyetlen mikvéje található.

Miközben visszautazunk Barcelonába, eltűnődöm mindazon, amit Katalóniában láttam. Úgy tűnik, a katalánok valóban komolyan gondolják a zsidó örökség ápolását. De óhatatlanul felmerül bennem a kérdés: képesek lesznek-e ellenállni a zsidó örökség trivializálásának – annak, hogy ez a zsidó örökség ne pusztán turistaattrakció legyen. Hiszen alig egy órával korábban, Besalu központjában láttam azt a kávéházat – pár méterre a mikvétől –, melynek neve: Bár Mikve.

Seth Gitell (Forward)
Seleanu Magdaléna fordítása

Levél Kovnóból

Legutóbbi látogatásomkor Kovno óvárosában laktam. A figyelmes látogató észreveszi az egykori zsidó jelenlét árulkodó nyomait, mint például a mezüze nyomát egy-egy ház ajtófélfáján.

A zsidók az 1300-as években jelentek meg Kovnóban, amikor **Nagy Vitautasz** meghívta őket országába. A középkorban Litvánia a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő hatalmas ország volt, amelynek kereskedői valamennyi európai országba eljutottak. A zsidók, akik a Villja folyó partján fekvő városokban telepedtek le – így például Kovnóban, a Jonaver utcában, és a folyó túlpartján fekvő Szlabodkéban – aktívan részt vettek a kereskedelemben: ők szállították a litván fát és lent az észak-európai kikötőkbe, a hidaknál vámot szedtek, szolgálták a helyi földesurakat és vámházakat tartottak fenn.

Az utca, ahol lakom, keresztezi a Muitines gatva, azaz a Vámház utcát, amely nevében is őrzi e múlt egy részletét. Egy sarokkal lejjebb a Kurpiu, vagyis a Cipész utcát keresztezi, ahol a zsidó suszterek dolgoztak hajdanán. Még lejjebb található a Mapu gatve, amely a Zamenhof gatvéba fut: mindkét utca egy-egy kiváló zsidó nyelvész nevét viseli: **Avraham Mapu** volt az a 19. századi író, aki a héber nyelv szekuláris használatának úttörőjeként elsőként írt ezen a nyelven regényt, míg Zamenhof, mint köztudott, az eszperanto megalkotója, lakásom pedig a valamikori Jatkever gasnak, vagyis Hentesüzlet utcának hívták. Jiddis nevére ma kevesen emlékeznek. **Fejge Fridman,** aki 1914-ben született a Jatkever és a Jonaver utca sarkán álló házban, egyike azon keveseknek, akik tisztán emlékeznek az utcára és hajdani lakóira. Fel tudja idézni a pékeket, a mesterembereket, a kereskedőket és üzleteiket.

– *Abban a házban élt a nagynéném. Ezen az oldalon pedig Eliasev, a jiddis költő lakott. Amott cukorkákat árultak, és annak a háznak udvarán tartották gyűléseiket a cserkészek. Az egész utcában érezni lehetett a Rozenmarin bolt füstölt húsainak és kolbászainak illatát. Ezen kívül még a Laisves alejján is volt egy üzletük, és termékeik Erecbe is eljutottak. Még a legnagyobb húsfeldolgozó üzem tulajdonosa is hozzá járt kolbászért, hiszen Rozenmariné jobb volt. És kóser.*

Barátnőm, Mirjám Safir Szlabodkéban született, de gyakran járt az óvárosba vásárolni. – Un vu du lebst... Ahol most laksz, az volt anyám nagynénjének háza. Egy bizonyos Polanskihoz ment férjhez. Az egész épület ezé a Polanskié volt. Sábeszkor gyakran vendégeskedtünk náluk.

Az udvarban valamikor kis zsinagóga állt, de ennek ma már semmi nyoma. Kovno sűrűn beépített óvárosában egy-egy üres hely gyakran arra utal, hogy ott valamikor zsidó tulajdonú épület lehetett: a náci, majd a szovjet uralom éveiben minden elkövettek, hogy a zsidó jelenlét valamennyi nyomát eltüntessék.

„Ganc alt-stot iz geven idise krumen." (Az egész óváros zsidó üzletekből állt.) Ma litvánul, nem jiddisül kell megszólalnom, ha vásárolni akarok valamit. A *pomadorn*-t még megértik, ha paradicsomot kérek, de *brejt* helyett már *duona*-t kell mondanom, ha kenyeret akarok. Az itteni fekete kenyér isteni, talán a legjobb a világon.

Fejge csodálatos *blincesz*-t (palacsinta) készít, de úgy véli, a mai ételek nyomába se érnek az akkoriaknak. Lánya, Mirjám hatalmas befőttes üvegekben kovászolja az uborkát, míg fia, Jankl sóletet főz abban a kemencében, melyet kifejezetten erre a célra épített.

Eliasev, közismertebb nevén Bal Makhsovesz rendszeresen írt a helyi jiddis újság *Stikelekh un brekhlekh* (Morzsák és morzsalékok) rovatába. Bizonyos értelemben csupán ennyi maradt a hajdani zsidó közösségből: néhány morzsa a jóízű, fekete kenyérből.

Tina Lunson (Forward)
Seleanu Magdaléna fordítása

Hírvilág

BÁZEL: Közvélemény-kutatás

A DRS Rádió megbízásából a KONSO közvélemény-kutató intézet 1089 15 éven felülit kérdezett meg Svájc II. világháborús magatartásával kapcsolatban. Íme néhány kérdés és válasz:

Megítélése szerint hogyan kell foglalkozni a háború alatt történtekkel?

– ahogy eddig tették	**27,4%**
– kritikusabban	**19,8%**
– ne hánytorgassuk a múltat	**51,0%**

Az utóbbi időben a külföldi miként ítéli meg Svájc akkori magatartását?

– méltányosan	**28,3%**
– negatívan, eltúlozva	**60,4%**

Mi okozza a rossz megítélést?

– a külföldi lapok	**35,3%**
– a külföldi politikusok	**38,5%**
– zsidó körök	**19,9%**
– Izrael	**6,3%**

Mi legyen az elárvult bankbetétekkel?

– maradjon a bankokban	**5,3%**
– adják át a svájci Államszövetségnek	**4,6%**
– Svájcban fordítsák jótékonysági célokra	**31,9%**
– adják zsidó szervezeteknek	**52,8%**

VARSÓ: Megtalált örökösök

Miután az elárvult betétek Svájcból átküldött 60 tételes listája Varsóba érkezett, órák alatt több tulajdonos jelentkezett – jelentette a londoni székhelyű Holocaust Education Trust.

MINSZK: A támadások ellen

A belorusz zsidó közösség védelemért fordult a kormányhoz, mert egyes újságokban felerősödött az antiszemita uszítás, szaporodnak a temetők és holocaust-emlékművek elleni rongáló akciók, egyre gyakoribbak az antiszemita graffitik a falakon, s az *Aviv* című zsidó lap szerkesztőjének **Misa Nordsternek** lakását ismeretlenek felgyújtották.

3.2 MILLIÁRD BEVÉTEL

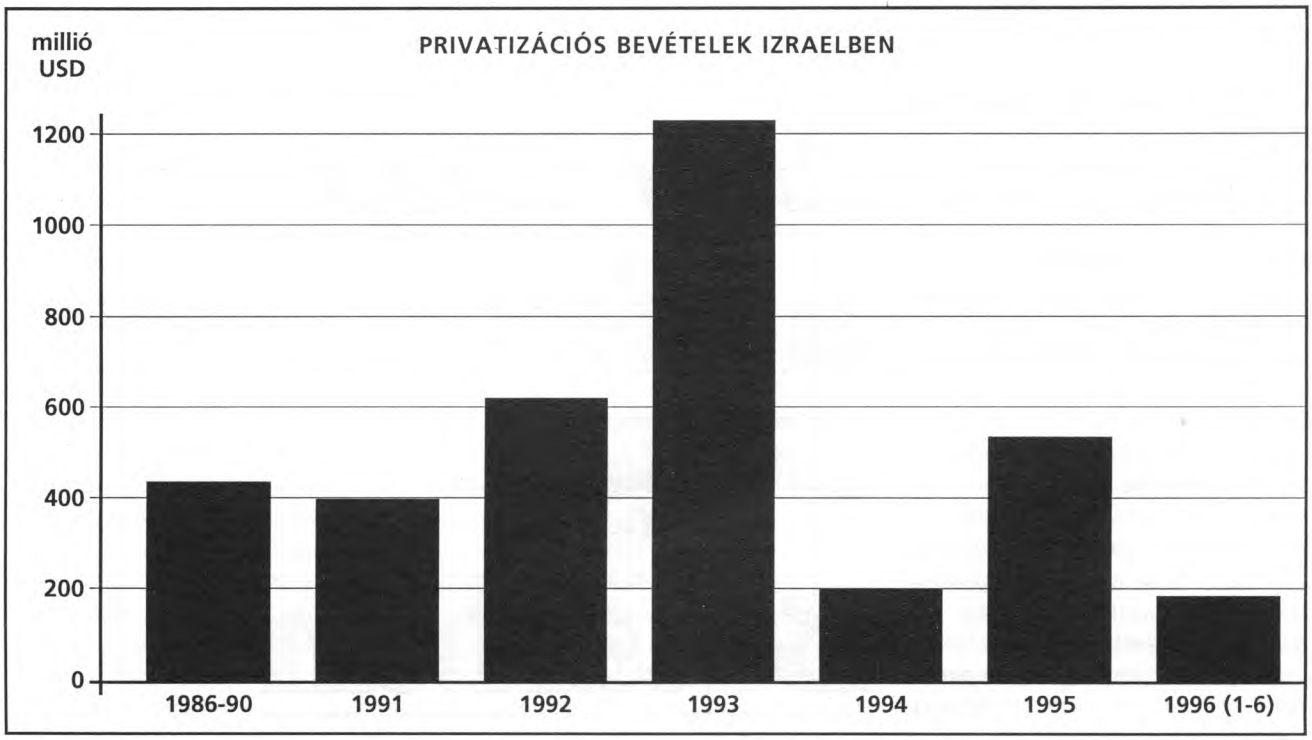
A privatizáció finise

Történelmi okoknál fogva az izraeli gazdaságban nagyon jelentős állami, szakszervezeti, önkormányzati és más nyilvános tulajdonban lévő vállalkozás fejlődött ki. Az államalapítás előtti időkben, valamint Izrael létezésének első éveiben a tőkehiány miatt csakis az állam vállalhatta magára az azonnali nyereséget nem biztosító, de életfontosságú gazdasági ágak, mint például a Holt tenger ásványkincseinek kitermelését, a hadiipar, a nehézipar, a mezőgazdaság fejlesztését.

A nyolcvanas évek második felében az akkori „nemzeti egység-kormány" arra a következtetésre jutott, hogy az államnak fokozatosan ki kell vonulnia az időközben többnyire nyereségessé vált gazdasági tulajdonból. 1987-ben a *First Boston* amerikai banknál rendelt az izraeli kormány egy privatizációs alap-tervezetet. Céljául a magánszektor megerősítését és a kormány közvetlen gazdasági funkcióinak csökkentését jelölte meg. A First Boston terve alapján a kormány 1990-ben törvényjavaslatot nyújtott be a Kneszetnek, amely a privatizáció bevételeiből kívánta finanszírozni az akkori Szovjetunióból érkező sok tízezernyi bevándorló befogadását.

A privatizációs vita máig tart. Befolyásos körök ideológiai, politikai és gazdasági érveket hoznak fel ellene. Sokan, főleg a szakszervezetek és az állam tulajdonában lévő vállalatok vezetői közül politikai befolyásuk csökkentésétől tartanak a privatizáció nyomán. És ha nem érvelhetnek többé a privatizáció elve ellen, pazarlással, a nemzeti vagyon „végkiárusításával", korrupcióval vádolják a folyamat végrehajtóit. Mint minden bonyolult gazdasági folyamat közben, itt is akadnak, akik a zavarosban halásznak és ezért korántsem állítható, hogy az ellenzők vádjai minden esetben alaptalanok. Annál is inkább indokolt a bizalmatlanság, mert a privatizációért felelős tisztségviselők és miniszterek többször kijelentették, hogy nem az elérhető legmagasabb árat, hanem inkább a privatizálandó vállalatok jövőbeli életképességét és eredményességét tekintik a fő szempontnak. Nem csoda, ha a *Jediot Ahronot* gazdasági szerkesztője erre így reagált: *„Azok, akik fillérekért elkótyavetyélik a nemzeti vagyont, a lyukas államkasszát akarják a bevételekből feltölteni. Az még talán megbocsátható lenne, ha a bevételeket a gyermekeinkre és unokáinkra háruló nemzeti adósság csökkentésére akarnák fordítani. De a lyukas költségvetés befoltozására használni? A kormány privatizálni, privatizálni, privatizálni fog, és a kapott pénzt pazarolni, pazarolni és pazarolni fogja."*

A First Boston bank alapterve harminc nagy állami vállalat privatizálását helyezte kilátásba egy négy-öt éves időszakban, éspedig kétféle módon: a vállalat közvetlen eladásával az érdekelt tőkéseknek, vagy részvények felajánlásával a nagyközönség számára. A vállalat közvetlen eladása természetesen az állam teljes kivonulásával egyenlő. A részvénykibocsátásnak előnyei és hátrányai vannak: e módszerrel nehéz kül-

földi befektetőket mozgósítani, valutát bevenni és jelentősen csökkenteni a kormány közvetlen gazdasági tevékenységét; ugyanakkor tömegeket von be a privatizációba és teszi őket érdekeltté sikerében. A részvények részleges eladása tulajdonképpen nem változtatja meg alapjaiban a tulajdonjogot és nem vonja ki a kormányt a közvetlen gazdasági tevékenységből, hanem főleg új pénzforrások megszerzését segíti elő. A kormány nagyon sokáig a részvény-kibocsátást részesítette előnyben, de 1994-ben összeomlott a tel-avivi tőzsde és utána szinte lehetetlenné vált a „kisbefektetők" bevonása a privatizációba. Valóban, a privatizáció „aranykora" a tőzsde összeomlása előtt volt és 1993-ban érte el a csúcsot, amikor *1,2 milliárd dollár* értékű állami vagyon cserélt gazdát. Azóta a közvetlen eladási módszer került előtérbe, ami természetszerűen csökkentette a privatizációs szerződések számát. A First Boston által privatizálásra szánt harminc nagy vállalat közül a valóságban 1986 és 1996 augusztusa között húsz vállalatot magánosítottak. Az összes vállalat *5-7 milliárd dollárra* becsült vagyonából a privatizáció során az államkasszába mintegy *3,6 milliárd dollár* folyt be, ebből két milliárd a közvetlen eladásokból, csaknem másfél milliárd dollár pedig részvény-kibocsátásokból.

Ebből is látszik, hogy néhány igazán „nagy falat" privatizációja még hátra van. Benjamin Netanjahu miniszterelnök kormányprogramjában a privatizáció gyorsítását ígérte. De a legnagyobb vállalatok privatizációja távolról sem csupán szándék kérdése. A bankok furcsa módon kevés érdeklődőt vonzanak. A hajfai olajfinomítót, a *Mekorot* vízműveket, a villany-társaságot nem lehet bizonyos törvények megváltoztatása nélkül magánkézbe juttatni. A ZIM hajózási társaság privatizálása döntő mértékben a tőzsde-viszonyok javulásától függ, míg szakértők véleménye szerint az *El Al* légitársaság megvételére addig nem lesz komoly vevő, amíg nem hatálytalanítják a szombati és ünnepnapi járatok tilalmát, ami *versenyképtelenné teszi*. E változásra pedig a mostani parlamenti erőviszonyok között a legcsekélyebb esély sincs.

Yehuda Lahav
Tel-Aviv

BACSKAI SÁNDOR

Egy nap a háromezer éves Betarban

Talmud Tóra tízéveseknek

A polgármester és a nevelésügyi felügyelő (A szerző felvételei)

Dombra föl, völgybe le vezet az út, ide-oda kanyarog, Klein Majse szinte le sem veszi a lábát a kuplungról. Az út bal oldalán kerítés húzódik, a betonoszlopok között kifeszített, három méter magas drótháló másik oldala már a palesztin területre esik, átlátni az arab falura, minaret emelkedik a zöld lombok és a fehér kőházak fölé. Majse lelassít, kikerüli az úttest felét elfoglaló akadályokat és kiint az izraeli ellenőrzőpont katonáinak.

Hetente kétszer teszi meg a félórás autóutat; főállásban egy ötszáz tanulós, vallásos lányiskolát igazgat Jeruzsálemben, de a hétfő és a szerda Betar Illité, Izrael egyik legújabb városáé, ahol ő a nevelésügyi felügyelő. E két munkája mellett tagja meg egy önkéntes csoportnak is, amelyet tömegszerencsétlenségek, merényletek után riasztanak, hogy kitakarítsa a buszok és kocsik roncsait. Olyankor falat húz maga elé, s megpróbálja nem firtatni, hogy férfinak vagy nőnek, fiatalnak vagy idősnek, arabnak vagy zsidónak a maradványait tartja-e a kezében. Egy éve kitüntetést kaptak a tevékenységükért.

Egy mentő bukkan föl a kanyarban, lassítunk, kitérünk előle. – Na, ez biztosan Betarból jön – mondja a pápai szülők gyermekeként, de már Izraelben született Majse szinte tökéletes magyarsággal –, alighanem szülő asszonyt visz Jeruzsálembe – és megnevezi a családot, ahol nagyjából mostanra várták a gyermeket.

Mielőtt az első házakhoz érnénk, ismét fékez, dudál egyet, kidugja fejét a letekert ablakon, hogy fölismerhessék, és az őrbódéban ülő fölemelje a várost védő sorompót. A Rabbi Akibáról elnevezett főutca központi részén könnyen felállítható, betonlapokra szerelt, konténerszerű barakkok állnak, ezekben kaptak helyet a középületek, a városi óvoda és iskola, a polgármesteri hivatal irodái; egy barakkban építőmunkások tízóraiznak, a „rendőrség"-en két egyenruhás üldögél a város és környékének térképe előtt. A barakkok által közrefogott terecskén fekete gumicső tekereg, a szivárgó víz rózsát, muskátlit, rövidre nyírt pázsitot öntöz, egy olyan tarka virágoskertet, hogy alig lehet észrevenni a fácska tövében sütkérező macskát.

Majse a barakkjába megy, titkárnőitől átveszi a két nap alatt felgyűlt postáját, a szobájában fölkapcsolja a neonlámpát, meleg levegőt fúvat a légkondicionálóból, hogy meglangyosítsa az éjszaka lehűlt levegőt. Föltépi a borítékokat, telefonál, eszik egy kis kekszet a kávéjához, aztán átnéz a szomszéd irodába az iskolapszichológushoz: el kellene dönteni, hogy beküldjék-e Jeruzsálembe azt a problémás gyereket vagy kíséreljék meg előbb helyben foglalkozni vele.

Betar háromezer éves település, valaha állítólag ötszáz templomában imádkoztak, mindegyik tele volt gyerekkel, s amikor a rómaiaknak pogromhoz volt kedvük, a vér patakokban folyt a tengerig. A várost ma fiatalok lakják, hogy askenázok-e vagy szefárdok, az mindegy, a lényeg az ortodox vallásosság. Egy éve hatezer lakos volt, ma közel tizennégyezren vannak, tavalyelőtt a körülbelül ezer családban ötszáz gyerek született. Az asszonyok gyereket nevelnek, a férfiak legnagyobb része a kajlelokban tanul. Egy askenáz és egy szefárd rabbi van, s a két főtemplom mellett még vagy harminc kisebb imaház. A már meglévő két mikve mellé nemrég építettek egy harmadikat. A Rabbi Akiba útról nyíló utcák egyike az ukrajnai Kaolini, egy másik sátoraljaújhelyi rabbi nevét hirdeti. Ez a Tóra városa: bűnözés sem elméletben, sem gyakorlatban nincs, a tisztaság, ellentétben Jeruzsálem vallásos negyedeivel, annál nagyobb. Szél lengeti a lámpaoszlopokra szerelt állami és városi zászlókat, tiszta és éles a levegő, kerteket, parkokat látni, ahol csak lehetett, füvesítettek, szemeteskocsi gurul arab munkásaival egy mellékutca lejtőjén. A babakocsit ráérősen tologató, fejken-

dős fiatalasszonyok verődnek össze a szupermarket előtt, férfit alig látni, a vallásos zsidó napközben tanul vagy dolgozik.

A „Lebo"-nak becézett, negyvenéves Majse Leibowitz a moldovai Botosaniban született. Még nem volt a világon, amikor szülei beadták a kivándorlási kérelmét, de azért négyéves korában a beadványt elbírálók őt is kihallgatták, legalább megnézhette, hogyan néz ki a Securitate helyi parancsnoksága. Hatévi várakozás után, 1962-ben kapták meg a kiutazási engedélyt. Pszichológiát tanult, aztán huszonegy évesen Cfát alpolgármestere lett, és egy projektet megvalósítva az ország északi részén kábítószeres lányokkal foglalkozott. Hetedik éve vezeti Betart. Ide nem választották meg, múltja és praxisa révén a belügyminiszter jelölte a posztra, amikor a száz százalékig vallásosnak szánt várost létrehozták.

– *Jeruzsálem vallásos részein vagy Bné Brákban nagyon nehéz lakáshoz jutni* – mondja. – *Betarban sokkal könnyebb, ráadásul kevesebbe kerül, mint a nagyobb városokban: a lakás ára itt háromszázezer sekel, feleannyi, mint Jeruzsálemben, ebből az állam ötvennégyezret ajándékba, további kétszázötven ezret pedig alacsony kamattal kölcsönbe ad az ide költözőknek, amit húsz év alatt kell visszafizetni. Annyian akarnak ide költözni, hogy egy ideig itt sem volt elég lakás, pedig folyamatosan építkeztünk.*

– Mennyi támogatást kapnak az államtól?

– *Évente hétmillió dollárt, vagyis huszonegy millió sékelt. Öt éve még csak ötszázezret kaptunk, ami benzinre se volt elég. Majdnem egymillió dollár befektetéssel új munkahelyet létesítünk. Ez a város arra készül, hogy a környékbeli kibucokat mindazzal ellássa, amiért 40 évig be kellett járniuk Jeruzsálembe. Az új települések között Betar mindenféle szempontból – építészetileg, szociológiailag – a legsikerültebb; ez a modell, innen vesznek mintát ahhoz, hogyan kell egy várost felépíteni és az életét megszervezni, a Bar Ilan Egyetem pedig tanulmányt készített a város gyakorlati vezetéséről. Egy példa: az országban egyedül nálunk sikerült megtörni az Egged autóbusztársaság monopóliumát, saját társaságunk van, amely naponta ötvennyolc járatot üzemeltet Betar és Jeruzsálem között.*

Az arabokkal is jó a kapcsolatuk. A környék arab falvai amíg korábban nem volt telefon és vízvezeték, innen sok segítséget kaptak. A város fegyveres védelmére még egyszer sem volt szükség, a környéken csend van.

Mint vallásos ember, a Likuddal szimpatizál.

– *De a lakásokat mégsem azok kapják, akik közel állnak hozzá, hanem a rászorulók* – teszi hozzá Klein Majse, amikor „Lebo" kimegy a szobából.

– Van itt ellenzéke?

– *Szeretik. Az emberek nyolcvan százaléka mellette áll. Sokáig nem értették, hogy mit akar, nem voltak hozzászokva, hogy mindig csak kapnak és kapnak tőle. Az emberek azt akarják, hogy ő maradjon a polgármester, ezért, ha választások lesznek, nem fognak vetélytársat állítani.*

– *Itt sábeszkor nincs korlát az utakon, sábeszkor senki nem vezet autót, mindenki szigorú szombattartó* – mondja „Lebo". – *A nem teljesen vallásosak nem is költöznek ide, nem éreznék jól magukat, szórakozóhely, mozi nincs és nem is lesz.*

– És tévé van-e a lakásokban?

– *Nem vágyok én szekus, hogy ellenőrizzem őket – a tévénézés az egyén és az Isten dolga.*

Teszünk egy kört Majse autóján, megmutatja, mi tartozik hozzá: van egy nagy Beth Jakob iskola a lányoknak és három, egyenként kilenc csoportos Talmud-Tóra a fiúknak, hogy a szülők eldönthessék, a szefárdba, az askenázba vagy a jiddis anyanyelvűbe írassák-e a fiúkat. Külön intézetet tartanak fenn az oroszországi alijának, ahol a héber olvasásban és a vallási szokások ismeretében nem túl erős moszkvai, kaukázusi, pinszki, „leningrádi" gyerekek talán behozhatnak valamit a lemaradásukból; de Csernobil környéki árvákat is támogatnak.

Elkanyarodunk az építkezések felé, Majse időnként megnézi, hol tartanak, mennyi idő még, hogy a lányáék beköltözhessenek. Nappali, fürdőszoba, egy balkon váza a szukkoti sátornak – úgy vezet végig a félig sem kész lakáson, mintha képzeletbeli papucsunk már nem a csupasz betont és törmelékét taposná.

NÉHÁNY ADAT 1996-RÓL

71 300 olé érkezett az országba, négyötöd részük a volt Szovjetunióból. A bevándorlók száma 1995-höz képest 8 százalékkal csökkent.

*

A kereskedelmi deficit 10,6 milliárd dollárra ugrott, ami 4 százalékkal magasabb az 1995-ös évnél. Enyhítette a hiányt, hogy palesztin területekre az export tavaly 1,55 milliárd dollárt ért el, míg az import csak 235 millió volt.

*

A high tech cégekbe – elsősorban a távközlésbe és a szoftverfejlesztésbe – a külföldi vállalkozók rekordösszeget, 870 millió dollárt fektettek. Az izraeli cégek iránti bizalom abban is megmutatkozott, hogy részvényeiket a londoni és New York-i tőzsdén 23,1 milliárd dollár összforgalmat értek el. A jegyzés során legtöbbhöz, 600 millióhoz az Israel Electric Corporation jutott. 21 cég először mutatkozott be a Wall Streeten, közte egy élelmiszerüzlet-hálózat, amely 75,9 millió dollárhoz jutott.

*

1995-höz képest 7 százalékkal 2 millió 360 ezerre csökkent az országba látogatók száma. A legtöbb vendég az USA-ból érkezett, őket a franciák, a németek és az angolok követik. A visszaesés ellenére tavaly Németországból és a FÁK országaiból több turista járt Izraelben, mint az azt megelőző évben.

Az idegenforgalom vesztesége azért is érezhetőbb, mert 1996-ban 300 ezer ággyal több szállodai szoba várta a külföldieket, s ezek jó része üresen maradt.

*

Az eddigi esztendőket felülmúlva, 140 ezer új autót vettek Izraelben. A legnépszerűbbek a japán és koreai kocsik, a VW tartja helyét, míg az amerikai gyártmányok eladása visszaesett.

Tavaly rekordot ért el az autólopások száma: 36 500 darabtól fosztották meg tulajdonosaikat. A „szokásos módon" palesztin területre szállították a kocsikat, ahol csak a rendszámtáblát cserélik ki, hamis papírokat adnak hozzá, s úgy használják vagy viszik tovább Egyiptomba és Szíriába. Az izraeliek kára 1995-ben megközelítette a 340 millió dollárt.

PINHAS SADEH

Zsidó népmesék

Purim

A karvezetőnek *„A hajnali szarvasünő" dallamára* (Zsolt. 22:1). *Sakhar* annyit jelent: „hajnalcsillag", és a perzsa Eszter névnek ez a jelentése. Miért hasonlították Esztert a hajnalcsillaghoz? Mert amikor a hajnalcsillag előbukkan napkeltekor, fokozatosan tűnik elő. Először csak vékony sugara tör elénk, majd egyre nagyobb és fényesebb lesz, mígnem a hajnal teljes pompájában felragyog. Ugyanígy, Izrael megváltása Eszter és Mordeháj idején szerényen kezdődött. *Mordeháj pedig ült a király kapujában* (Eszter 2:21); majd *meglátta a király Eszter királynét* (uo. 5:2); majd *azon az éjjel kerülte az álom a királyt* (uo. 6:1); majd *vette Hámán az öltözéket s a lovat* (uo. 6:11); majd *Mordeháj kijött a király színe elől ... királyi öltözékben* (uo. 8:15); majd végül *a zsidóknak világosság támadt* (uo. 8:16). Rabbi Asszi mondta: Ugyanúgy, ahogy a hajnalcsillag jelzi az éjszaka végét, Eszter csillaga jelöli a csodás történetek végét az Írásban.

Hámán így szólt Ahasvérus királyhoz: *Van egy nép, elszórva és elszéledve a népek között, királyságod valamennyi tartományában, törvényeik pedig különböznek minden néptől, s a király törvényeit nem teljesítik s a királynak mitsem ér, hogy meghagyja őket* (Eszter 3:8). Rava mondta: Senki sem tudta úgy rágalmazni és becsmérelni a zsidókat, mint Hámán. Ezt mondta a királynak: „Ők elhajlanak a mi nemzeti törvényeinktől; más nép, mint mi vagyunk. Ha elpusztítanád őket, nem támadna úr a népességben, hiszen szétszóratva élnek... Királyságodban élnek s neked hatalmad van felettük. Különös nép ez: nem hajlandóak érintkezni velünk: nem esznek-isznak velünk, nem házasodnak velünk. Elzárkóznak királyságunk szokásaitól... Ha egy bolha esik a zsidó borospoharába, eltávolítja, majd kiissza a bort. Ám ha Felséged megérintené a zsidó borát, kiöntené, nem lenne hajlandó meginni. *Ha a királynak jónak tetszik, írassék ki, hogy elveszítsék őket; és tízezer kikkár ezüstöt mérek le a tisztviselők kezeihez...*" (uo. 3:9).

A király pedig így szólt Hámánhoz: *Az ezüst a tied legyen s a nép is, hogy tégy vele, amint jónak tetszik szemeidben* (uo. 3:11).

És küldettek levelek futárok által a király valamennyi tartományába, hogy megsemmisítsék, megöljék és elveszítsék mind a zsidókat... (Eszter 3:13). Miután szétküldték a leveleket, Hámán és kísérete jókedvűen hagyták el a palotát. Mordeháj is épp az utcát járta, és három gyermeket pillantott meg, akik az iskolából igyekeztek haza. Mordeháj a nyomukba eredt, s mikor Hámán ezt meglátta, ő is utánuk sietett, hogy halhassa mit mond Mordeháj a gyerekeknek.

Amikor Mordeháj utolérte a gyerekeket, megkérdezte az elsőt: „Melyik versszakot tanultátok ma?" A gyermek így felelt: „Ma a következő versszakot tanultuk: *Nem kell félned hirtelen rettegéstől s a gonoszoknak zivatarától, midőn megjő*" (Péld. 3:25). A második gyermek így felelt: „Ma a próféta intését tanultuk azon népek ellen, akik a mi népünkre törnek: *Hozzatok határozatot – hogy meghiúsíttassék; szóljatok szót, hogy meg ne álljon, mert velünk az Örökkévaló*" (Jes. 8:10). A harmadik gyermek pedig így szólt: „Én ezt a versszakot tanultam: *Öregségig is az vagyok, vénségig is én visellek, én cselekedtem és hordozok és én viselek és megmentek*" (Jes. 46:4).

Amikor Mordeháj hallotta az Írás örök érvényű üzenetét e gyermekek szájából, örvendezett, és hangosan felkacagott. „Mit mondtak neked, hogy ennyire örvendezel?", tudakolta Hámán. „Jó tanáccsal szolgáltak", felelte Mordeháj. „Azt mondták nekem, hogy ne féljek az ellenem szőtt gonosz tervedtől."

S mindegyik tartományban, minden helyen, ahová a király parancsa és rendelete elérkezett, nagy gyászuk volt a zsidóknak, böjt és sírás és gyásztartás; zsákot és hamut terítettek sokaknak (Eszter 4: 3). Miért hívták *nagy gyász*nak? Mert míg más körülmények között a gyász első napja a legfájdalmasabb, majd erőssége fokozatosan enyhül, ebben az esetben minél tovább tartott, annál erősebb lett a gyász, mert mindannyian féltek a jövőtől.

(Megilla)

Seleanu Magdaléna fordítása

Nézz vissza haraggal?

Izraelita tanügyi Értesítő 1897. március

A galgóczi izr. hitk. népiskola története és 1895–96. tanévi értesítője. Írta Weisz Miksa igazgató...

Talmudthorája Galgócznak 68 év óta van, mely intézetnek Eisler József vetette meg alapját 400 forinttal.

Az 1858/59. évben 130 növendékkel és 4 tanítóval nyitották meg a nyilvános elemi iskolát. Az első tanítók voltak: *Fischer* Jakab, *Spitzer* L. *Freimann* József és *Kohn* N.

Fischer Jakab a „Kochbe-Jiczchak" című folyóirat szerzője volt. Pozsonyban és később Bécsben adta ki a „Hajehuda" című héber folyóiratot. Az iskola itt is 1862-ben feloszlott.

Azonban 1864-ben már maguk a galgócziak folyamodtak, hogy 4 osztályú iskolát nyithassanak, amit a helytartó tanács megengedett... A tanulási nyelv persze a német volt.

A hetvenes években az iskola magyarosodni kezd. *Heilpern* Benő, *Schön* Armin, *Donáth* Ármin, *Freiman* J. és *Ungár* Salamon apostolkodtak itt a magyar nyelv mellett. Mai napság az iskola egészen magyar.

Izr. Tanügyi Értesítő 1922. január–február

Héber oktatás az elemi iskolákban

Amióta hazánkban az oktatás a törvényben megszabott keretek között folyik és minden iskolában kötelezővé vált a hitokatás, azóta meg nem szűnt a héber oktatás problémája körüli vita, azóta ez a legérzékenyebb pontja még a zsidó elemi népiskolának is. A paedagógiai reformok úgyszólván nyomot nem hagytak a héber oktatásban, amely egynémely külsőségtől eltekintve, tulajdonképen a régi sablon szerint folyt.

A betűk megismerése után a héber olvasás mechanikai begyakorlása – tortúrák hosszú sorozata – következik: „imádkozás" címén és ha már jól tud a gyerek „imádkozni", akkor előkerül a biblia és megkezdődik a fordítás. Ugyanúgy, mint mi 100 évvel ezelőtt, azzal a különbséggel, hogy akkor a nap legnagyobb részét ezzel a stúdiummal töltötték és legalább a Bar-Micváig tanult ily módon a gyermek. Aminek átlagos eredménye mégiscsak a Pentateuchus ismerete volt. De mert ma napok helyett csak órák – és azok is csekély számban állanak a héber oktatás rendelkezésére: azért teljes eredménytelenség a módszer következménye.

Zsidó Munkás Haovéd Hacioni – Debrecen 1947. március

Mozgalmi Hírek

FELHÍVJUK tagjainkat és olvasóinkat, hogy bármely, a mozgalommal, a zsidósággal kapcsolatos közérdekű vagy egyéni kérdéseikkel forduljanak levélben hozzánk...

Ankét a zsidóság európai jövőjéről A Haovéd Hacioni „A zsidóság jövője Európában" címmel ankétot rendez. Előadás-sorozat keretében kívánja megvitatni ezt a súlyos kérdést, különböző felfogást képviselő előadók szemszögéből.

Debreceni Zsidó Szabadegyetem Április 1-jétől 3 hónapos zsidó szabadegyetemet rendezünk. Szabadegyetemünkön pártra és felfogásra való tekintet nélkül a debreceni zsidóság legjobb előadói vesznek részt...

Jogi tanácsadás tagjaink részére A Haovéd Hacioni tagjai részére díjtalan jogi tanácsadással szolgál, esetleg felmerülő ilyen természetű kérdéseikben...

Minden szombaton délután Talmud-magyarázat

MÁRCIUS 17-TŐL háromhónapos héber nyelvtanfolyamot indítunk. Jelentkezés a titkárságnál....

A DEBRECENI HAOVÉD HACIONI plugájának műhelyei (Déri tér 8.) mindennemű asztalos-, cipész, női ruhavarrás és köszörűmunkát elvállalnak, és azt szakszerűen, gondosan elkészítik.

Csatlakozz a Haovéd Hacioni munkásmozgalomhoz!

Szombat 1992. március

Kárpótlás, vagy kárpotyogtatás?

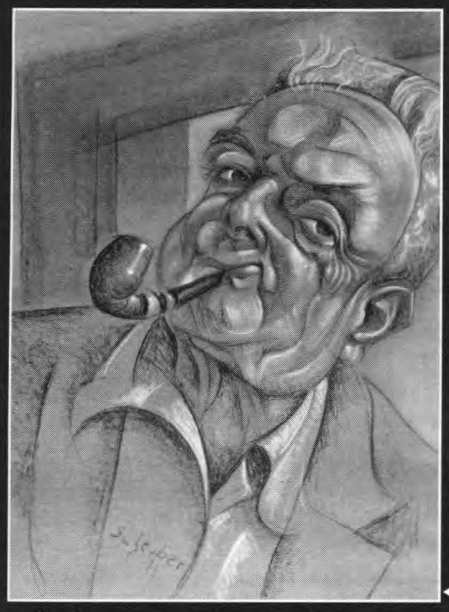
A zsidóságnak voltaképpen nincs szüksége kárpótlási törvényre: a magyar törvényhozásba annak idején (az 1947. évi 18. számú törvénnyel) beiktatott párizsi békeszerződés, sőt már az azt megelőző (!) 1946/XXV. törvény előírta, hogy a holocaust idején jogtalanul elvett értékeket vissza kell adni túlélő eredeti tulajdonosuknak vagy örököseiknek, s hogy az elhagyott javakból Zsidó Helyreállítási Alapot kell létrehozni, mert ezek a tulajdonok nem kerülhetnek az állam kezébe.

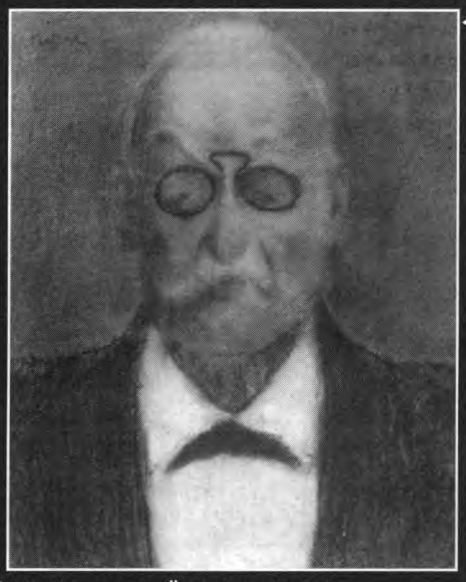
1. Miniszterelnöki rendelet szól a volt munkaszolgálatosok és deportáltak *nyugdíjkiegészítéséről*. Sajnos, ennek a minimális összegnek a kiutalása is olykor hosszú hónapok óta késik. Amikor ezt interpellációs kérdésben szóvá tettem, a munkaügyi miniszter válaszában kifejtette, hogy a *védett házak* volt lakóinak ezután elismerik a jogosultságát, ám akik annak idején bujkáltak, csak peres eljárással érvényesíthetik jogos igényeiket, mivel - úgymond - „kibújtak" az üldözöttség alól. Mindenesetre biztatni szeretném az érdekelteket, hogy ezt a peres bírósági eljárást mielőbb kezdjék meg. (A költségek utólag az államot terhelik.)

2. Az „életüktől és szabadságuktól jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról" szóló törvényjavaslat - megítélésem szerint - súlyos diszkriminációt rejt magában. Az eredeti javaslat szerint például az élet elvesztéséért csak akkor jár kárpótlás, ha azt bírói ítélettel vagy annak következtében hajtották végre. És mi lesz a deportáltak, a Dunába lőttek, az Ukrajna hómezőin munkaszolgálatosként megöltek kárpótlásával? A javaslathoz természetesen - másokkal szemben - módosító indítványokat nyújtottam be, csak az a kérdés, hogy a kormánytöbbség méltányolni fogja-e a kisebbség jogait?

3. A tulajdoni sérelmet illető, úgynevezett „második kárpótlási" törvényjavaslat talán még sértőbb az előzőnél, hiszen figyelmen kívül hagyja a nemzetközi szerződéseket, a tulajdoni kárpótlásról és az örökösödésről szóló emberi jogi egyezményeket. S ami a legkülönösebb, utólag kíván *államosítani* olyan értékeket, amelyeket még a nyilas rendszer vagy az azt követő kommunista rezsim sem államosított, például az úgynevezett *letéti jeggyel elkobozott zsidó értéktárgyakat*...

Raj Tamás

◀ Rippl-Rónai József: Náci bácsi az Operában, 1920 (Deák Gyüjtemény, Székesfehérvár)

◀ Scheiber Hugó: Önarckép (BZsM)

Berény Róbert: Önarckép ▶ (BTM, Kiscelli Múzeum)

Szirtes János: 91/11 ▲

Perlmutter Izsák: Önarckép (BZsM) ▶

Czóbel Béla: Körmendi Frimm Jenő (BZsM) ▲

A Szombat melléklete a Budapesti Zsidó Múzeum kiállítására

Diaszpóra(és)művészet

B. Turán Róbert

Gondolatok a Diaszpóra(és)művészet című kiállítás elé

Erdei Viktor: Áhítat (BZSM)

Amikor a Budapesti Zsidó Múzeum 1930-ban épült szárnyát renováltuk, tudtuk, hogy ennek szimbolikus jelentése van: a szellem renoválása is történik.

A fizikailag és tudatilag szétzilált magyar zsidóság megpróbál visszatalálni önmagához, megpróbál talpra állni. Csak az önazonosságunk meglelése képes visszakapcsolni minket egy alkotó történelmi folytonossághoz. Nagy tehát a felelősség.

Ugyanakkor a töredezettség láttán meg kell találnunk azt az adekvát módszert, mellyel képesek vagyunk fölmérni a bajt, a rongálódás mértékét. A legtöbb, amit tehetünk, hogy mindenféle kizárólagosságot mellőzve, megpróbáljuk szétszálazni a zsidó lét megélésének különböző módjait, formáit, s tetten érni azt a magyar-zsidó irodalomban, zenében, képzőművészetben is.

Diaszpóra(és)művészet e széles kitekintésű képzőművészeti tárlat címe,

A Budapesti Zsidó Múzeum köszönetet mond a Diaszpóra (és) művészet című kiállítás kurátorainak: Szegő Györgynek és Thury Leventének a kiállítás megrendezéséért;

az alábbi intézményeknek és gyűjtőknek a kölcsön kapott műtárgyakért: Magyar Nemzeti Galéria ● Budapesti Történeti Múzeum, Budapest Gyűjtemény ● Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár ● Deák Gyűjtemény, Székesfehérvár ● Budapest Galéria ● Szépművészeti Múzeum ● Iparművészeti Múzeum ● Első Magyar Látványtár Alapítvány ● Cigány Szociális Módszertani és Művelődési Központ ● Kortárs Művészeti Múzeum ● Körmendi Galéria ● Petőfi Irodalmi Múzeum ● Erdély Miklós Alapítvány ● Róth Miksa Múzeum ● Fehér László ● Passuth Krisztina ● Bakonyi Péter ● Halászné Bandl Andrea ● Bürg Judit ● Bíró Dávid ● Bálint Ildikó ● Dr. Levendel Lászlóné;

Szántó T. Gábornak, a Szombat folyóiratnak és S. Nagy Katalinnak az előkészítésben nyújtott segítségért;

saját munkatársainak: Faludy Judit művészettörténésznek a kiállítás szervezésében, Várnai Verának és Lukács Lászlónak a megvalósításban végzett munkájukért;

Stefanics Istvánnak a technikai kivitelezésért.

Köszönet a szponzori segítségért: a CIB Banknak ● a Fővárosi Önkormányzatnak ● a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak ● a Nemzeti Kulturális Alapnak és munkatársainak.

És nem utolsósorban köszönet illeti a kiállító kortárs művészeket részvételükért és az együttgondolkodásért.

mellyel a Budapesti Zsidó Múzeum – szándéka szerint – továbbmegy azon az úton, amely a marginalitásból a fősodor felé vezet minket.

A polgárosodás a rosszfajta feudális függőségek megszűnését csillantotta meg a gettó-zsidóság szeme előtt – mint lehetőséget –, s Közép-Európában e bűvölet jegyében vetették magukat zsidó testvéreink százezrei a polgárosodás karjaiba. Hatalmas alkotó energiák szabadultak fel. Sok-sok éhezőművész...

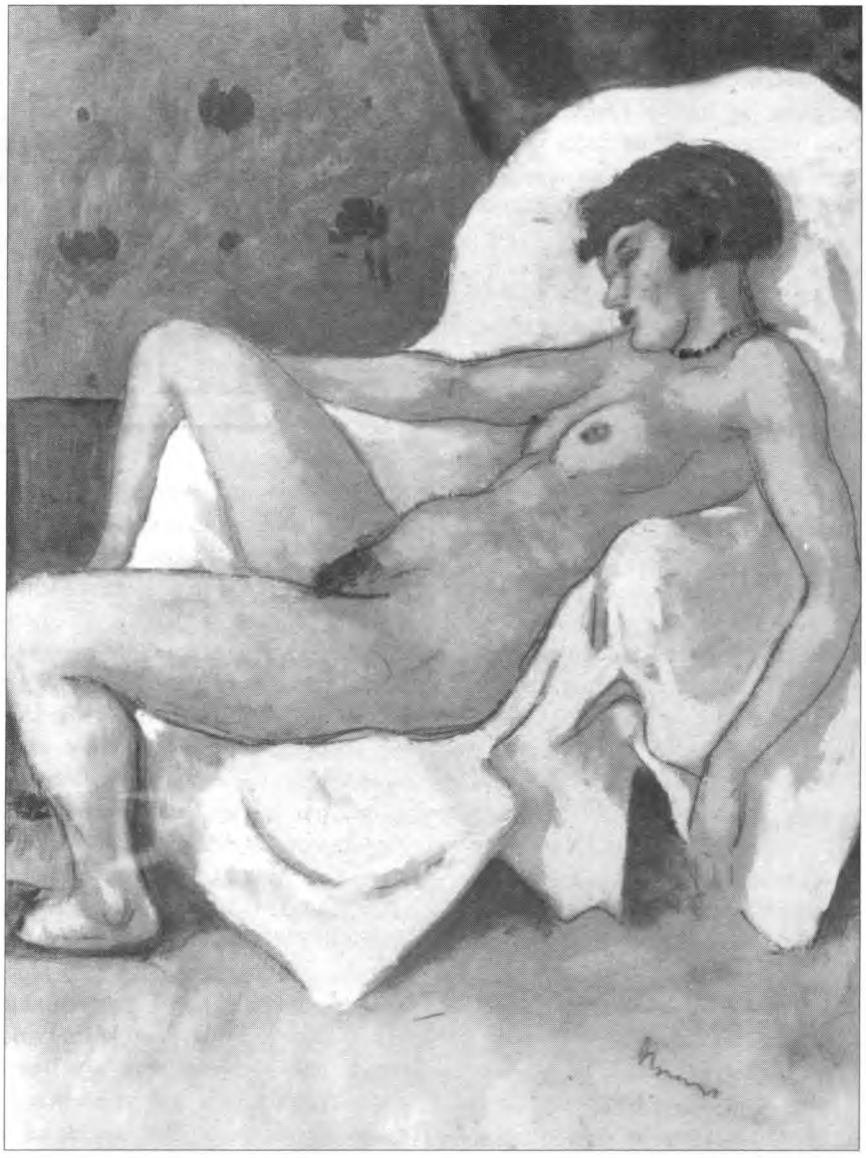
De a polgárság árulását sem hallgathatjuk el, hisz Európában többször képtelen volt ellenállni különböző gyilkos parancsuralmi rendszereknek, sőt kiszolgálta azokat. Csoda-e, ha megannyi zsidó luftmentsch az égbe kapaszkodhatott csak. Ők azok, akik benépesítették Jákob létráját – ha nincs hová menekülnöd, se jobbra, se balra, se előre, se hátra, akkor csak fölfelé menekülhetsz!

Auschwitz kimutatta az ember alapvető elvetemültségét, ha nem hisz a Teremtőben, és Isten nem regulázza. Ezért is kell a Tóra ideáljain magasabbra jutnunk, följebb emelkednünk. Istenhez méltó világot képzelnünk.

A zsidóság nem előlegezi a Messiás eljövetelét. Azt tartjuk: akkor mondhatjuk majd, s utólag konstatálva, hogy a Megváltó eljött e Földre, ha nem lesz többé háború, gyilkolás és emberkínzás, nem pedig előtte. Az persze az igazságosság és a béke ideje lesz már, de az az idő még nem érkezett el. Mi mindenesetre várunk, és minden évben egyszer, a széderesti asztalnál külön töltünk bort Elijáhu próféta serlegébe, hátha aznap este, az ünnep fényében betoppan hozzánk... Nem tudhatjuk, de készülnünk kell rá! Háromezer év óta ezt tesszük.

A Kabbala átadást, hagyományt jelent – olyan értelemben is, hogy a szellemi világban közvetlenül megismerhető jelentések mellett vannak nehezebben hozzáférhető, rejtett tartalmak is! És a Zohár könyve szerint: „A törvényben minden szónak mélyebb értelme és rejtett titka van. Amit a törvény elbeszél, az csak a törvény köntöse, és jaj annak, aki a köntöst tekinti a lényegnek magának."

Ilyen értelemben szolgáljuk mi is, mint egy híd (héberül: geser) az átjárhatóságot a tisztán szellemi és az anyagi világ között.

Gráber Margit: Akt (BZSM)

Vajon kicsúfolt bohócokká válunk-e? „Báruh hábá bösém Ádonáj..." Áldott, ki az Örökkévaló nevében jön. Hiszem, hogy minden igaz művész az Ő nevében próbál jönni, mert nem tehet mást a világ ellaposodása láttán.

Kiss Józsefet kell ideidézzem, a zsidó költőfejedelmet (ahogy **Jászai Mari** tartotta róla...): „Kaftános ősöm, nem röstellek én, / Ki a páncélt se mód fölött imádom. / A dalt Tőled örököltem én, / S az mégis legszebb ezen a világon."

Kiss József talányosan, mégis pontosan fogalmazza meg zsidó önazonosságunkat „Legendák a nagyapámról" című ciklusában: „Honnan jövök? A végtelen időkből, / Sűrű ködök lepik utamat, / Mindig ott voltam, hol friss élet pezsdül, / Mindig csak tűrt, de bátor és szabad. / Mindenütt ott, hol népek sorsa eldül / S a halál örök folyama szakad; / A mártír-máglya nem riasztott vissza, / Se cirkusz-porond, mely véremet issza. / ...Honnan jövök? Az önáltatásból, / Hogy nélkülem nincs élet, se világ, / S mégis igaz – bár milliók vádja vádol / S gúnyolja a rongyos, furcsa daliát; / Kiről nagy eszmék s tettek sora számol, / Betűzzétek csak jól a históriát: / Én – én vagyok, bármennyire tapostak, / Az idők mindig mind tisztábbra mostak." ...Milyen nagyszerű lenne, ha ez az elhivatott világ felé fordulás és zsidó messianizmus nem maradna örökre a kreatív ember „önáltatása".

Ahogy **Spinoza** tartotta: az Ótestamentum a zsidóság „utazó hazája"... És tényleg, amióta a Római Birodalom letarolta Izrael földjét, s deportálta az

egész ókori zsidó népet Európába, azóta e Javnéban spirituális megőrzésre berendezkedett, különleges történelmű nép, az Írás, a Könyv népe lett. Nem véletlen, hogy mi azóta nem embert, hanem Szimhát Tóra ünnepén a Tant, a Törvényt illetjük koronával. **Patai József** írta: „Szeresd az Írást, a szent pergamentet, / Szeresd a lángban fogant szent betűket, / Lásd, őseink értük halálba mentek..."

Amikor e kiállításon Önök egy furcsa installációval találkoznak – zsinagógák maradványaiból felépített rommal –, tudniuk kell, hogy ez a pusztulás emléke, mely minket az Első és Második jeruzsálemi Szentély lerombolása óta kísért.

Ez is biztosítja, hogy a mellékerült kortárs magyar képzőművészet nem valamiféle domesztikálódott avantgárd. Inkább a diaszpóralét kiterjedését mutatja, valamint szolidaritási gesztus! Hisz ma már szinte az egész világ egy kisebbség. A Föld maga is kisebbség a bolygók rendszerében, ahogy a személyiség is az eltömegesedésben, vagy a kis népek a nagy népekhez képest, de a nagyok is a világ össznépességének fényében. Miért ne lenne az Alkotóművész is kisebbség?

Az emlékezet tovább tart, mint az élet maga. Mi, a zsidó esküvőknél, a hüpe alatt, mindig eltörünk egy poharat. Ez a kollektív, történelmi emlékezés beépítése különös módon a legprivátabb szférába. Azt sugallja minden zsidónak – épp élete egyik legboldogabb napjára időzítve –, hogy csak kilencvenkilenc százalékig lehetsz önfeledten boldog. Egy százalékot most is izolálnod kell a kollektív tragédia, a Második Szentély lerombolása emlékének, amikor a gaz Titus... S az ember nem függetlenítheti magát ettől a láncolattól.

Köszönet és skajah minden művésznek, aki jelen van itt nálunk. És külön köszönettel tartozom **Szegő Györgynek, Thury Leventének** – kurátorainknak –, **Faludy Juditnak,** valamnt **Stefanits Istvánnak.** Együtt hoztuk létre ezt a vágy-kiállítást, mely ma már messze többet jelent számunkra, mint egy szokványos megmutatkozás. A „Pirké Ávot" szellemét éreztük: „Nem a te feladatod, hogy be is fejezd a munkát, de nem is lehetsz felmentve az alól, hogy részt vegyél benne."

SZEGŐ GYÖRGY

Diaszpóra (és) művészet

A második évezred végére különleges évszázad maradt. Az emberi civilizáció egészében is külön fejezet, de a személyiség kultúrában megjelenő, az egyénnek az egészre újszerű, sokszor döntő hatását tekintve is sajátos korszakká lett századunk. Az újat nem csak a korszellem hozta, de az egyén tudatosan akarta és tette. A folyamatot modernitásnak, a művészetekben modernizmusnak vagy tagadó nyelvtani formával avantgárdnak nevezte el. Nyugaton e bonyolultan összetett, helyenként speciálisan eltérő világállapot-változást a tudomány több ága is vizsgálja. A magyar huszadik századi művészetekről szinte semmilyen átfogó elemzés nem készült. Ha mégis, annak objektivitását – a téma alapvetően kulturális jellege ellenére – máig befolyásolja a politika. Például a képzőművészetek területén is – számos méltányolható történelmi tényezővel magyarázhatóan –, de máig megíratlan az évszázad története. Ez mulasztás, mert e században a képzőművészeteknek legalább olyan erős filozófiai és kommunikatív szerep jutott, mint utoljára talán a reneszánsz időszakában. A hiány feloldásában – mert a modernizmus a diszpórától elválaszthatatlan – jelentős lépés lenne, ha végre nemzetek és tudományágak fölötti lehetne a kutatás. Ehhez először az egyes nemzetek kultúráján belül, a jelentős kisebbségek szerepét tabu és előítélet nélkül vizsgálva kellene közelíteni. E kisebbség Európában lehet akár német, svéd, skót, flamand, vallon vagy baszk is, de leggyakrabban éppen a zsidó, mely nép két évezrede él diaszpórában szerte a világban. A diaszpóra-lét sajátossága a gyakran kényszerű én- és önvizsgálat, az elemző elmélyülésnek is kedvező magány, a korlátdöntésre ösztönző elszigetelődés. Ha a modernitás egyik ismérve az egyén gondolatának új, szabad kifejezési lehetősége, úgy a modernizmus gyökereit a diaszpóra-kultúrában kell keresni. Adott politikai nemzetiségi határok között is megsokszorozódott a társadalmi mobilitás. E folyamat szélesebben értelmezi a diaszpóra funkcióinak kutatását.

A korábbi elszigetelt tudományok határait átlépő megközelítésnek megfelelni látszik a kultúrantropológia interdiszciplináris szemlélete. Az antropológia szót e század végzetes rasszizmusa gyanússá tette. A közelmúlt fajelméleten, vallási megkülönböztetésen alapuló népirtásai járultak hozzá, hogy sok helyen szinte össztársadalmi szinten háríták egy-egy nép, például a zsidóság szerepének vizsgálatát. Ezért a műtörténet inkább az esztétizálás felé fordult, amikor erre a tragikus tényezőre, vagy a marxista ideológia kizárólag osztályalapú történelmi gondolatmenetére reagált. A társadalmi mozgások, például az egyén szerepének szűk látókörű, „antiszociális"-ként való kezelése egyoldalúan a csoportokat preferálta.

Ezt a krónikus féloldalasságot szeretné a Budapesti Zsidó Múzeum kiállítása és így ez a bevezető is egy tudatosan vállalt, egy irányba – a személyiség szerepe felé – figyelő tézissel helyrebillenteni. A vizuálantropológia újabb szemszögével tekinteni az európai és a magyar modern képzőművészet jelentős szeletére. Az olyan hagyományos emberi tevékenységek miértjére kérdezni, mint amilyen a – holocaust és **Adorno** ellenére is, úgy látszik örök – költői valamint képzőművészeti kreativitás, valószínűleg önmagában még nem vezethet szintézishez.

Abban biztosan segít, sőt közönségéről eleve feltételezi, hogy itt és most képes az egykori „zsidókérdés"-nek végre pozitív kulturális minőségeire figyelni. *„A nem magyar nemzetiségek jelentős része ugyanis gyakorlatilag asszimilálódott, a szellemi súlyában, politikai befolyásában legjelentősebb virtuális kisebbség, a zsidóság nem is szerepel kisebbség gyanánt"* – írja 1997-ben **Bíró Béla** politológus. Hozzáteszem, a magyar zsidóság *nagy többsége* ennek az évszázadnak már az elejére annyira asszimilálódott, hogy a kettős kötődés kulturálisan pozitív „megkülönböztetésén" túl másfélének nincs és nem volt logikus helye. Tehát a kiállítás megrendezésének oka egyáltalán nem politikai, annál inkább szellemi természetű.

Mit jelent tehát a zsidóság az európai társadalmak illetve azok kultúrájának, művészetének kontextusában? Ha szóba került, mindig felmerült ez „a tyúk vagy a tojás" kérdés. Nevezetesen: zsidó származású művészeket vagy zsidó témákat szoktak gondolni. Véleményem szerint a zsidó, a biblikus tematika vagy valamilyen, csupán historikus rendű leltár tovább hárítja a vizsgálódást. Feltétlenül fontosabb ennél – legyen szó akár figurális, akár absztrakt, tehát lényegében tématlan képzőművészetről, és szélesebb értelemben magáról az urbanizációról – a modernitás maga. Mert a zsidóság kulturális hagyományaival: évezredes szövegelemző, fogalomboncoló analitikus gyakorlatával, valamint a vallás kínálta személyes ember-isten kapcsolat individuális hagyományával és a diaszpóralétben kialakult szenzibilitással, illetve a diaszpóra történelmével magával: meghatározóan befolyásolta a huszadik század legfontosabb szellemi mozgásait. Ennek kiinduló feltétele az volt, hogy a gettóból történő kilépés és társadalmi befogadás egybeesett az új tudományos és művészi kifejezés, egy megújított nyelv és metanyelv megalkotásának európai igényével.

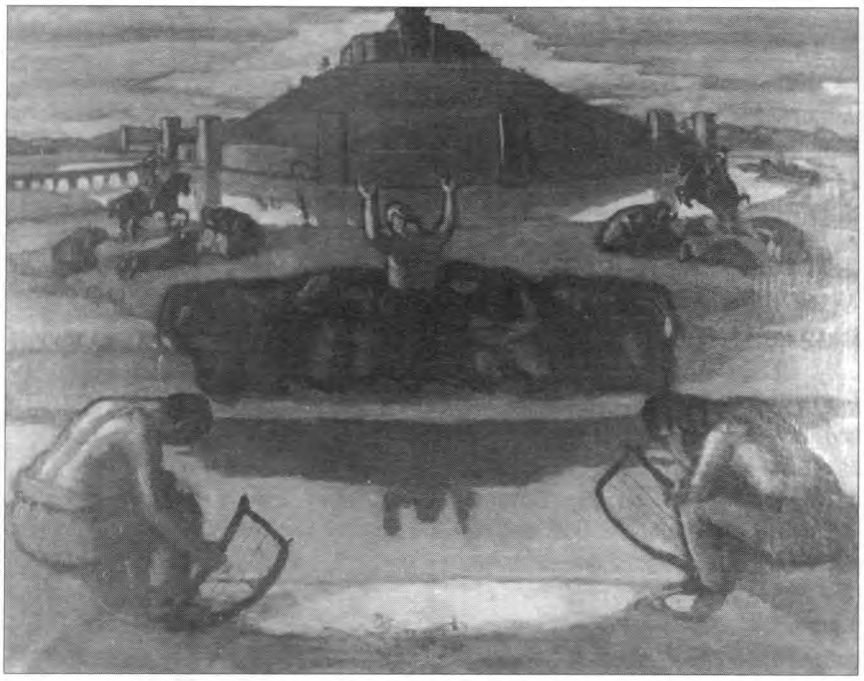
Kaufmann Izidor: Zsidó hegedűvel (BZSM)

Kádár Béla: Önarckép (BZSM)

Ezek a főbb okai annak, hogy a zsidók változást vállaló jelentős rétege – más diaszpóra helyzetbe került kisebbségekkel és alkotó személyekkel együtt – kiemelkedő szerepet vállalhatott a modernitás és a modernizmus megteremtésében. **Emmanuel Lasker,** a múlt század második felének zsidó származású sakkfenoménja – civilben német filozófus és sakkteoretikus, az első sakk-világbajnok, az ugyancsak zsidó **Steinitz** legyőzése után 27 éven át megtartotta világelsőségét – a zsidóság különleges sakkbéli képességeit elemezte 1911-ben a Pester Lloydban. Szerinte a szellemi sikerek az emlékezet

és a fantázia együttes hatására vezethetők vissza: *„Az emlékezet tények tömegét tárolja, ezek téves vagy helyes megfigyeléseken alapulnak. Ha e tényeket áttekinthetően, helyes oksági összefüggésben rendezik, akkor ebből jó ítélőképesség összegződhet. De aki kevés vagy tévesen felfogott tényeket rögzít magában, az rosszul fog dönteni. A zsidók ősei a tények világát nagyon hamis fényben látták. A gettó nem volt előnyös kilátópont. Ezért lehet az örökölt ítélő- és megfigyelőképességük is gyenge, mert keveset volt módjuk azt gyakorolni.... De minden elnyomott nemzetnek több a fantáziája, mert valamivel több sóvárgás van benne, mint a többiekben. A fantázia hajtóereje az akarat. Minden szükség vagy baj, amit valaki meg akar szüntetni, a fantáziát serkenti, a jóllakottság, a kielégített vágy nem ingerli a képzeletet."* Tehát szerinte a zsidók a fantáziára folyamatosan rá voltak kényszerítve, mert nem volt könnyű helyzetük. *„A kényelem kiváltságai azoknak voltak fenntartva, akikkel a hatalmasok barátságban álltak. Ezekhez a zsidók soha nem tartoztak."* A jelenséget tehát Lasker sem etnikai sajátosságként, hanem a szociálpszichológia szemszögéből ítéli meg. Alapjában és döntően ebből indul ki a mi kiállításunk koncepciója is.

A modern képzőművészet kiugrása elválaszthatatlan az urbanizáció robbanásától. A városokba áramlás millió és millió ember számára jelentette a diaszpóralét kezdetét, gyakran anélkül, hogy az egyén átlépne akárcsak egyetlen országhatárt is. *Diaszpóra: elég ahhoz a városiasodás.* A városba került, még jámbor szülők gyermeke egyszerre lesz lázadó és, mint például Kafka, a stetl közösségének melege után vágyódó „tékozló fiú". Ennek az egyszerre fájdalmas és felemelő folyamatnak fantasztikus európai és magyarországi ívét **Berend T. Iván** néhány adatával szeretném vázolni: *„A 19. század az európai urbanizáció egyedülálló korszaka. Új ipari városok, többmilliós metropolisok születtek... Berlin, a 172 ezer lakosú város 2 milliós agglomerációvá vált. Nyugat-Európa országai lakosságának többsége, először az emberiség történetében, városi lakosság lett. A városok nyaktörő sebességű növekedése azonban csak Európa gyorsan iparosodó nyugati felére volt jellemző. Lisszabon és Róma, Madrid és Barcelona, Stockholm és Koppenhága megmaradt 300-500 ezer lakosú, közepes nagyságú városnak, a Balkán fővárosai, Belgrád és Szófia pedig álmos kisvárosok maradtak, 100 ezer főt sem túllépő lélekszámmal. Magyarország előrehaladt ugyan a modernizáció útján, de korántsem vált ipari országgá. Az első világháború előtt a lakosságnak még közel kétharmada a mezőgazdaságból élt, s mindössze 17 százaléka lakott városi településeken. A magyar városok zöme ennek megfelelően megmaradt csendes, poros vidéki kisvárosnak."* Ezzel ellentétben Budapest lakossága, valóságos európai csodaként a 19. században hússzorosára nőtt. A kezdetben még önálló három város együttes lakossága is csak 54 ezernyi volt. A főváros az 1873-as egyesítéskor 300 ezer lakossal már elérte az előbb idézett világvárosok növekedési tempóját. A csoda folytatódott, és az elővárosi gyűrűvel együtt 1914-re 1,1 milliós metropolisszá duzzadt.

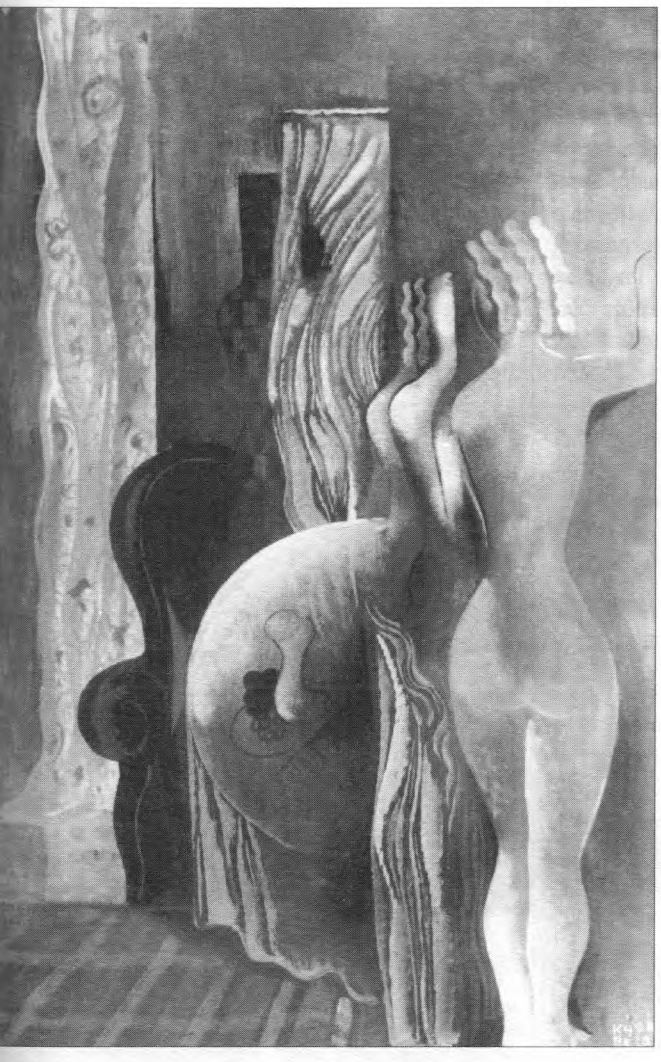
Fényes Adolf: Babilon (BZSM)

Kádár Béla: Intérieur (BZ

Hochrein József: Női portré (Weiss Cecília)

Az újonnan kialakuló vállalkozói réteg húzóerőinek soraiban is nagy számban voltak jelen a zsidó származású bevándorlók. A kereskedők, újságírók, ügyvédek, bank- és ipari tisztviselők, orvosok és színészek mintegy fele zsidó származású volt, és zömük Budapesten dolgozott. Budapesten még a századfordulón is kisebbségben voltak a kizárólag magyarul beszélők, hiszen a lakosság 60 százaléka kétnyelvű vagy német anyanyelvű volt. A mai gyér nyelvtudással, az együttéléssel járó, mára egyre fogyó toleranciával, a másik létének, szokásainak, hagyományainak szűkülő tűréshatárával egybevetve érthető, amit a mai állapotokhoz viszonyítva pozitív kulturális többletként értékeltem. És ebben még nincs benne a valós szellemi többlet. Amit egyebek közt a századforduló soká-

ig kárhoztatott, a párizsihoz fogható kávéházkultúrája jelentett. A felvilágosodott – zsidókat is fogadó – nyugati nemesség irodalmi szalonkultúrájából és a magyar reformkor szokásaiból együtt származó, mára eltűnt vendéglátótípus az urbanizáció egyik szellemi jelképe lett. A kávéházak a századfordulón Európa-szerte modern szellemi élet – főként az irodalom és a sajtó – valóságos intézményhálóját alakították ki. Budapest belső részein a századelőn mintegy 600 kávéházban éjjel-nappal kommunikáció folyt a kultúráról. A „New York", az „Abbázia" vagy a „Japán" az elit kultúra fogalmaivá váltak. Nem egy közülük valóságos szellemi műhellyé nőtt, miközben a kultúra állami intézményei és számban is ugrásszerűen gyarapodó alkotó személyiségek a zene, a különféle színházi műfajok, a képző- és iparművészet, valamint az építészet területén a világ színvonalán produkáltak, sőt nemegyszer meghaladták azt. A magyar szecesszió építészete, annak mind a nemzetközi, mind a nemzeti stílus felé tartó ága az európai csúcsot jelenti.

Példaként: a nemzeti építészetnek egy német származású építész, **Lechner Ödön,** a premodernek pedig tanítványa, a zsidó születésű **Lajta Béla** volt stílusteremtő mestere. E gyökereket azonban a teljes asszimilációt diktáló huszadik századi modern nacionalista nemzetállamnak sem jobboldali, sem internacionális változatában nem illett hivatalosan érzékelni. Nem is beszélve a faji és osztályalapon kirekesztő kurzusok előítéleteken alapulóelutasításáról, amely a numerus clausustól egészen a hivatástól való eltiltásig terjedt. Ez az emigráció új hullámait, a zsidó helyett – az asszimiláns magyar zsidók és akár **Bartók Béla** példájával is jellemezhető magyar értelmiség – újabb diaszpórahullámát hozta.

A Budapesti Zsidó Múzeum *Diaszpóra (és) művészet* című 1997-es képzőművészeti tárlata a vizualitás szellemi funkciói felől kíván az elmúlt százötven év közép-európai folyamatai között tájékozódni. Egyszerű időrend helyett a tradíciót és az újítást, mint két nem mindig egymással szembeállítandó alkotó magatartást választja vezérfonalául. Ez a kettősség erősebb rendezőelv az időrendi csoportosításnál. Az utolsó százötven év magyar képzőművészete semmiképpen sem fűzhető biztonságosan egy egy irányba mutató kronologikus szálra, pontosabban ilyen szemléletű megközelítése csak hamis és durván leegyszerűsített torz mása lehet mindannak, ami itt ebben az időszakban például a festészet területén történt. A műtörténet pedig gyakran ítél pillanatnyi megfontolásból egy irányt, alkotói gondolkodást „zsákutcának". A két világháború okozta törés, a közötte húzódó rövid időszakban rendkívül gyorsan történt modernizáció a művészetek elfojtásához, és az 1945 utáni cenzúrához vezetett. Ezek felborították a művészeti irányok, áramlatok természetes alakulását, de a művészek életébe, sorsába is igen gyakran végzetesen szóltak bele. A holocaust után az a vizuális nyelvi kísérlet, amelyet a művészeti centrumokban, közös gondolkodású csoportokban az alkotók „standardizálni" próbáltak, többé nem ígéri a sikert. A képzőművészeti alkotás mint metanyelv, felkerül arra a **Gershom Scholem** által meghatározott listára, amelyen a Gólem, a (házi)állatok és a gépek sorakoznak. Az isteni minta szerint teremteni vágyó ember sokat tudó, de nyelv nélküli kreatúráinak sorába. **Lőw rabbi** teremtőereje és a képzőművészek kreativitása a teremtéshez képest csak gyenge kópia.

A Budapesti Zsidó Múzeum képzőművészeti gyűjteményének zaklatott sorsa is hű tükre a történelemnek. A rangos múlt századi és az igen kvalitásos klasszikus avantgárd alkotók spontán gyarapított képfolyamának hézagait pótlandó, gyakran kellett más múzeumok és magángyűjtemények valóban önzetlen segítségét is kémi. Annak ellenére, hogy mindenki mindent megtett, mégis az egyszerű kronológiánál fontosabb célnak ítéltük, ha az időbeliséget nagyjából megtartva, de inkább belső analógiák és összehasonlításul szánt ellentétek sora rendeli egymás szoros közelébe a kiállított műveket. Az első terem a vallásos tradícióhoz, a szakrális könyvekhez, a Törvénytábla betűjéhez kötődő képeket gyűjti egybe. **Kaufmann Izidor** híres Rabbi kapuját és **Rottmann Mozart** lírai zsánerképeit ajánlom a látogatók figyelmébe. És **Ámos Imre** valamint **Fehér László** nagy méretű, a hit erejét bemutató vásznait. **Spinozá**t idézve: a zsidónak a könyv a hazája. De már itt olyan kortárs alkotók művei is helyt kapnak, akik nem zsidó származásúak, de közösséget, sorspárhuzamot éreznek a könyv népének szenvedéseivel.

A második terem a vallásos tradíciótól a polgári művészet felé eltolódó hangsúlyokat vázolja fel. A zsidó származású alkotók eleinte lírai témát láttak a rítusban és magában a zsinagógában. Ugyanakkor, a rabbik és kántorok arcképei a polgári portréfestés új változataként jelentek meg. A tradíciók világiasodása a bibliai témáknak a reneszánszban tapasztalt élettel telítődéséhez hasonló átalakulás-

sal folytatódott. Ezek a hagyományosan szakrális töltéssel rendelkező kegytárgyművészet szekularizálásaként is felfoghatók. Ugyanakkor, elsősorban **Fényes Adolf** és **Hermann Lipót** bibliai-történelmi festészete és **Róna József** szobrai érzékeltetik azt a nemzeti programot, amelyet éppen a Budapesti Zsidó Múzeum helyén állott házban született **Herzl Tivadar** és a száz méterrel távolabbról származó harcostársa, **Max Nordau** a cionizmusban megfogalmazott. Emellé – ezzel szemben – kívántuk állítani azt az asszimiláns, talán kozmopolita álláspontot, amelyet leglátványosabban **Farkas István** ragyogó festészete jelez. És egyáltalán az új, polgári festők témáit: a csendéleteket, a tájképeket, az enteriőröket, az önarcképeket és portrékat. **Perlrott Csaba Vilmos, Perlmutter Izsák, Diener Dénes** vagy **Czóbel Béla, Cigány Dezső, Magyar-Mannheimer Gusztáv** és **Iványi Grünwald Béla** képeit ajánlom elsősorban figyelmükbe.

A zsidó tematikát képviselő embercsoportok és a portréfestés ideológiai alapja és a hitparanccsal való komplex viszonya némi magyarázatra szorul. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, a zsidó vallás nem az emberábrázolást tiltotta, hanem az isten „faragott képét", a bálványimádást. Amikor a monoteizmus kinyilvánítja az isteni személy egységét, azt állítja: hogy az egyetemes minőségek egylényegűek. Sokáig úgy tűnt, talán azért alkalmazza a személy fogalmát, mert ez az egyetlen fogalom, amelyet az abszolútumot elvesztő politeizmus is megragadhat. A modernizmusban megnőttek a személy, az individuum lehetőségei a világ formálásában. Úgy tűnik, hogy a művész-egyén – aki alkotásában a hithez hasonlóan mindig meg tudta idézni a szakralitást –, ma a kevesek közé tartozik, aki képes az emberi lényeget jelentő isteni lenyomat, a „Self" manifesztálására. Már az ókori monoteizmus is különbséget tett a személy és tulajdonságai között. Ez nem ellentétes azzal, hogy egy személyes istenség mindig valamely tulajdonságán keresztül ragadható meg. De ezek a tulajdonságok gyakran kizárják egymást és soha nem nyilvánulnak meg együtt. Ha a differenciálatlan teljesség, a közös lényeg megragadható, képpel ábrázolható, vagyis a tulajdonságok egybeesnek, akkor ott már valójában senki sincs. Mert a megkülönböztethetőség már nem létezik. Ezt az egyházak leegyszerűsítve és populárisan úgy foglalták össze, hogy Isten mindenütt jelen van. A zsinagógában valóban máig tiltják az emberábrázolást, éppen a személyes tulajdonságok politeista megjelenítését kizárandó. De a zsidó hit gyakorlásának jelentős része a család körében zajlik és az itt használt kegytárgyakon tradicionálisan megjelent az ember. Amikor a második terem több mint száz, zsidó származású festőktől származó vagy zsidó személyiségeket, rabbikat és tudósokat, írókat és művészeket megidéző illetve önarcképeket tartalmazó képfalát összeállítottuk, egyszerre gondoltunk az asszimiláció előfutárának, **Moses Mendelssohn**nak szekularizációt hirdető programjára és a holocaustra, mint az asszimiláció rettenetes kudarcára. Festői kvalitásban kiemelkedőek **Mednyánszky László, Scheiber Hugó, Gráber Margit, Bálint Endre** és mások képei, **Telcs Ede** vagy **Ligeti Miklós** szobrai. A portré a holocaust után különleges tartalmat kapott, amelyet így lehet megfogalmazni: az elpusztított milliók mágikus életben, illetve emlékezetben tartása a képpel vagy a képgenízával realizálódik.

A hirtelen és tragikus választóvonal: eleven élet és az értelmetlenül meggyilkolt, roncsolt testek, hullahegyek között emelkedik, az emlékezet képpé sűrűsödésében ellenállni látszik. A Rómában élő **Fischer Éva** festőművész ki is mondja művészetének lényegét: visszafesteni a halottakat, legalább a vászonra. A polgári szalonokat ikonosztázként beborító arc- és önarcképtabló az emancipáció és a holocaust együttes szimbóluma. Igen leegyszerűsítve talán mondható: az arc épsége vagy kubista tömbökre, expresszív gesztusokra szabdalása, a tekintet reagálása a kor nyújtotta életlehetőségekre. Egyáltalán: ahogyan a művészek látják saját helyüket a világban, egymagában is magyarázat a kiállítást átfogó diaszporista koncepcióra. A diaszpóra-lét sajátosan zárt önarckép-kompozíciókban, néha az arcot szinte szétvető feszültségben jelenik meg mind a magyar konstruktív, mind a lírai expresszív alkotók művein. Ugyanakkor a polgári világ még egységben tartja, míg a holocaust törése utáni kor szétszórja a művész önszemléletét. Ez az alapvető különbség talán az önarcképeken a legerőteljesebb.

Művészi programok és társadalmi konfliktusok képi ellentéteit és párhuzamait a további „kiállításfalak" is hordozzák. Kerestük az időn és téren át-, a kronológián és stílusokon túllépő, egymással és a világgal kommunikáló képek csoportjait. S közben úgy éreztük, koncepciónk az ezredvég magasművészetének „Auschwitz utáni" diaszporikus tartalma, valós tendenciaként jelenik meg. A századelő és a két háború közti művészet tehát még Párizsban, Berlinben, majd New Yorkban tett kísérletet arra,

hogy a lét alapproblémáit – a vallást is helyettesítve – egy új, közös vizuális nyelven tárgyalja meg. „Auschwitz után immár mindenki diaszpórában él" – írja a 80-as évek végén publikált kiáltványában **R. B. Kitaj**, az amerikai–bécsi–londoni identitású (egyik szülője révén magyar-zsidó származású) festő. A művészettörténészek még mindig szeretnének erős csoportokat látni, de valójában ma annyi hiteles művészettörténet lenne megírható, ahány hiteles művész alkot. Kelet-Európában „tiltott-tűrt" státus, a gyülekezési tilalom kijátszása talán olyan alkotókat is összeterelt, akik más-más vizuális nyelvekkel kísérleteztek. A művész ma valójában magára maradt. A fogyasztásra értékorientált, a **Paul Virilio** által éleslátón ipari-hadtáptársadalomnak nevezett szellemi elhomályosulás ezt a magányt tovább fokozza. Ma el kell gondolkodni a tradicionalista, a képzőművészeti innovációban az el-

idegenedést, a közösség felbomlását igen korán megsejtő **Max Nordau** kultúrpesszimizmusán, amikor érvénytelennek nyilvánítja a polgárság egész addigi sikereit. Egy írásában már a századvégen bevezeti az „Entartete Kunst" fogalmát, melynek Goebbelsék később merőben más értelmet adtak. Nem lehet véletlen, hogy a mind a modern képzőművészet egyik legnagyobb, korai diaszporikus figurája, **Marcel Duchamp** is az agglegénység mitológiájára építette főmart emlékmű-törvénytáblái együtt a jelen hártyavékony matériáját tépik föl a múlt vagy a kevéssé hívogató jövő felé. A művész kortársak bemutatott anyaga immár *nem csak* zsidó művészektől származik. Szellemi szétszóratást jelez, a művészlét diaszpóráját, egy szellem nélküli, egyre idegenebb közegben. Ezért az analógiák kommunikációban kapcsolódhatnak folyamatosan szöveggé **Ország Lili** enigmatikus falrészletei vagy **Jakovits József** kabbalista betűvitását szegezi szembe. **Szentjóby Tamás** betűtrónja diaszporista olvasatban azt közvetíti, hogy az egyén a lázadás, a tagadás dadaista hagyományait felidézve reagálhat a modern kor kiváltotta gyötrelmekre.

A rendezők kultúrantropológiai szándékai szokatlan megoldáshoz vezettek. Érzékeltetni kívántuk a Teremtő és a képére teremtett ember, ember és az általa teremtett kép viszonyát. A kiállítás az elidegenedés, az elmagányosodás különféle

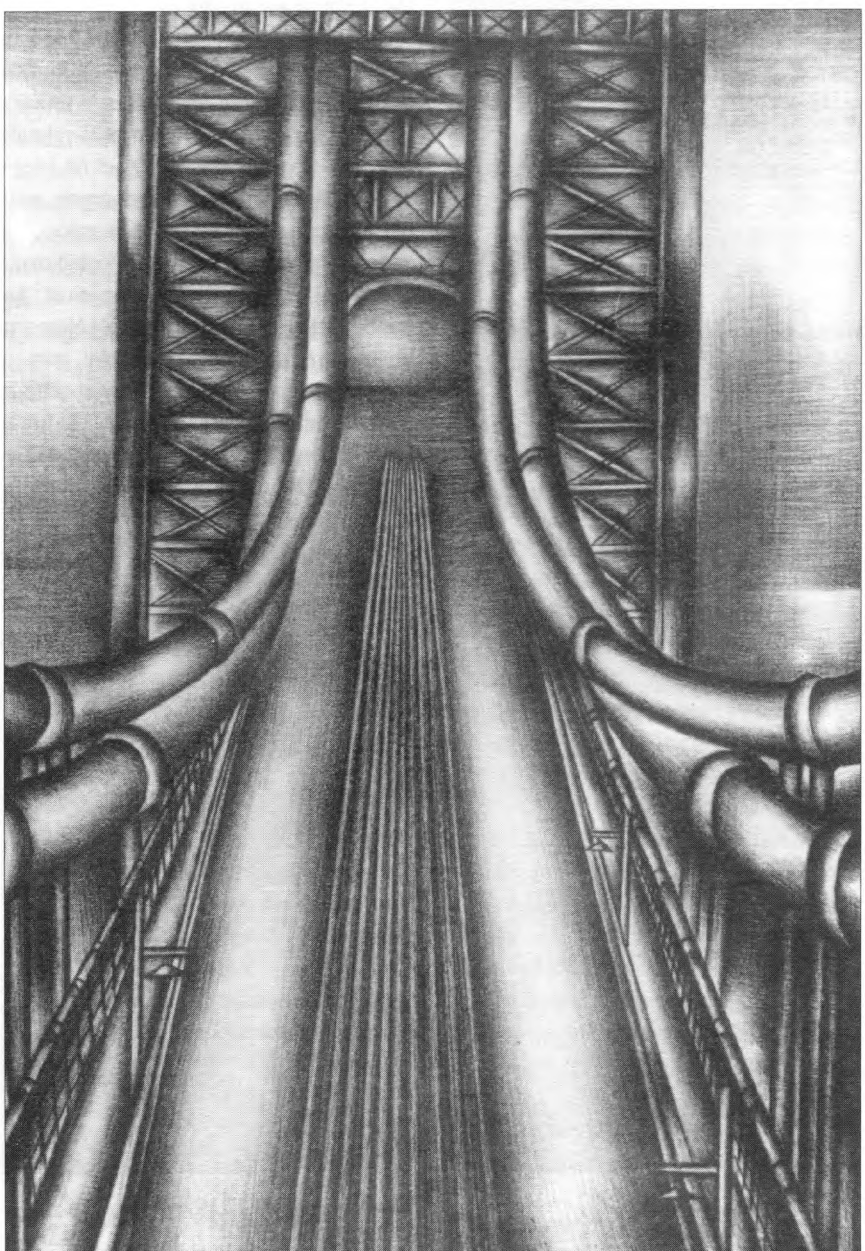
műveit, és például **Franz Kafka** írásainak összes főhőse is agglegény. A modern kor individualizációja teljes, a jövendő, az utódok léte is kérdéses. Amikor a munkaszolgálatban elpusztult **Ámos Imre** víziói mellé a ma alkotó **Swierkiewicz Róbert** mennyezetre függesztett halotti gyolcsba tekert gyermektorzóját állítjuk, egy olyan, nemcsak téren és időn, de életen és halálon átívelő, azokat egy dimenzióvá oldó párbeszédet láttunk meg, amely kulcsként szolgálhat a mai művészet problémáira is. Ugyanígy befelé fordulva is szól egymáshoz **Lengyel András** méterre mért könyv-emlékműve, **Vető János** a labilis maradandóság zászlófreskója és **Hajas Tibor** öncsonkító performance-fotói két évtizeddel korábbról. **Nyári István** mágikus „csodakamrái", köztük a „Tóraszputnyik", transzcendentális irányt jelölnek ki az ezredvégi kulturális, talán az ipari szemétnek, és **Herskó Judit** üvegre transzparensei. **Várady Róbert** idő- és feketelyuk képei, **Kéri Ádám** foszló téridő síkja vagy **Lévay Jenő** zsoltárosokból írásképpé összemosódó „létmintái" együtt, szinte egyetlen regény fejezeteként is olvashatók **Szirtes János** füsttelröntgensugárral rajzolt nyomataival vagy **Kepes György** földben fogant, onnan még megszületni sem tudó magzatával. De ugyanakkor egyben kakofon ordításal el is határolódnak egymás kifejezéskísérleteitől. **Halbauer Edé**nek a lét örök kínjait üvöltő, a kollektív tudattalan könyvéből előlépő portréin egyszerre vélem felismerni az embert, akár mint vajúdó animát, vagy az imasál mögött imádkozó animuszt. **Valkó László** Siratófala és kócból idegből képpé-figurává font Kaddisa: a zsidóság sorsát az emberiség, a lét általános drámájává szublimálja. **Erdély Miklós** konceptuális gondolkodás-művészete a személyesen megélt zsidó tragédiával az egyén kreatívképi olvasatait, és az abba belenyugodni nem akarás párbeszédét együtt kínálja minden nézőnek, aki részt szeretne venni a jelenség képzőművészeti-mitológiai folyamatában. A belsőbb, időben hozzánk közelibb termek lazább installációja a mai individualizáció és az ezzel egyszerre, védekezésként keletkező társvágy kifejezését közvetíti. Míg az első termek sűrű képszövete egyrészt a polgári szalonok hangulatát, a békeidők még „kerek", individuum és közösség teljességben mutatkozó világát idézi. Másrészt elfogadtuk azt az örömteli kihívást, úgy rendezni ezt a mintegy ötszáz alkotást bemutató tárlatot, hogy az minél teljesebben mutassa be a Budapesti Zsidó Múzeum mindeddig láthatatlan képzőművészeti értékeit. Ugyanakkor reméljük, hogy a kiállítás kapcsán összehívott szakmai konferencia segíteni fog a század egyetemes és magyar képzőművészetének még nyitott kérdéseit megválaszolni.

A kiállításon látható művek alkotói: ABONYI Ernő ● ÁMOS Imre ● ANNA Margit ● ANTALFFY Mária ● AUGUSZTIN Mária ● BÁLINT Endre ● BALLA Margit ● BÁN Béla ● BARABÁS Márton ● BARABÁS Miklós ● BARDÓCZ Dezső ● BARTA Ernő ● BARTA Éva (Vörös Józsefné) ● BARTA Mária ● BARTA István ● BARTA Lajos ● BASCH Andor ● BASCH Árpád ● BASCH Edit ● BÁTAI Sándor ● BECK András ● BECK Ö. Fülöp ● BEÖTHY Balázs ● BERÉNY Róbert ● BESZÉDES János László ● B. T. (BIERNER Tibor?) ● BIHARI Sándor ● BÍRÓ Mihály ● BOKROS-BIRMANN Dezső ● BOLMÁNYI Ferenc ● BORSOS József ● BÖRÖCZ András ● BRUCK Miksa ● (BUDAI) FISCHER Edvin ● CHESSLAY György ● CSABAI ÉKES Lajos ● CSEREPES István ● CZIGÁNY Dezső ● CZÓBEL Béla ● DEBAUER ● DÉVÉNYI Mónika ● DEBRECZENI Tivadar ● DIENER DÉNES Rudolf ● DONÁTH Péter ● ENGEL TEVAN István ● ERDEI Viktor ● ERDÉLY Miklós ● ERDŐS Lajos ● F. S. monogram ● FARAGÓ Géza ● FARKAS István ● FARKASHÁZY Miklós ● FEHÉR László ● FEKETE Tamás ● FÉMES-BECK Vilmos ● FÉNYES Adolf ● FENYŐ A. Endre ● FERENCZY Károly ● FRANK ABRAMS, Maria ● FRANK Magda ● FRANK Frigyes ● FRIEDMAN A. ● GÁBOR Mariann (Rónainé) ● GÁBOR Móric ● GÁDOR Emil ● GÁDOR István ● GÁL András ● GALAMBOS Tamás ● GÁRDOS Aladár ● GARTNER Nándor ● GÁSPÁR Annie ● GEDŐ Ilka ● GEDŐ Lipót ● GERA Éva ● GERGELY Nóra ● GLATZ Oszkár ● GRÁBER Margit ● GROSS-BETTELHEIM Jolán ● GROSS Béla ● GRUBER Béla ● GRÜNBAUM Ernő ● GYŐRI István ● HAJAS Tibor ● HÁY Ágnes ● HALÁSZ András ● HALBAUER Ede ● HARASZTY István ● HATVANY Ferenc ● HEGYI György ● HELÉNYI Tibor ● HELLER Andor ● HELLER Ödön ● HERMANN Lipót ● HERSKÓ Judit ● HERVÉ, Lucien (Elkán László) ● HEVERDLE Ferenc ● HÉVIZI Piroska ● HOCHREIN József ● HOLLÓ László ● HOROVITZ Lipót ● INGOMAR, Franz ● IPOLY Sándor ● IVÁNYI Katalin ● IVÁNYI-GRÜNWALD Béla ● IZSÁK József ● JAKOVITS József ● JÁNDI Dávid ● JECKEL Ferenc ● KÁDÁR Béla ● KÁDÁR György ● KALLÓS Ede ● KALMÁR István ● KARVALY Mór ● KATONA Nándor ● KAUFMANN, Izidor ● KELEMEN Károly ● KEMÉNY György ● KEPES György ● KÉRY Ádám ● KICSINY Balázs ● KOLTAI János ● KOVÁCS Margit ● KŐNIG Frigyes ● KÖVES Izsó ● KUNFFY Lajos ● LAJTA Gábor ● LAKOS Alfréd ● LÁSZLÓ Fülöp Elek ● LEHNHARDT Sámuel ● LENGYEL András ● LESZNAI Anna ● LÉVAY Jenő ● LIGETI Miklós ● LÓRÁNT Zsuzsa ● LUKÁCS Ágnes ● MÁCSAI István ● MAGÉN István ● MAGYAR-MANNHEIMER Gusztáv ● MAJOR János ● MÁRKUS Imre ● MARÓTI Géza ● MARTYN Ferenc ● MATZON Ákos ● MAUER Dóra ● MEDNYÁNSZKY László ● MÉSZÁROS Mihály ● MIHÁLY Rezső Rudolf ● MOHOLY-NAGY László ● NEMES Endre ● NYÁRI István ● NYERGESI János ● OLÁH Mara ● ORBÁN Dezső ● OROSZ István ● ORSZÁG Lili ● ÖRKÉNYI-STRASSER István ● PANN, Abel ● PAUER Gyula ● PÁTZAY Pál ● PÉRI László ● PERLMUTTER Izsák ● PERLROTT-CSABA Vilmos ● PÉTER Vladimír ● PÓLYA Tibor ● PÓR Bertalan ● BEN PORAT, Josef ● PORSCHT Frigyes ● REISZMANN Károly Maximilian ● RÉTH Alfréd ● RÉVÉSZ László László ● RIPPL-RÓNAI József ● ROMÁN György ● RÓNA József ● RÓTH Miksa ● ROTTMANN Mozart ● ROZSDA Endre ● SAPIR, Avri ● SCHAÁR Erzsébet ● SCHEIBER Hugó ● SCHNITZLER János ● SCHÖFFER, Nicolas ● SCHÖNBERGER Armand ● SCHUBERT Ernő ● SINKÓ István ● SHADOVA ● SPANGHER Ferenc ● STADLER Antal ● ST. AUBY Tamás ● SVÁBY Lajos ● SWIERKIEWICZ Róbert ● SZÁNTÓ Piroska ● SZÉCSI Magda ● SZÉKELY, Pierre ● SZENTIVÁNYI Lajos ● SZENES Fülöp ● SZENES Zsuzsa ● SZIN György ● SZIRTES János ● SZOTYORI László ● SZŐNYEI György ● TELCS Ede ● THURY Levente ● TIHANYI Lajos ● TIKÁSZ István ● TOOTH Gábor Andor ● TÓTH Imre ● TRŐSTER Vera ● TURÁN-HACKER Mária ● TÚRÓ Zoltán ● VADÁSZ Endre ● VAJA László ● VAJDA Júlia ● VAJDA Lajos ● VALKÓ László ● WÄCHTER Ákos ● WÄCHTER Dénes ● VÁRADY Róbert ● VERESS Sándor László ● VÉRTES Marcell ● VETŐ János ● VILT Tibor ● VOGL Filemon ● VÖRÖS Géza ● WELMANN Róbert ● ZÁDOR István ● ZIFFER Sándor ● ZILZER Antal ● ZILZER Gyula ● ZRINYIFALVY Gábor

THURY LEVENTE

A magyar-zsidó szimbiózis vizuális nyomai

Miért érdekes ez, mi használható a mai magyar kultúrában a zsidó hagyományból?

Két évszázaddal a zsidó és az európai felvilágosodás után, ötven évvel a soá után, a kultúrvilág új szemléletmódjának kialakulása előtt, amikor át- és felértékelődik minden speciális kultúrához való tartozás (ismered a görög vendéglőt a Klauzál térnél?), amikor nem tűnik emberellenesnek, csak a fundamentalizmus és a közömbösség, ebben a korban el kellene már számolni a zsidó kultúra szerepével a magyar történelemben, a magyar zsidó kultúra specialitásaival, a magyar zsidó kultúra létével vagy nemlétével. Mondjuk, az épp elmúlt millecentenárium alkalmából. Vagy csak mert aktuálisnak érezzük.

Magyar-zsidó témában rendezzünk vallási kegytárgykiállítást? Ezekre a főleg ezüsttárgyakra hogyan hatott a nagyszerű magyar ötvösség és viszont? Majd, időszakonkint, mesterenkint, motívumonkint. De ne ez legyen az első.

Ha képzőművészeti kiállítást akarunk, akkor vegyük alapul a zsidó motívumokat? És a magyar motívumokat? **Scheiber Sándor** egy életművet fordított erre. **Don Péter** és **Takács Ferenc** szervezésében a Szimbiózis Egyesület *Zsidó motívumok a magyar képzőművészetben* kiállításra készül. Megtiszteltek, meghívtak megbeszéléseikre, **Szegő Györggyel** együtt. Elégedetlenek voltunk, hogy mi lesz bármivel, ami – a 20. században előfordult – nem figuratív. Azért azok az előregyártott internacionalista nonfiguratív betongyerekek, ha elveikben alig, de személyiségükben hordozhattak hagyományt vagy szellemiséget mást is. Különben is, a hatágú sárga csillag, pajesz, kaftán és sok minden – mondta **Raj Tamás** rabbi –, hozott anyagok.

Próbáljunk valamit kezdeni a zsidó vallásos iratok, történelem, legendárium egész európai kultúrát átható történeteivel mint képzőművészeti témákkal? **S. Nagy Katalint** ez az elv vezette, melyről nagyon jó könyvet is írt *(Föld-hajó)*. Ez is remek, örök, történeti, kultúrtörténeti és szociológiai téma. De talán ma kell valami más, fontosabb.

Egyáltalán, mi a magyar-zsidó vizuális kultúra és hatása? Nézzünk meg egy kiállítást, hátha mutat valamit. Legyen példa

Gross-Bettelheim Jolán: Hídkábelek III. (Brooklyn bridge) (Az Első Magyar Látványtár Alapítvány)

Perlmutter Izsák: Szalonban ülő hölgy

mondjuk a *Szombat* és a *Yahalom Szabadegyetem* magyar-zsidó irodalmi konferenciája. Remekül meghatározott témákról remek, pontos adatokra és ezekből levont szellemes következtetésekre épült előadás-sorozat, kitűnő résztvevőkkel. Érdekes, a magyar kultúréletbe csak a csattanója, két indulatos ember kakaskodása jutott el közvetlenül, de közvetve ki tudja, hogy még mi más. Na, ez a fontos, hogy közvetve mi jut a szemlélet- és viselkedésmódunkba.

Irodalomról beszélni szép és lehet, és megfogható a gondolatok anyaga, szövése. De a látvány az átkozott. Csak sejtésekkel lehet megközelíteni. Értelmeket csak óvatosan lehet hozzákapcsolni, mindig fenntartva a tévedés lehetőségét. Egy korcsolyapálya. Akkor meg minek rámerészkedni? Csak. Mert a lét része, a lélek része. Egy olyan kérdésre válaszoló kiállítást kellene rendezni, amilyen kérdést rendesen fel sem tudunk tenni.

Ne csináljatok ilyen zsidós kiállítást, mondták mások, ez megint egy undorító, kirekesztő bűnszövetkezet lesz, egy maffia. (Eszembe jut **Gershom Scholem** kabbalista tudós, aki azt írta, hogy a diaszpórában a zsidók próbálták szépíteni magukat a befogadó nemzet szemében, elhallgatták például az újkor eleji városi zsidó rablóbandákat. Twist Olivér. Voltak skót, ír bandák is persze.) Ez is tanulság, hogy nem érdemes és nem jó letagadni semmit. Majd látják a kedves nézők a zsidó származású **Rákosi Mátyás** portréját, amit a zsidó származású **Beck András** készített. Akkor, amikor ők nem zsidók, hanem épp internacionalisták voltak. Ja, hogy miért pont ők?

Kit érdekel, nincs fontosabb dolog most a világon? – mondták mások. – Balkán, háború, társadalombiztosítás, társadalmi igazságtalanság, kátyú a pesti utcán.

Megint mások azt mondták, hogy mostanában sokan éltek vissza azzal, hogy zsidó származásúak, s ha valaki ellentmondott nekik, rögtön leantiszemitázták. A legjobb nem is ejteni ki ezt a szót: zsidó. **Witold Gombrowicz** történetében a lengyel arisztokrácia nem utálta a zsidókat, csak nem volt képes tudomást venni róluk. Nem volt rítusuk az érintkezéshez. Ez is szempont. Én is nehezen mondom ki a szót, pedig jó lenne, ha úgy mondhatnám, mint a matyó, kun, sváb szavakat. Zsidó, zsidó, zsidó.

Á, régen érdekelt az ilyesmi, balga ifjúság, de már tudom, hogy a pénz a fontos – hallottam mástól.

Hallottam azt is, hogy a gőzfürdőben egymás nemi szervét lesik az üzletember férfiak, titkos-biztos jelét keresve annak, hogy ki zsidó. Mások jelvényeket raknak magukra, hogy se más, se ők el ne felejtsék, hová is tartoznak. A jelvények mutatják vagy leplezik, ki honnan való.

Nem érdemes ilyesmivel foglalkozni. Tudod, ki a legnagyobb sztár most Japánban? Egy karmester, aki tökéletesen utánozza Bernsteint – így megint más.

Á, ilyen, hogy zsidó, magyar stb. a multinacionális üzlet és Internet korában anakronizmus – szólt valaki.

Neeem. Eközben a Memorial Synagoge-ban, Washingtonban a hanukai vásárban ír a rendőr, angol ősöktől jött a szomszéd, a harmadik istentagadó zsidó, a jegyszedő meg, hm, afroamerikai. A büfé kóser, a zene zsidó. A hatvanas évekig élt Amerikában az olvasztótégelyhit, ma már csak *integration* és a *multicultural* az elfogadható.

És amikor a sok elutasító vélemény után Szegő Györggyel megkértünk művészeket, hogy adjanak anyagot a kiállításunkhoz, két zsidó származású kivételével mindenki adott. Mindenki. **Haraszti István** szobrász azt mondta, hogy ez tiltakozás, és a múlt lezárása.

Csalódtunk mindig és elegünk lett a 19–20. századi világmegváltókból? Majd megváltjuk mi magunkat? A társadalmi mozgásokban, a reklámokban, amik a szívünkhöz szólnak (?) kezdtük felismerni az ősmítoszokat? Együttélési, egymás-

elviselési módszereket keresünk, és nézzük a régieket, hogy mi használható? És mit kell újragondolni? Olvassuk, hogy mit írnak a vallásos bölcsek, az emancipált zsidók és a cionisták? A más nemzetek patriótái, az angol, az ír, a baszk, a román, a magyar, a lengyel stb. bölcsek. Mit írnak etnográfusok és kultúrantropológusok. Mit kell megtartani, és hogyan kell egymásnak kínálni megismerésre, adaptálásra.

*

Sok okos elődömtől eltérően próbálom meghatározni, mi is a zsidó, pontosabban a diaszpóraszellem. Pláne, hogy ez a sajátos szellem hogyan látható a „képen".

Klein Rudolf, a jeruzsálemi egyetem és a tel-avivi egyetem építészettörténet-professzora mesélte, hogy egy nyári estén norvég kollégájával sétáltak valami ismeretlen, mediterrán városban, ahol játékból találgatták, vajon melyik háznak volt köze a zsidókhoz? Ahogy másnap ellenőrizték, 80 százalékban jók voltak a tippjeik. És honnan tudtátok? Sehonnan. Ránéztünk. Talán zsúfoltabbak voltak. Balagan – mondta Klein Rudolf.

Másképpen: barátom lánya sokat volt felnőttekkel, akik ugyan zsidókról komolyan sose beszéltek, de viccelődtek eleget. A kislány egyszer tévét nézett, ez egy régi zsidó mese, mondtam neki. Erre ő azt mondta: Pszt, te tudod, hogy a papa zsidó? Mi volt abban, amit mondtunk, amikor akármiről beszéltünk? Hogyan fejeződik ki a zsidók (a kisebbségek) léte? Amit egy kislány megérez, és amit én nem tudok megmagyarázni.

Soha nem fogom megérteni, csak elfogadni, hogy a réten van egy tussal húzott vonal, amitől kezdve egyszer csak hutuul beszélnek és hutuul élik az életet emberek, míg a másik oldalon tuszi ruhában tusziul beszélve, más módszerekkel oldják meg (vagy nem) az élet dolgait.

A zsidó vallás tanulásra irányuló harcmodor – mondta **Bíró Dániel** mesterem. Vállalt, kényszerített elkülönbözőség, érzékenység a bizonytalan létben, lelkiismeret-furdalás, önvizsgálat, külső-belső vita, messiásvárás, minden megváltásra fogékonyság, innováció és konzervativizmus, hála, hogy eltűrnek.

Ezt úgy tudtuk képre lefordítani, hogy a hagyomány új módszerrel, képpel való hitelesítése (megvallása). Tisztelet a felebarátnak isteni parancs, írta **Vilem Flusser:** arckép és önarckép, viszony a tükörrel; az írás tisztelete: az írás képe; a próféták tisztelete: a nagy látomások; az ősök tisztelete: a történelem; a másság elfogadása: a személyiség tisztelete. Nem szabad írást eldobni, mert Isten titkos neve benne lehet. A prágai Altheuschul folyosóján a két könyvtemető nekünk a képtemető.

Mint köztudott, Isten nem jelenik meg a zsidó Bibliában, sem más iratokban. Az egyetlen „álruhás" megjelenés, a csipkebokor Mózes működésének alapvető fontosságát, a szerződés fontosságát hangsúlyozza. Egyes kommentárok szerint a rejtettség oka, hogy egyértelmű maradjon Isten egyedülisége és végtelensége. A legújabb időkig szól a vita egyes vallásos zsidó körökben (Izraelben csak a hatvanas években lett televízió – tekintettel az ősi képtilalomra). Tilos a kép, de közben mégis van. **Ron B. Kitaj,** kelet-európai származású, Angliában élő, amerikai zsidó figurális festő (akinek diaszpórakiáltványából sokat tanultunk) 1996-ban a Velencei Képzőművészeti Biennálén nagydíjat kapott.

Nézhetjük a zsidó törzsi jelvényeken a megszállók kultúrájának, művészetének hatását, a diaszpórától kezdve pedig a bizánciás, az arabos, Prágában, Németországban az európai gótikus hatásokat. Tessék csak megnézni a Budapesti Zsidó Múzeum kapuja mellett lévő zsidó sírkő gót betűs modorú héber feliratát.

A zsidók között élő **Rembrandtnál,** akit **Simon Halevi** szerint erősen foglalkoztatott a kabbala, vajon nem érezhetjük barátai és megrendelői életszemléletének, életmódjának hatását? Azok a barna, sötét színek, a kabbala isteni megnyilvánulásai, a szefirot szimbólumai, és egyáltalán, az a koncentrált fény, ami az egyistenhit alapvető fontosságának képi kifejezése lehet, finoman szólva árulkodó.

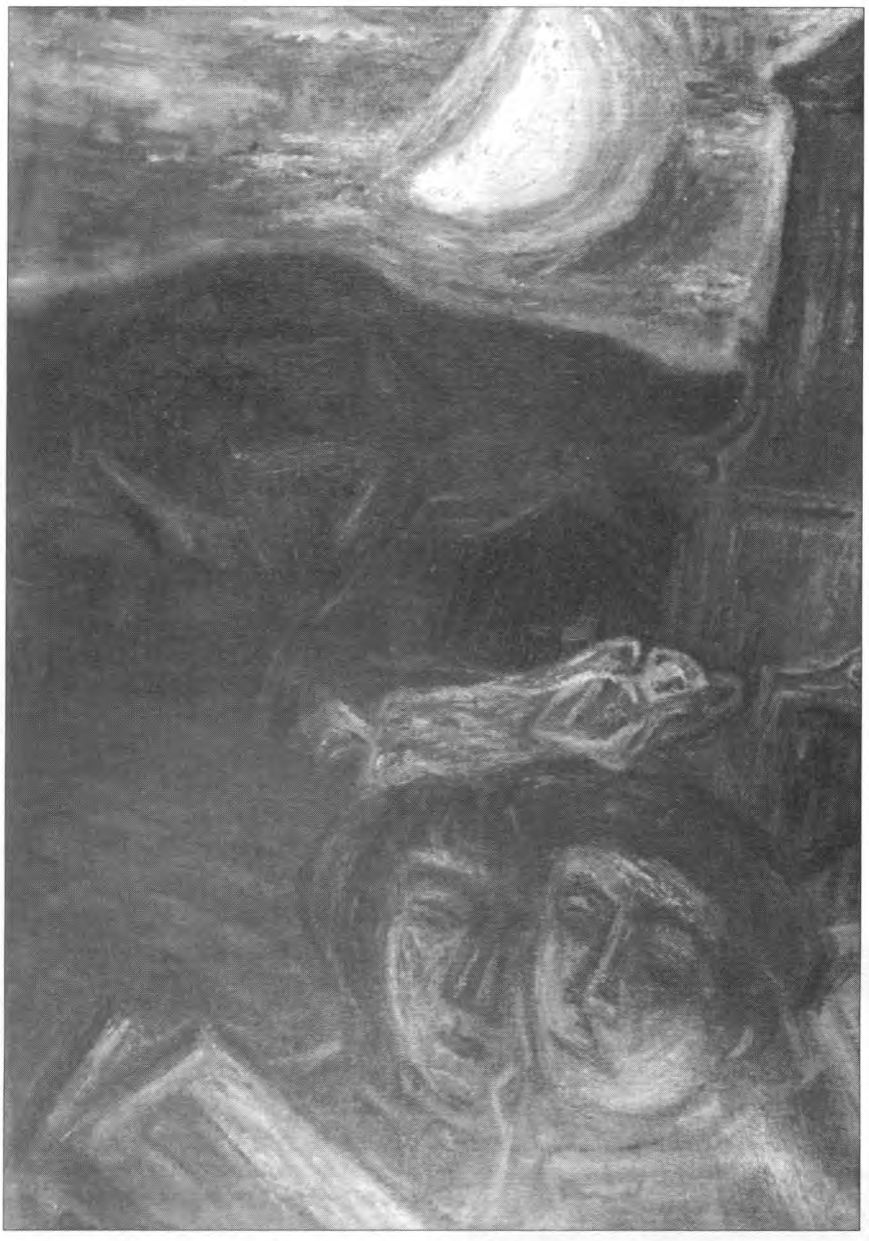
Miféle oda-vissza hatásokat hozott ez az utolsó kétszáz év! Már nemcsak formai és tematikus összefonódásokat regisztrálhatunk, hanem igazi keresztbekasul átéléseket.

Itt vannak **Perlmutter Izsák** osztrák–magyar szoba- és kertképei, idilli jelenetek a teljesen asszimilálódott festő üdezaklatott színfoltjaival. Vele átellenben az elfogadó, tisztességes magyar dzsentri **Rippl-Rónai József** bársonyos Náci bácsija az operában teszi teljessé a jelenséget. A zsidó **Fényes Adolf** szegény magyar parasztcsaládjának ebédje gróf **Mednyánszky László** első világháborús, pajeszos zsidó-magyar katonájával szemben hasonló sorspár.

Fehér László festő felvette a zsidó vallást. Képeket gyűjt, melyek hatással vannak rá. **Cserepes István** magyar festő képét is megvette, aki 1944-ben kirohant műtermében megvédeni zsidó szomszédait a nyilasoktól. Cserepest is a Dunába lőtték. Látszik e történet tíz évvel korábban Párizsban festett képén? Ha ránézek a képre, eszembe jut a törté-

Anna Margit: A hóhér és áldozatai, 1981 (BZSM)

Ámos Imre: Táj arcképpel, félholddal

net, és a történelemről mindig eszembe fog jutni ez a párizsi utcakép. A művész és a kép között van egy korántsem logikával, csupán érzéssel felfogható okozati kapcsolat. A mű és az utókor között azzal, hogy Fehér László tekintélyes festő megvette, elmondta a történetet, mi elkértük és kiállítjuk a képet, az utókor szemében létrejön egy másik meghatározhatatlan kapcsolat. Ez a kép már az együttműködés rítusának eleme.

1995-ben Prágában, egy konferencián zsidó történészek és kultúrszervezők evidenciaként kezelték azt, hogy az a zsidó, aki annak vallja magát. **Jakovits József,** aki nem volt zsidó, de zsidónak vallotta magát, azt mondta a 60-as években barátainak, hogy ő nem az apja fia, hanem anyja ügyvédjének a fia, aki segített a szüleinek elválni. És látjuk ikonkollázsát, amin Mária kezében a pólyás maga a művész.

A rémítő jövő előérzete, majd maguk az események s utána egy torz világ az egész második világháború utáni magyar képzőművészet felvonultatását tenné szükségessé. A káosz, majd a két ellentétes oldalra szakadás zsidó és nem zsidó számára, mindenki számára igazi diaszpóralétet biztosított. Érthető volt a zsarnokok politikai propagandáját szolgálni, igazi kisebbségi lét, hit a szebb jövőben – és ne felejtsük el, mennyire kellett félniük még egymástól is. Félelem: a mózesi parancs életveszély esetén az ölés és a paráználkodás kivételével minden szabály alól mentesít. Érthető volt a politikával szembehelyezkedni, mert a 20. század közepétől az egész európai kultúra számára nem a test, hanem a személyiség vált a lét hordozójává. A zsarnoki időkben bizony a személyiség veszélyeztetettsége megint felmentést jelentett minden előírás alól.

A '70–80-as évekre tehető, hogy Magyarországon a képzőművészetben is a személyiség, az identitás került az alkotás centrumába. A múzeum utolsó termeit ennek érzékeltetésére szántuk, küzdve azzal a nehézséggel, hogy mindenfajta kifejezésmódot megmutassunk, bár a helyhiány miatt nem tudunk mindent kiállítani, ami a magyar múzeumokban, magángyűjteményekben és műtermekben van.

*

Visszatérve végül arra, amit a kislány érzett, s amit a zsidók, magyarok, cigányok, idegenek, értelmiségiek éreznek egy kicsit kirekesztve, kicsit megtűrve: ez az állandó készültség valami ostromállapothoz hasonló. Aki nem ebben él, az könnyen elítélheti vagy könnyen meghatódhat tőle. A készültség felfokozottá tesz, érzékennyé az új iránt vagy az ókonzervatív iránt, vagy „túlzottan átlagossá", ami szintén feltűnő.

Foucoult-ra gondolhatunk, a modern társadalom integráló képességére és ezzel szemben a „modern" ideológiák integrációra való képtelenségére. A túlnépesedett 21. századot az integráció alapeszméjével tudom csak elképzelni, ami a sokféle személyiség, a rengeteg faj és kultúra egymást eltűrésén, elfogadásán alapul. Az ostromállapot-diaszpórák talán képesek elfogadni, hogy mi emberek hasonló vagyunk, de külön-külön recept szerint készültünk, és a hamburgeren kívül más ételekkel is jól lehet lakni. Sőt. És ez egyszerre kín és öröm.

A zsidóság tapasztalata, a diaszpóralét, a magyar zsidóságé pedig, a kivétel erősítette, élhető diaszpóralét, iskolája és példája lehet minden más honi diaszpórának.

Ha nem tudunk okosan „szimbiotizálni" s a magyar társadalom és kultúra nem tud integrálni, különbözőségeinket eltűrni, akkor a 21. század másik lehetősége valósul meg. Ennek a lehetőségnek is érzem korántsem szelíd fuvallatát. Mi, mindenesetre, csináltunk egy kiállítást.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Szétszóratottak összegyűjtése

1996 januárjában folyóiratunk, a *Szombat* társszervezője volt *A magyar-zsidó irodalom létformái* című konferenciának. Az esemény záróestjén, talán a sikeresnek mondható két nap hangulatától is befolyásolva, egy gólemkészítő keramikus, egy művészettörténész és egy múzeumigazgató megosztotta rég dédelgetett tervét e sorok írójával: vajha a Zsidó Múzeum otthont adhatna egy, az irodalmi szimpózium elveivel és céljaival rokon kiállításnak és tudományos ülésszaknak.

Egy esztendő telt el (melynek során egy hasonelvű zenei konferencia is lezajlott), s a múzem falain több száz kép, termeiben szobrok és különféle installációk; olyan tárlat gazdája a patinás, ám ilyen szellemi csemegét legalábbis évtizedek óta nem produkáló intézmény, mely sokrétűségében, ellentmondásaival, feszültségeivel és dinamizmusával méltó a nagylélegzetű *Diaszpóra(és)művészet* címre.

E képek és szobrok önmagukban nem ugyanarról szólnak, mint együtt. E művek nagy részéről, külön-külön aligha lenne értelme úgy beszélni, mint a zsidó származás, háttér, vallás, szellemiség vagy sajátos létélmény által meghatározott alkotásokról, ám egymás közelségében interaktív viszonyba lépnek, mozaikkockává alakulnak, s afféle kirakósjátékra invitálnak bennünket.

Dokumentatív jelentősége van az összegyűjtött anyagnak. Sorslenyomat, hiányemblémával. Ami nincs rajtuk jelen, az is rólunk szól, ha nem az szól rólunk leginkább.

Az arcképek pergamensárga vagy viaszfehér ábrázatú, átszellemült rabbik portréi a múlt századból, mögöttük a tanház félhomálya és gyertyaszaga; jómódú polgárok fénylő és büszke tekintete a boldog békeidőkből, vonásaikról sugárzik a megérkezettség; vannak itt rémült vagy zavarodott tekintetű üldözöttek s rokon vonású túlélők, hitetlenül, megszikkadva, s végül tétova kortárs ábrázatok, immár csak kódolt, öntudatlan üzenetekkel ráncaik mélyén.

Modell és alkotó sorsa egy: a fontolva haladás (vagy éppen megfontolatlan önfeladás) jelszavával fejest ugrottak a korszellembe (magyarságba, nemzetköziségbe), s a felszíni horzsolástól a koponyaalapi törésig terjedő sérülést szenvedtek.

Mindeközben utóbbiak festettek tájképet és csendéletet, aktot majd nonfiguratívat, lettek avantgárdok, majd posztmodernek, éppúgy mint nem zsidó kor- és kartársaik. A művésznek persze nemcsak szabad, kell is az újat hajszolnia, elrugaszkodni a hagyománytól, a közösség béklyóitól, hogy inspiratív nyugtalanságában és hontalanságában legyen mód valami nagyon is létező elérhetetlen után vágyakoznia, legfeljebb jön majd valaki, aki bebizonyítja, elrugaszkodásában is tipikus, innovativitá-

Swierkiewicz Róbert: Ady-maszk

sában is tradicionális; ezerféleségében azonos immár a többi elrugaszkodóval.

Der *stinkt* noch auf, parafrazálhatjuk Radnótit, akit egy másik zsidó keresztelt meg, s aki egy hiábavalóan zsidótlanított élet után zsidó halált halt.

A kiállításon szereplő darabok alkotói közül sok tucatnyian váltak pusztulásukban szintúgy jelképpé, egy olyan közösség emblémájává, melytől talán egy életen át eredménytelenül menekültek. Utólag, persze, minden másként volt. S mert annak, mi történt, „más távlatot ád a halál már".

A művek amúgy is védtelenek. Kiszolgáltatottak az értelmezésnek, mert az utolsó simítás után önálló sorsra ítéltetnek. Ám ha szövegek interpretálása során a hermeneutika játékszabályai szerint igénybe vehető minden „pályán kívüli" faktum is, a vizualitás sem lehet kivétel, az élettények itt is beszüremlenek az egyes darabok értelmezésébe.

Sarkos elméleti alapállást igényel az egyes darabok „identifikálása", a „van-e benne zsidó komponens?", a „mitől zsidó?" kérdést felvető közelítés. Egy dinamikus kompozíciót saját, belső törvényszerűségei formálnak zárt rendszerré. Izgalmassá épp ott válik a kérdés, ahol se motívum, se közvetett utalás nem szolgál könnyű prédával az azonosításhoz.

Viták lesznek, miként az ötlettől a megvalósulásig a kiállítás szervezését is végigkísérték akár koncepcionális nézetkülönbségek. Jómagam azt az álláspontot extrapoláltam, melyet Ezra Grosz, a héber–magyar szótár szerkesztője, az egykori debreceni zsidó gimnázium héber–latin–német szakos tanára, majd a Bar-Ilan Egyetem professzora vallott, s amelyet egy tanítványától hallottam a zsidó irodalom fogalomkörébe tartozó művek definíciójaként: zsidó író zsidó tárgyú műve, zsidó szerző nem zsidó vonatkozású írása, nem zsidó alkotó zsidó témájú munkája sorolható ide. A szervezők egyike, a gólemkészítő keramikus egy szemponttal vélte kibővítendőnek e gondolati sort: a nem zsidó művész nem zsidó tárgyú szellemi produktumával, mely tipikusan zsidó tapasztalatot, például a *diaszpóra* élményét fejezi ki sajátos eszközeivel.

Meglehet, az összefüggést a kiállítás darabjai között az a nyomatékos értelmezői közelítés is keletkezteti, mely e posztasszimilációs korban vissza akar markolni valamit Izrael szétszóratottjaiból. Ám ahogy a közelmúltban irodalmi konferenciánk bevezetőjében írtuk, egy zsidó család könyvespolcán kétségbevonhatatlan közösséget alkot a Tanach, I. B. Singer, a Chagall-album, Vermes Géza: A zsidó Jézus-a, Radnóti Miklós, Nádas Péter, a jiddis viccgyűjtemény, egy zsidó szakácskönyv, az izraeli bédekker s a nem zsidó Tadeusz Borowski Auschwitz-novellái, úgy e kiállítás tágra nyílt szemléletének létjogosultsága sem kérdőjelezhető meg.

Mert a maga módján e kiállítás, e kiállítás is: *kibuc galujot*. A szétszóratottak összegyűjtése. Irodalom, zene s most képzőművészet. Az ájultságból, tetszhalálból feléledő magyar-zsidóság remélt önmagára eszmélése. Tájkép, csata után. Visszatekintés, sorok rendezése. Számbavétel. Halk előjel: az előjel előjele. Egyelőre csak a kulturális azonosulás vallása és vállalása. Az első, de talán nem is olyan bizonytalan lépések. A szkepszis talonba tételének ideje.

Jó érzés, hogy szerény eszközeivel a *Szombat* is részese e folyamatnak, és jelen lehetett az egyik fontos mérföldkövet jelző állomásnál: a *Diaszpóra(és)művészet* című kiállítás létrejötténél.

Jakovits József: Mózes

Deirdre Levinson

1985. április 19-e

Még jóformán alig léptünk be a varsói gettó negyvenkettedik évfordulóján a parkba, amikor a fiam szeme máris egy arra cikázó biciklista újonnan felspécizett bringájára tévedt és nyomban rákezdte a következő születésnapja örökzöld témáját, miszerint amennyiben halvány gőzünk se lenne arról, mit szeretne – hadarva beszélt, mivel mindnyájan teli torokból tiltakoztunk, hogy hisz addig még tíz egész hónap van hátra – ő most segít nekünk egy kicsit, az a valami bé betűvel kezdődik. Volt idő, amikor el sem tudtam képzelni, hogy ilyen komoly alkalommal bármelyik gyerekem ennyire könnyelműen viselkedhet. Ez azonban akkoriban volt, amikor még meg sem születtek. Akkor tájban a régi kényszerképzeteim még porrá zúzott népünk élő emlékművévé avatták a gyermekeket. Így hát, mialatt egy darabig ott álldogáltunk az utak virágágyai mellett, mindössze annyit mondtam, hogy ha már egyáltalán születésnapokról beszélhetünk, akkor az kizárólag a lányom születésnapja lehet.

A lányom nemsokára tizenöt éves lesz. Nem mintha olyan sietős lenne, de még mindig nem határozta el, mit szeretne erre a születésnapjára. Azt mondta, nem izgatja magát miatta. Én a tizenötödik születésnapomra a mamámtól új iskolai alsóneműt kaptam – tengerészkék flanellból, elasztikus bugyogóval –, apámtól pedig héber imakönyvet és öt shillinget.

– És nagyon jó fogásnak tartottam – siettem hozzátenni.

– Istennek hála – vágta rá a fruska –, az idők alaposan megváltoztak ama ősközület-napok óta. Nehogy elmondd nekünk, mit vettél azon az öt shillingen, mert tudjuk! Nagyi elmondta nekünk, egyebet sem tesz, csak folyvást elmondja. Egy nagy, vastag verseskönyvet vettél rajta, és minden verset kívülről bevágtál. Csodagyerek! – csípett az arcomba a lányom. – Az én csodagyerek mamikám! Én azonban nem szeretnék a születésnapomra egy nagy, vastag verseskönyvet és nem akarom kívülről bevágni a verseket.

– Én sem – visszhangozta a fiam mély érzéssel.

– Ha az ember a ti korotokban kívülről megtanulja a verseket – szívóskodtam –, arra egész életén át emlékszik. Ezek a versek mindig veletek maradnak, társaságot adnak, beszélnek hozzátok, táplálnak, a legbarátságtalanabb időkben is a barátaitok lesznek.

A fiam egészen másért esedezett, inkább egy bármilyen kivénhedt kutyát szeretett volna barátnak. A lányom azonban felemelte a hangját. – Jobb, ha most közlöm veled, semmi kedvem ahhoz, hogy *versek* legyenek a barátaim! Bármit csinálok, bárhová megyek, mindig lesznek emberek, akikkel összebarátkozhatok. Csak rendesek legyenek, ez minden, csak emberségesek legyenek, más nem kell.

A művészet diszkvalifikálva, a betű eltörölve. Csak rendes emberek legyenek, ez minden, ez már elég is nekik! Hogy lehet megmutatni ennek a hamis, pop-kulturált emberiségnek, ennek az oroszlánbőrbe bújt szamámak, hogy ez mekkora csalás!

– Na, azért ne vedd *magadra* – adott a lányom egy vigasztaló kis puszit, és mindketten a játszótér felé igyekeztek. – Viszlát, mutter! Most megyek, megnézem, ott játszanak-e ma is a kisbabáim.

A kisbabái, az ikrek velünk egy házban laknak. Az anyjuk számtalanszor elmondta, micsoda szerencsét, milyen nélkülözhetetlen kincset jelent háztartásukban a lányunk, hogy milyen végtelenül megbízható, megértő, értelmes. – Kész kis bölcs, tudja, az ember szinte mindenről beszélhet vele. Én a legjobb barátnőmnek nevezem.

Az ember mindenről beszélhet vele, mindenről, amit nem komplikálnak agyon a könyvek. A lányom intellektuális élete már az iskolában megtorpant. Ő a népi kultúra képviselője. Füle kizárólag a popzenére nyitott, a szobáját rock-sztárok fotóival tapétázza ki, ahhoz, hogy múzeumba menjen, irdatlan mennyiségű, mézbarna hajánál fogva kellene odavonszolni, kivéve persze, ha az iskolában is kötelező. Az égvilágon semmit nem olvas, még az iskolai szöveggyűjteményt sem, csak ponyvát. Miféle táplálék fogja erősíteni, ha netán összeroppan? Ami a fiamat illeti, hála Istennek, bátor lelkületű gyerek, de egyébként minden emelkedettebb gondolat iránti reménységet lerombol. Ha az ember megkérdi tőle, mi leszel, ha nagy leszel, azt feleli, hogy gazdag.

Íme itt közelednek ketten, maguk előtt tologatják az ikrek babakocsiját. A mamájuktól nyilván nem kellett kétszer elkémiük őket. Együtt odasétálunk az emlékműhöz. Mire odaérünk, már elég sokan összegyűltek – néhány öreg, túlélő európai és egy maroknyi fiatal, az örököseik és letétemányeseik, és már mindnyájan énekelnek. Az ének után egy-két kurta beszéd következik. Az egyik szónok, mialatt a varsói és vilnai gettókban elpusztított népünk emléke előtt tisztelgünk, felszólít bennünket, hogy emlékezzünk meg a haláltáborok keresztény áldozataira is. Ekkor jiddisül eléneklünk még egy utolsó himnuszt is, és egy csoport öregasszony virágokat dobál a vasrácson át az emlékmű talapzatához. A körülálló gyerekek kezébe is virágot adnak. A lányom felveszi az ikrek egyik felét, a fiam a másikat, és ők is odahintik virágaikat a kő elé. Ahogy ott állok a gyerekeim mellett, hirtelen arra a névtelen apára gondolok, akiről néhány rövid szót írtak az egyik ostlandi tömegmészárlás összefoglalójában. Az apa, emlékszik vissza a túlélő, ott állt, fiával az oldalán a gödör szélén, ahová rövidesen be kellett feküdniük. Fia fejét simogatta, felmutatott az égre és szemmel láthatóan magyarázott valamit a gyermeknek.

Hazafelé felidéztem a jelenetet a gyerekeimnek. – Ha te lettél volna az apa, vajon mit mondtál volna a kisfiadnak? – kérdeztem a fiamtól. Ő azonban nem az apára gondolt. – Én bepisiltem volna – jelentette ki a fiam.

Még mielőtt ugyanezt a kérdést a lányomnak is feltehettem volna, felém fordult. – Tegyük fel, te is velünk lettél volna. Mit mondtál volna nekünk?

Ezt válaszold meg! Mit mondtál volna nekik, az égre mutatva? Egyáltalán lett volna még ott ég? Mit lehet ilyenkor mondani, aminek még bármi jelentősége van? Ott állok a gödör szélén, a fiam az egyik oldalamon, a lányom a másikon, a hátunkban a puskák, a lábunk előtt a halál.

– Azt mondtam volna nektek, milyen kiváltság, hogy felnevelhettelek titeket. Tiszta szívemből köszönetet mondtam volna azért, hogy olyan gyerekeim voltak, mint amilyenek ti.

– Komolyan mondod, mami? – kérdezték mindketten meglepve, de azért egyikük sem lepődött meg jobban, mint én.

– Nem beszélhetnénk másról? – kérdezte ekkor a fiam. – Ez az egész olyan kísérteties.

De a fruska egy szót sem szólt. Hagyta, hogy az öccse tologassa a kisbabákat, ő meg egész úton hazafelé a kezemet szorongatta.

Kiss Marianne fordítása

Deirdre Levinson Walesben született és Észak-Angliában nevelkedett. Első regénye, a *Five Years: An Experience of South Africa*, 1966-ban, a második, a *Modus Vivendi* 1984-ben jelent meg. Irodalmat tanít New Yorkban.

Rapai Ágnes németül

Az ORTE című svájci folyóirat Rapai Ágnes költészetét méltatta a közelmúltban megjelent számában. Ebből az alkalomból közöljük a költőnő egyik régebbi versét és annak német fordítását.

Brief an meinen Gemahl

Ich schäme mich.
Dass es wieder Gott gibt, macht mich unglücklich.

Denn nach Auschwitz ist jeder Dichter
Eine Greisin mit Krampfadern.

Vergeblich lässt sie Schreck-Juwelen Glänzen,
vergeblich sprüht sie duftende Metaphern auf sich.
Mit zittrigen Händen berührte ich vergeblich dein
schwarzes Haar,
Auf meine welke Brust zöge ich vergeblich deine junge
Hand.

Streichle mich nur, Du Heiliger!
Das würd ich sagen.

Und die auseinanderfallenden Dinge würden eins.
Und du liessest mich Gier und Überdruss fühlen.

„Glaub mir, ich habe zeitig dunkel gemacht."
Das würd ich flüstern. Mit erhitztem Gesicht.

Doch dann wäre bereits Tag.
Ich läge in meinem gierigen Schweiss.

Levél hitvesemnek

Szégyellem magam.
És boldogtalanná tesz, hogy megint van isten.

Mert visszeres lábú vénasszony
minden költő Auschwitz után.

Hiába csillogtat ékszer-rímeket,
hiába permetez magára illatos hasonlatot.
Reszketeg kezemmel hiába érinteném fekete hajadat,
Fonnyadt mellemre hiába vonnám fiatal kezed.

Csak simogass, Te Szent!
Ezt mondanám.

És egybeugranának a szétesett dolgok.
És láttatnál velem sóvárgást, csömört.

„Hidd el, időben elsötétítettem."
Ezt suttognám. Fölhevült arccal.

De akkor már nappal lenne.
Mohó verítékemben feküdnék.

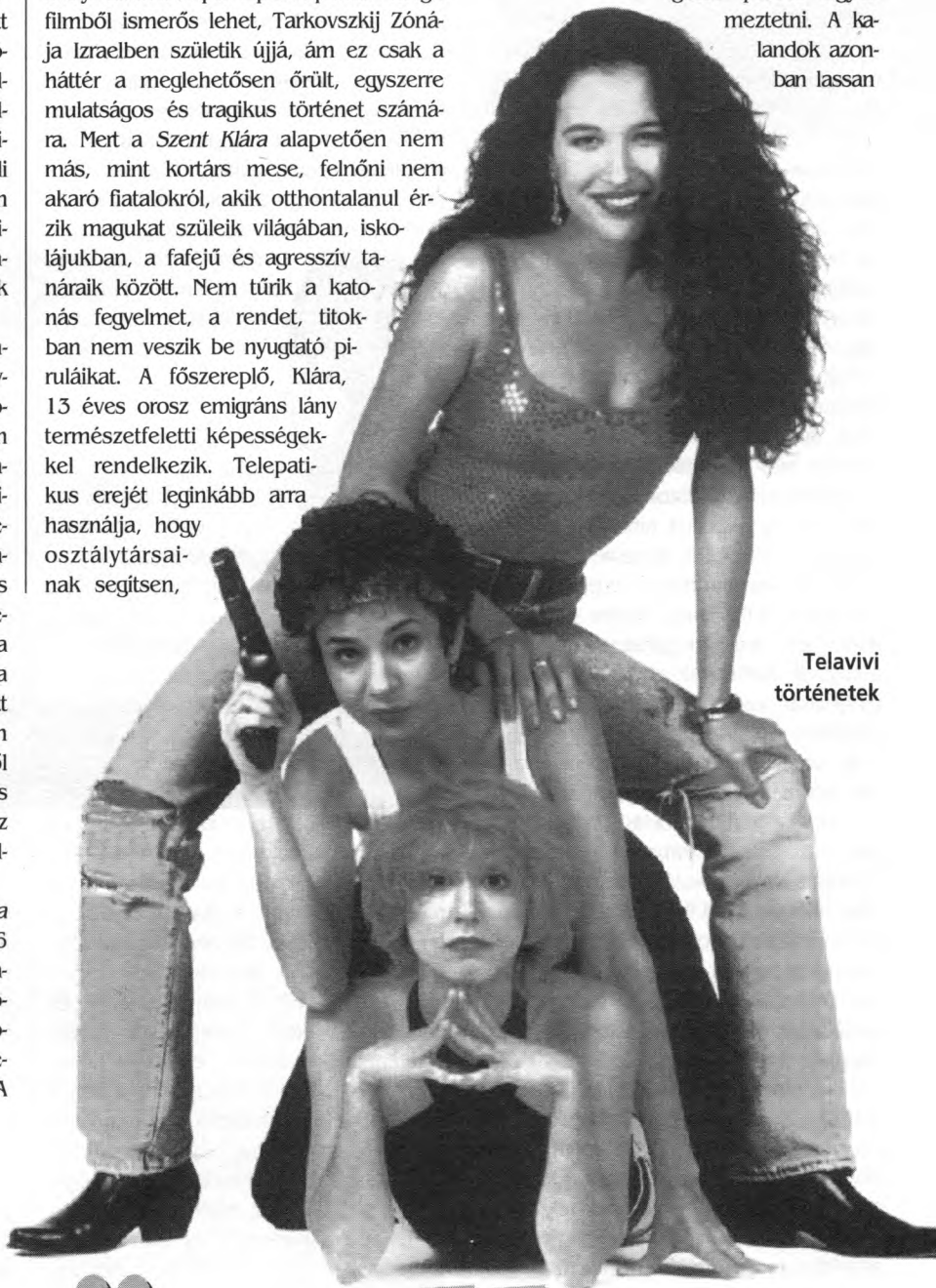
Az izraeli filmhétről

Félközelben

Ha valaki az elmúlt években a magyar mozik kínálata alapján próbált volna arról tájékozódni, hogy mi is zajlik a kilencvenes évek izraeli filmjében, könnyen azt gondolhatta volna, hogy az izraeli film nem is létezik – a tévében elvétve bemutatott egy-két film inkább csak a tévhitet megerősítő kivétel volt. Az izraeli nagykövetség, a Magyar Filmintézet és a Szombat szervezésében a budapesti Örökmozgóban januárban rendezett izraeli filmhét ezt a hiányt próbálta pótolni. Egyben jól illeszkedett abba a külföldi fesztiválokon évek óta megfigyelhető hullámba, amely mind nagyobb figyelmet és teret szentel a kortárs izraeli filmeknek. Azt, hogy ez a figyelem nem pusztán a nagyobb fesztiválok politikailag is kicentizett műsortervének köszönhető, a filmhéten bemutatott alkotások többsége bizonyította.

A hatvanas évek első felében megindult izraeli játékfilmgyártás intézményrendszere az elmúlt évtizedekben fokozatosan épült ki és erősödött meg (nem utolsósorban a mind hatékonyabb állami támogatásnak köszönhetően), a kilencvenes években már tucatnyi film készül évente. Ezek többsége ugyan a hazai piacot célozza meg, néhány alkotás azonban már komoly nemzetközi sikereket is elért (így például Uri Barbashtól a *Falak mögött* vagy Rafi Bukaee filmje, a néhány éve a magyar tévében is vetített *Avanti Popolo*). A mostani filmhét ugyan alapvetően az elmúlt évtized termésből válogatott, de néhány korábbi film is szerepelt a programban, mint például az izraeli film egyik vezető alakja, Dan Wolman 1980-as munkája, a *Bújócska*.

A sorozat nyitófilmje, a *Szent Klára* (rendezői Ari Folman és Ori Sivan) 1996 legnépszerűbb és legtöbbet díjazott izraeli filmje volt. A fiatalokról szóló groteszk szerelmes film története Pavel Kohout cseh író hatvanas években született regényének motívumain alapul. A könyv 1987-ben jelent meg Izraelben, a rendezőpáros 1993-ban határozta el, hogy megfilmesíti. Három éven át tartott a munka: Kohout groteszk, erősen kelet-európai kötődésű figuráinak átmentése izraeli közegbe. A *Szent Klára* a közeljövőbe érő jelenben játszódik, valahol egy izraeli lepusztult ipari városban, ahol örökös köd és vegyszerrel átitatott szmog borítja a tájat. A környezet bármely kelet-európai apokaliptikus világú filmből ismerős lehet, Tarkovszkij Zónája Izraelben születik újjá, ám ez csak a háttér a meglehetősen őrült, egyszerre mulatságos és tragikus történet számára. Mert a *Szent Klára* alapvetően nem más, mint kortárs mese, felnőni nem akaró fiatalokról, akik otthontalanul érzik magukat szüleik világában, iskolájukban, a fafejű és agresszív tanáraik között. Nem tűrik a katonás fegyelmet, a rendet, titokban nem veszik be nyugtató piruláikat. A főszereplő, Klára, 13 éves orosz emigráns lány természetfeletti képességekkel rendelkezik. Telepatikus erejét leginkább arra használja, hogy osztálytársainak segítsen, megjósolja ugyanis a matematikadolgozat kérdéseit. A tanár természetesen gyanút fog, és lázadást sejt a történtek mögött. Klára, hogy képességeit bizonyítsa, a következőkben a lottószámokat jósolja meg, káoszba forduló események sorozatát elindítva ezzel. Miközben mindenki a várható hatalmas nyereménnyel van elfoglalva, nem törődnek a lánnyal, aki a várost fenyegető földrengésre próbál figyelmeztetni. A kalandok azonban lassan

Telavivi történetek

összehozzák Klárát egyik osztálytársával, az excentrikus, zabolázhatatlan rosszfiúval, Tikellel; és a lány végül meg sem próbál szembeszállni a feltartóztathatatlan káosszal – élete legelső szerelmét választja. A két fiatal a zűrzavar tetőfokán kéz a kézben moziba vonul, hogy ott vészeljék át a szürreális pusztulást.

A *Szent Klára* szentimentális-humoros történetét a jól megírt figurák teszik igazán átélhetővé: atmoszférikus szuperfikcióba, a valóságtól mesebelien elrugaszkodott világba kerülünk, amelyben mégis pontosan felismerhetőek az őrült mediterrán és a groteszk kelet-európai gyökerek. A főszereplő lány ellenállhatatlan bája és titokzatos kisugárzása a színészválasztás telitalálata, bár a csodálatos (és a filmben illő) véletlen műve: a rendezők tíz hónapos eredménytelen keresés után mármár reménytelenül vesztegeltek a döglesztő 40 fokos kánikula idején egy közlekedési dugóban, amikor egy rolleres lány (filmjük leendő főszereplője) szólította meg őket, fekete rózsákat kínálva eladásra... Meglátni, megszeretni és leszerződtetni egy pillanatba telt csak, innen már nem volt megállás, a mesebeli fordulatot egy barátságosan eszement film elkészítése követte.

A korábban már említett Dan Wolman a *Bújócska* mellett legújabb filmjével is jelen volt a programban. A *Távolban* azonban a várakozás ellenére csalódást okozott. Az 1994-ben játszódó történet építész hőse az Egyesült Államokban él amerikai feleségével és leányával. Szülei régóta hazavárják, de Oded csak apja súlyos betegségének hírére látogatja meg őket. Az idős házaspárhoz időközben az Oroszországból menekült Szvetlana költözött be fiával. A csendes, segítőkész nő lett mára a szülők egyetlen támasza. Oded hazalátogatva szembesül ezzel a helyzettel. Kezdetben barátságos a nővel, amikor azonban megtudja, hogy a szülők komoly (40 000 dollár) garanciát akarnak vállalni, hogy Szvetlana letelepedését segítsék, közbelép. A terv meghiúsul, Szvetlana megtörve elköltözik. Oded később döbben rá arra, hogy olyan életekbe avatkozott be kívülről, amelyekhez immár kevés köze van; ekkor azonban már hiába magyarázkodik. Búcsúja szomorú és végleges, mert szüleivel együtt neki is rá kell döbbennie arra a távolságra, amely őt az otthoniaktól elválasztja, ez a szakadék nem generációk, de értékrendek és gondolkodásmódok között húzódik. Wolman aprólékos jelenetekből építi fel filmjét, az érzékeny és fontos téma azonban, éppen a feldolgozásmód keresetlensége miatt, elveszíti feszültségét. Többnyire drámaiatlan epizódok zajlanak, a majdnem dokumentarista, egyszerű kamerahasználat és jelenetezés nem tudja közel hozni a nézőt a karakterekhez, a problémák így csak a súlyukat vesztő dialógusokban jelennek meg, de nem „öltenek testet", nem lesznek átélhetőek.

Szent Klára

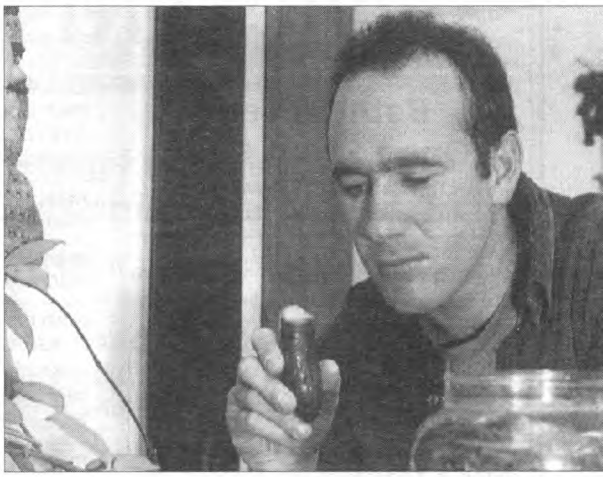
Julie Shles dokumentumfilmje, a *St. Jean* azonban éppen feszessége és drámaisága miatt volt a filmhét egyik legnagyobb élménye. St. Jean egy lakókocsikból felépített menekülttábor neve, ahol főként a volt Szovjetunióból és Etiópiából érkező emigránsok élnek. Letelepülésük előtt itt, ebben a táborban kell eltölteniük hónapokat. A film a falanszterre emlékeztető egyforma, sivár tábor mindennapjaiba kalauzol, öt lakó sorsára koncentrálva. Többségüket reménytelenné, hitehagyottá tették a kietlen körülmények, az összezártság – hiába lóg egybe az ittlakók élettere, szinte mindenki magányos. Az előítéletek is megosztják a tábort, hamar kialakult a fehérek és feketék rasszista elszigeteltsége. A menekültek vágyakkal és reményekkel telten érkeztek, Izraelben töltött első hónapjaik azonban kiábrándítóak voltak, megsebesítették álmaikat. A *St. Jean,* kritikus és politikus beállítottsága ellenére, mégsem csak komor benyomást kelt. Sorsokra talál ugyanis a táborlakók körében, emberi arcokat mutat be, akikkel együtt lehet és együtt kell érezni. A film végén a szereplők álmaikat, vágyaikat mesélik el, ez a néhány perc drámai és érzelmes ellenpontja a megelőző óra pontos és kemény tényeinek – életben hagyja a reményt, és talán ez a legtöbb, amit egy filmes ilyen helyzetben tehet.

A napjainkban játszódó történetek mellett más filmek a korábbi évtizedek Izraeljébe vezettek vissza. Az ötvenes évek kibuc-világában játszódik a *Sztálin unokái* (Nadav Levitan, 1987) cselekménye, amely az elkötelezett baloldali gondolkodást és értékvilágot szembesíti a kor politikai-ideológiai traumáival – a kibuc zárt, közösségi világa ideális terepet nyújt ehhez. A film főszereplője három idős férfi. Mindhárman ortodox sztálinisták, a bölcs vezér halála megdöbbenti őket, de elveiket a következő években, az „olvadás" korszakában sem hajlandók (nem képesek?) feladni. Hiába derülnek ki a sztálini terror tényei, hiába kerül egyik, Csehszlovákiába látogató barátjuk koncepciós per után börtönbe; csökönyös hitük csak megrendül, de nem omlik össze. A kibucban eközben zajlik az élet, az ideológiai csatározásokat csak a szerelmi csatározások és légyottok tudják megzavarni. A zárt közösség felbomlani látszik, de az öregek ezt sem veszik észre. A film végén bebörtönzött barátjuk is hazatér (1956-ot írunk), majd az ünnepségre összesereglett kibuclakók

teljes megrökönyödésére hitet tesz a szocializmus győzedelmes igazsága mellett. Csak a három öreg hallgatja őt könnyes szemmel – számukra a világrend szilárd: a záróképen összefogózkodva még a holdat is sarlónak (és kalapácsnak) látják az égen. A *Sztálin unokái* kedves, kisrealista története nem tartogat túl sok csattanót, és messzire kerüli az eredetiséget is, mégis emberi léptékű és kifejezetten szeretnivaló történetet kerekít esendő, vakhitű hősei köré.

Azt, hogy a holocaust témája megkerülhetetlen az izraeli film számára, legerősebben Asher Tlalim világot bejárt dokumentumfilmje példázta. A *Ne bántsd a holocaustomat!* egy színházi előadásra épül, az akkói színház *Arbecht Macht Frei* című darabjára. A sokkoló, akció színházi és happening-elemeket felvonultató előadás adja a film gerincét, ezt betétként tagolják a színészekkel és a darab rendezőjével készített interjúk, valamint a filmrendező Tlalim önvallomása. A társulat tagjai között izraeliek, palesztinok, irakiak és marokkóiak egyaránt voltak, közös pontjuk, hogy mindannyian másod- vagy harmadgenerációs tanúi-túlélői a holocaustnak – még ha néhányan korábban azt sem tudták, mire utal az előadás címe. Az előadások egyre mélyebbre vezették őket a történelembe, olyan reflexeket és élményeket hoztak elő belőlük, amelyek segítségével családjuk sorsát, de leginkább saját magukat érthették meg. A film egyszerre dokumentálja és kommentálja a darabot, így teszi érzékletessé annak a kettős utazásnak a történetét, amely térben és időben játszódott. A társulat Izraeltől Marokkón és Csehországon keresztül Németországig turnézott az előadással, darabjuk egyszerre volt felkavaró szembesülés a nézők és a színészek számára azzal a történettel, amelyben mindenki egyaránt érintett.

Távolban

A sorozat alapján úgy tűnik, az izraeli filmek többsége számára meghatározó a témaválasztás – még a kifejezetten közönségnek szánt darabokban is felfedezhető a politikai-társadalmi problémák iránti érzékenység. A címében az amerikai „testvérfilmre" (a *New York-i történetek*re) utaló szkeccsfilm, a *Tel avivi történetek* három epizódja három nő egy-egy napját meséli el, három, egyszerre függetlenségre és érzelmi támaszra vágyó nő küszködését a férfiakkal, a nehezen befolyásolható körülményekkel. A harmadik epizód *(A válás)*, főhőse rendőrnő, akit öt éve elhagyott a férje. Gyermekeit egyedül neveli, a férfi azóta teljesen felszívódott, elválni pedig nem volt hajlandó. A nő a szigorú vallási előírásokat betartva nem kereshet új férfit magának, már-már megadja magát a sorsnak, amikor egy nap szolgálat közben észre nem veszi férjét. A férfi azonban másnak adja ki magát, német útlevele van, és éppen elhagyni készül az országot. A nő, hogy igazát bebizonyítsa, le akarja tartóztatni a férfit, aki azonban megszökik. Nincs más megoldás, az elkeseredett feleség (szolgálati fegyverét használva) túszokat szed, és kollégáit zsarolva próbálja igazát érvényesíteni. A történet eddig egyszerű és szentimentális akciósablonon alapul, a következő csavar azonban már tipikusan izraeli, „helyi érdekű". Az egyik túsz ugyanis egy rabbi lesz, aki, miután megtudja a történetek hátterét, egy kölcsönkapott mobiltelefonon (!) keresztül hív segítséget, és rabbitársai közreműködésével előkeríti a férjet. A férfi ekkor már belemenne a válásba, a nő azonban hirtelen megváltoztatja véleményét („Ez így nem ér" – mondja). Mégis szabadon adja meg magát a letartóztatásnak, mert időközben rájött, hogy egy másik túsza személyében a börtön után megértő és szerető férfi várja majd, ez pedig minden vallási előírásnál többet ér.

Talán érdemes volt hosszabban elidőzni ennél a történetnél, mert pontosan mutatja az izraeli filmek egyik erősségét: nem feltétlenül a történet-sémák újszerűsége, hanem azok pontos lokalizálása teszi figyelemre méltóvá ezeket a darabokat. A helyi színek használata olyan kötődést, olyan originális megoldásokat eredményez, ami nemcsak az izraeli közönség, de a külföld érdeklődését is felkeltheti. És amennyiben ez így van, a kortárs izraeli filmek kitörési pontot mutathatnak, követhető példát jelenthetnek akár a nemzetközi sablonok uralkodóvá válása ellen küzdő európai film számára is. Egy filmhét termésből persze nem lehet általánosítani. Hogy a fenti optimista jóslat és látlelet igaz-e, azt majd csak a következő merítés, egy újabb izraeli filmhét kínálata döntheti el.

Varga Balázs

Közöny

Azt hittem, hogy az Izraeli Filmhét a budapesti zsidóság számára közös élmény, esemény lesz. Azt hittem, hogy minden délután vagy este megtöltik az inkább vetítőterem, mint mozi nagyságú, a mindössze 120 férőhelyes Örökmozgó nézőterét. Azt hittem, hogy bár vannak az adott héten betegek, minden percükben elfoglaltak, a fővároson kívül tartózkodók, a hiányos propaganda miatt a programról hírt sem hallók, további, felsorolhatatlan okból távolmaradók, mégis eljön a budapesti zsidóság. Azt hittem, hogy kíváncsiak a fiatal filmművészetre, vagy csak a filmekben jól-rosszul visszatükröződő izraeli életjelenségekre, a hétköznapokra, az utcákra, a hősökre, a linkekre, a kinti sikerre és kudarcra, a gyerekekre, a vénekre... Azt hittem, hogy eljönnek néhány templomkörzetből, akik, míg egykor tiltották, bizonyára vonzódtak a tiltott gyümölcshöz; azt hittem, hogy jelen lesz a kulturális rendezvényeken, bálokon megjelenő néhány száz középkorúból pár tucat; azt hittem, hogy feltűnnek az előadásokon a zsidó szervezetek Izrael-barát vezetői, vagy legalább a cionisták; azt hittem, hogy a zsidó iskolákban egy-egy tanár megszervezi osztályát a látogatásra – de nem jöttek!

Mégis, minden előadáson majdnem minden szék foglalt volt. Nap mint nap ugyanazok töltötték a mozit meg: a gyalog zsidók. Találkoztunk továbbá egy darab rabbinövendékkel, egy darab Mazsike-elnökkel és sok-sok fiatallal: zsidóval, kereszténnyel. És rajtuk kívül a közönnyel! ***(várai)***

Márciusi programok

Bethlen Téri Oneg Sabat Klub

A klub címe: VII. Szinva utca 1
A programok 18.30-kor kezdődnek

március 15.
A hollandiai zsidóság. Vendégünk **Louis Oppenheimer,** az amszterdami egyetem professzora.

március 22.
Szabad program.

március 29.
Hogy is állunk a kárpótlással? Vendégeink a Közalapítvány kuratóriumának tagjai.

március 30.
A zsidóság sorskérdései c. szeminárium következő előadása: *A Holocaust utáni évek.* Előadó: **Dr. Engländer Tibor**.

Bálint Zsidó Közösségi Ház

VI. Révay utca 16
(A programokból helyhiány miatt csak szemelvényeket közölhetünk. A teljes program megkapható a Házban. A *-gal jelölt programokra belépődíjat kell fizetni.)

március 10., 18 óra
Mózes Öt Könyvének heti szakaszai. Írásmagyarázat, beszélgetés minden hétfőn **Dr. Schöner Alfréd**dal.

március 11., 16.30
Mit mond nekem a Biblia? Vezeti: **Fröhlich Róbert** és **Vizsolyi Ákos.** *„Kérdések a 10 igéről".* (Következő előadás március 25-én.)

március 11., 19 óra
Dr. Virág Teréz: *Emlékezés egy szederfára* c. könyvének bemutatója. A könyvet bemutatja **Dr. Vikár György.**

március 12., 19 óra
Andrew Moshe Moskowitz új előadássorozata I. *A babilóniai Talmud.* (Az előadássorozat következő részei: március 19: *A Talmud utáni zsidó jogalkotók*; március 25: *Rabbinikus döntések a XIX-XX. században.*)

március 13., 19 óra
A *Zeneművész Szakszervezet Stúdiójának Cantare Csoportja* dalestet rendez. Háziasszony **Katona Klári. ***

március 15., 19 óra
Hogy volt? hogy lesz? **Markó Ivánnal** beszélget **Váradi Júlia**. *

március 18., 19 óra
Halász László pszichológus 8 részes művészetpszichológiai előadássorozata. 7. *A műbefogadás pszichológiája. I.* Az est vendége: **György Péter** esztéta. *

március 19., 19 óra
Gyökerek közel és távol. **László Klári** szociológus vendége: **Pető Iván**. *

március 23., 11 óra
Púrimi karnevál gyerekeknek.

március 23., 17 óra
Púrimi mulatság diákoknak.

március 25., 16 óra
A sötétségből a fénybe. Műhelyfoglalkozás. **Lea Thorn** (London) költőnő segít felfedezned magadban a versíró és előadó képességét.

március 25., 16 óra
A sötétségből a fénybe. **Lea Thorn** költőnő előadói estje.

március 26., 16 óra
Sebő Ferenc *Énekelt Versek* című műsora. A Down egyesülettel közös rendezvény.

március 29., 19 óra
Ismét Roctalálkozó. Fellépnek: **Géza, C-Vitamin, Stage, Best before, Szonjáék** és mások.

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

VII. Garay utca 48

Társasági Kör

a programok 19 órakor kezdődnek.

március 15.
Kartal Zsuzsa szerzői estje. Vendégei: Andai Györgyi színművésznő, **Bella István** költő, **Jordán Tamás** színész-rendező.

március 22., 19.30
Púrim bál a **Postás Művelődési Központban.** (részletesen lásd alább.)

március 29.
Gazdasági folyamatok választás félidejében. **Csehák Judit** és **Békesi László** beszélget **Kéri László** politológussal.

ÁLARCOS PURIM-BÁL

a Postás Művelődési Házban 19.30-tól éjjel 1 óráig. Megnyitja. **Dr. Schöner Alfréd** főrabbi. Házigazda: **Réz András**. Fellépő művészek: **Bach Szilvia, Bódi Magdi** és az **L. Twins Művészeti Manager Iroda**. Belépőjegy 1000 forint, tombola 500 forint.
március 23-án Sándor György kántorművész előadása elmarad.

Városnéző séta zsidó szemmel

vezeti **Simonyi Péter**.

március 23., 10 óra
Útvonal: XII. ker. Csörsz utcai ortodox temető, az ortodox hitközség egykori kórháza (Városmajor u. 64-66), Alma utcai ortodox szeretetotthon.

Ismerd meg népedet

Egyéves felnőttoktatási program a zsidó tradíció megismerésére. Vezeti **Naomi Spitzer, Fleischer Alexandra** és **Regius Viktória** pedagógiumi hallgatók segítségével. Minden csütörtökön 18 órától.

Bábel Klub

vezeti **Bokor Judit**.

március 16., 17 óra
Bokor Péter filmrendező bemutatja **Simon Peresz**-szel készült dokumentumfilmjét.

Ivrit nyelvtanfolyam

Kezdő csoport minden kedden 17 órakor, haladó csoport minden hétfőn 17 órakor. Vezeti **Simonyi Anna**. Érdeklődni a Mazsike ügyeletén lehet.

Maccabi bridzs-klub

Minden hétfőn 18 órától

Vasárnapi kirándulás

Találkozás minden vasárnap reggel 9 órakor a Moszkva téri óra alatt, március 16-án 8-kor a Batthyányi téri HÉV-végállomáson a HÉV első kocsijában; március 23-án 8.45-kor Óbudán, a 18-as busz végállomásánál.

Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete (UJS)

VII. Garay utca 48
A programok 19.45-kor kezdődnek.

március 14.
UJS Filmklub

március 21.
UJS púrim.

március 28.
Palacsinta party a UJS-ben.

március 15-16-án
Auschwitzba utazunk. Az útra jelentkezni hétfőn, szerdán, pénteken 11 és 14 óra között Sandránál a 322-8201-es telefonon, illetve egész nap a 06-20-393-604 v. 393-606-os telefonon lehet.

Közép-Európa Egyetem (CEU)

V. Nádor utca 9.
Az (angol nyelvű) előadások 17.30-kor kezdődnek.

március 11.
Sociological Problems of Jewish Assimilation. by **Viktor Karády** (CEU).

március 25.
Jews and Communism in Poland. by **Stanislaw Krajewski** (Warsaw University).